

Prof. dr Marija Đorić

EKSTREMIZAM I NOVA REALNOST

Svet u doba koronavirusa

Institut za političke studije
Beograd, 2021.

Posvećeno mom ocu Radetu

EKSTREMIZAM I NOVA REALNOST

Izdavač

Institut za političke studije, Beograd

Za izdavača

Dr Živojin Đurić

Recenzenti

Dr Živojin Đurić

Prof. dr Ljubiša Despotović

Prof. dr Zoran Keković

Poslovni sekretar

Smiljana Paunović

Dizajn korica

Marija Stevanović

Prelom i štampa

Birograf comp, Beograd

Tiraž

100 komada

Monografija je nastala u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za političke studije u Beogradu, a finansirana od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
REČ AUTORA.....	11
I NOVA REALNOST	15
1.1. Dan kada je stao čitav svet	15
1.2. Novi društveni izazovi.....	17
1.2.1. Kada ćemo se ponovo grliti?.....	18
1.2.2. Onlajn komunikacija	20
1.2.3. Psihološki efekat pandemije	21
1.2.4. Strah u doba koronavirusa.....	24
1. 3. Politički, bezbednosni i ekonomski izazovi	26
1.4. Da li je ovo biološki rat?	31
II ZAPADNI BALKAN I COVID-19.....	34
2.1. Nacionalizam u doba koronavirusa.....	34
2.2. Strah kao generator ekstremizma u vreme koronavirusa	37
2.3. Teorije zavere u vreme koronavirusa: kome verovati?.....	40
III ŠTA JE TO EKSTREMIZAM?.....	43
3.1. Zašto je teško izučavati nasilni ekstremizam? Ili: savet mladim istraživačima kako da pristupe ovoj temi.....	45
3.2. Ekstremizam kao „granična pojava”	48
3.3. Ekstremizam i srodni fenomeni	51
3.4. Klasifikacije ekstremizma.....	55
3.5. Ekstremizam kroz istoriju.....	58
IV NASILNI EKSTREMIZAM I RADIKALIZACIJA.....	62
4.1. Nasilje kao iskonski čovekov poriv	62
4.2. Nasilni ekstremizam	66
4.2.1. Nasilni ekstremizam i radikalizacija u institucionalnom diskursu..	69
4.2.2. Nasilni ekstremizam i radikalizacija u akademskom diskursu..	73
4.3. Deradikalizacija ili reintegracija?	77
4.3.1. Deradikalizacija u zatvorima	80

V EKSTREMIZAM I MIGRACIJE	87
5.1. Čovek i migracije.....	87
5.1.1. Uzroci i vrste migracije.....	89
5.1.2. Evropa i migrantska kriza	91
5.2. Ekstremna desnica kao proizvod migrantske krize	94
5.3. Studije slučaja.....	99
5.3.1. Srbija	99
5.3.2. Nemačka.....	102
5.3.3. Francuska	113
VI EKSTREMIZAM I RELIGIJA.....	122
6.1. Zloupotreba hrišćanstva u ideologiji savremenog desničarskog ekstremizma	123
6.1.1. Savremeni desničarski ekstremizam.....	125
6.1.2. Ekstremizam i hrišćanstvo.....	129
VII ŽENE I DECA U „KANDŽAMA” EKSTREMIZMA	136
7.1. Žene i ekstremizam.....	136
7.2. Deca i ekstremizam.....	141
7.3. Kako sprečiti ekstremizam kod dece i mladih?.....	144
VIII EKSTREMIZAM I DRUŠTVENE MREŽE	150
8.1. Veštačka inteligencija i ekstremizam	157
IX HULIGANIZAM KAO PREDVORJE EKSTREMIZMA	162
9.1. Žene i navijaštvo.....	167
9.2. Kockanje i huliganizam	170
Povezanost između kockanja (u kladionicama) i huliganizma u Srbiji	170
Metodologija istraživanja	173
9.3. Da li će koronavirus „uništiti“ huliganizam?.....	182
X KAKVA NAM BUDUĆNOST PREDSTOJI NAKON ZAVRŠETKA PANDEMIJE?.....	185
LITERATURA	190
BELEŠKA O AUTORU.....	200

PREDGOVOR

Naučna monografija „**Ekstremizam i nova realnost**“, profesorke Marije Đorić predstavlja vredan naučni rezultat koji svojom angažovanošću i ažurnošću odgovara nasušnoj potrebi našeg vremena da na objektivnan način dođe do prihvatljivih objašnjenja i smislenih odgovora o suštini nove realnosti u kojoj odskora počinjemo da živimo. Problemska istraživanja sabrana u ovoj serioznoj knjizi sagledana su kroz prizmu sve brojnijih pojava ekstremizma, od kojih je veliki broj dobio i svoje najradikalnije forme ispoljavanja. Autorka studiozno nastoji da se uhvati u koštac sa mnogim socijalnim i političkim problemima koji sve dominantnije određuju naše vreme i menjaju karakter društava, kultura i civilizacija kakvim smo ih do sada poznavali. Otuda i izvesna istraživačka hrabrost da se upusti u tumačenje procesa koji su još u toku, o stvarnosti koja je tek otpočela svoje kolosalne civilizacijske transformacije i čije krajnje domete i suštinu još nismo u stanju da do kraja sagledamo.

Upravo zbog toga Marija Đorić je svoju naučnu monografiju zasnovala na primeni proverenih metodoloških postupaka u društvenim naukama. To je osobito važno jer su dobijeni istraživački rezultati proizvod oslanjanja autorke na već utvrđene i dokazane teorijsko-eksplikativne okvire nauke o politici, čime je u velikoj meri izbegnuto subjektivno zakrivljavanje u tumačenju nalaza predmetne društvene građe. Zbog toga njena knjiga ima složenu politikološku strukturu i u tematskom smislu otvara mnogo „nezgodnih“ političkih pitanja. Autorka stoga nastoji da u prvom koraku svog metodskog postupka naučno korektno opiše, klasifikuje i objasni izloženu problematiku, a u drugom ponudi neku vrstu teorijske sinteze zasnovane na anticipaciji smerova budućih društvenih promena. Drugačije kao ozbiljan istraživač Marija Đorić nije ni smela ni mogla, jer su aktuelni problemski krugovi kojima se ona bavi još uvek procesi u trajanju čije krajnje društvene, političke i ekonomske učinke verovatno ne znaju čak ni one dubinske strukture moći koje su ih indukovale, vođene potrebom realizacije svojih sebičnih ciljeva i parcijalnih interesa potpune političke dominacije i socijalne kontrole.

Naša autorka na sociološki zanimljiv, a politikološki plauzibilan način usmerava svoju pažnju na markiranje osnovnih pojmovnih koordinata prezentovanih tema knjige u pokušaju da odredi njihov ponekad teško uhvatljiv društveni smisao. Takav je na primer i pokušaj

pojmovnog određenja nove realnosti, njenih suštinskih obeležja i važnih socijalnih karakteristika. Glavni tematski fokus u uvodnom delu knjige usmeren je stoga na naučnu deskripciju još uvek aktuelne pandemije COVID-19 i pokušaje sagledavanja njenih društvenih, ekonomskih, političkih, psiholoških, komunikacijskih, medijskih, bioloških, zdravstvenih i drugih važnih obeležja. Autorka nam upravo zbog toga fokus usmerava ka manipulativnom i kontroverznom karakteru čitavog dosadašnjeg toka pandemije i dubinskog sukoba netransparentnih interesa moći koji stoje sakriveni iza vidljive fasade njene zdravstvene dimenzije. Ovaj problemski deo knjige posebno bi mogao bi biti inspirativan za istraživače geopolitičkih problema koji svojim analizama žele da proniknu u dubinske slojeve savremenih međunarodnih odnosa posredovanih interesima politike i farmaceutske industrije. O tome upravo svedoče brojni primeri otimanja tuđih pošiljki medicinskih sredstava i opreme, ili sebične borbe bogatih elita oko vakcina, koji mogu poslužiti kao ružni obrasci međunarodnog ponašanja nacija i država. Takvi zloslutni primeri iz međunarodne prakse mogu poslužiti pri eventualnom pokušaju osmišljavanja i pojmovnog definisanja svojevrsne geopolitke zdravlja koja bi objasnila geopolitičku pozadinu brutalnih i tužnih događaja odsustva elementarne solidarnosti i međudržavne korektnosti pri svakom iole kriznom scenariju dešavanja koji se pojavljuje kao ružni pratilac svetske politike. Reč je, zapravo, o neprihvatljivom ponašanju onih zemalja centralnog civilizacijskog kruga moći koji već nekoliko decenija cinično podučavaju ostatak sveta tzv. političkoj korektnosti. Ova bahata i dvolična pedagogija bogatih samo je još jedan od sumornih dokaza primene politike višestrukih standarda prema ostatku sveta i brutalne potvrde svojevrsne geopolitike siromaštva, koju smo pre nekoliko godina pokušali da utemeljimo u svojim naučnim radovima.

Veoma zanimljiv prostor u knjizi posvećen je fenomenima raznih oblika sociopatoloških pojava koje nas u definisanom kontekstu porasta ekstremizma nužno prate. Očekivano, jer je upravo takav društveni mizanscen generisao ogromnu količinu socijalnih strahova kod građana kao već oprobanom sredstvu, preko kojih se usmeravaju obrasci ženjenog ponašanja masa. Reč je, naime, o vektorima planiranih ishoda čitavog procesa manipulacije koji se nemogu realizovati ako socijalni strahovi nisu postali dominantno kolektivno osećanje građana. Autorka knjige našu pažnju usmerava ka sve izraženijem porastu šovinizma i

ekstremizma kao jednoj vrsti indukovanih kolektivnih emocija, kojima se vešto manipuliše u cilju postizanja za većinu nas skrivenih finansijskih i političkih ciljeva moći. Otuda je hvale vredan napor autorke da se kroz implicitnu formu kod nas još uvek nedovoljno afirmisane politikološke discipline konspirologije pronikne u arkanske tajne kriptopolitike, prečesto pogrešno medijski kodirane kao tzv. teorije zavere, čime je postignut efekat socijalnog i medijskog maskiranja realne prakse zavera sveprisutne u „zatamljenim koridorima moći” svetske politike.

Dr Marija Đorić teorijski precizno i naučno relevantno vrši tipologizaciju pojavnih oblika ekstremizma unoseći preko potreban red u poznavanje njegovih oblika i formi sociopatološkog ispoljavanja. Posebno značajnim smatramo autorkin napor da pojavu ekstremizma kontekstualno situira, i kroz tzv. kontekstualnu analizu opiše i odredi povezanost ekstremizma sa drugim srodnim društvenim fenomenima sa kojima ih nestručna javnost prečesto meša i poistovećuje. Veoma značajnim smatramo i napor uložen na istraživanje malignih pojava koje su povezane sa procesima masovnih migracija, koje ako se ne da odgovarajući kulturološki, civilizacijski i bezbednosni odgovor, mogu već u bliskoj budućnosti promeniti suštinu hrišćanskih civilizacijskih obeležja Evrope. Ovaj deo knjige upućuje i na specifična geopolitička značenja koja mogu imati kardinalne posledice za najstariji kontinent, nacije i države u njemu. Autorka posebno ističe činjenicu da takav kontekst pogoduje nastanku ekstremističkih „odgovora” sredine u kojoj se indukuju religijsko-civilizacijski sukobi i ukazuje na potencijalno brojne bezbednosne probleme koji iz takvog jednog neregulisanog stanja mogu proizaći.

Posebno poglavlje u knjizi posvećeno je analizi sve učestalijih pojava nasilja ekstremista prema ženama i deci, tim po svemu najosetljivijim i najranjivijim delovima naše populacije. Analiza nije lišena otrežnjujućih činjenica, ali i nuđenja izvesnih rešenja kojima bi se takvi problemi sveli na najmanju prihvatljivu meru, ako se već ne mogu potpuno društveno kontrolisati ili iskoreniti. Veoma zanimljiv autorski pečat ostavljen je i u delu knjige koji se bavi problemom porasta ekstremizma na društvenim mrežama. Autorka jasno naglašava sinhronijsku ambivalenciju društvenih mreža, koje su u isto vreme i realne i virtuelne društvene pojave, i koje sve češće bivaju korišćene za delovanje ekstremističkih struktura, bez obzira dali su one pojedinačne ili grupne, organizovane ili nasumične. Privremena i prividna anonimnost koja je često glavni

paravan na društvenim mrežama, ostavlja dovoljno manevarskog prostora za ispoljavanje različitih oblika ekstremizma i sociopatoloških ispoljavanja. Disperzovane i difuzne po svojim baznim karakteristikama, društvene mreže predstavljaju gotovo idealan kontekst za nekažnjeno delovanje ekstremista (od kojih je najveći broj nedržavnog karaktera) čije su žrtve najčešće nezaštićeni i naivni korisnici njenih sadržaja.

Knjiga se završava temeljnim opservacijama problematike huliganizma - sve češćem pratećem fenomenu sportskih dešavanja kod nas i u svetu. Posebno je zanimljiva analiza pojava huliganizma kod pripadnika lepšeg pola, kao novije i nedovoljno istražene društvene problematike. Dosledno, ovaj deo knjige praćen je uspešnim analizama fenomenologije kockanja i sve većeg broja kladionica kao naizbežnog pratioca sporta koji je već odavno redukovan na ekonomsko-finansijsku dimenziju takmičenja, i koji je kao takav u znatnoj meri izgubio bazična svojstva igre koja su mu vekovima pre toga bila osnovna suština i svrha.

Naučna monografija dr Marije Đorić predstavlja stoga nasušno potrebno politikološko štivo koje na seriozan i aktuelan način opservira gotovo sva važnija pitanja koja tište savremnog čoveka današnjice, koji zbog toga sve teže uspeva da poveže iskidane niti svojih ugroženih egzistencija. Knjiga „Ekstremizam i nova realnost“ pomoći će njenim pažljivim čitaocima da lakše povežu pokidano, dekodiraju kodirano, odgonetnu skriveno i osmisle obesmišljeno, kao bitnih svojstva manipulativnih aspekata današnjice u kojoj sve tegobnije živimo. Pored svog ozbiljnog naučnog rezultata, ova knjiga ostaće zapamćena i kao uspeo emancipatorski projekat njene autorke, u pokušaju da ukaže na neke važne patološke pojave liberalne civilizacije i kulture koja je sve više postala ružno naličje sigurnog života i poštovanja bazičnih ljudskih prava i sloboda svojih građana, na kojima je još pre samo nekoliko vekova počela da gradi svoj humanizam i kulturološku dominaciju.

Prof. dr Ljubiša Despotović

REČ AUTORA

Ova knjiga je nastala u neko čudno vreme; ili još bolje reći – u nevreme. Većim delom je pisana dok smo bili u karantinu zbog pandemije izazvane koronavirusom, te je prožeta ne samo naučnim činjenicama, već se bavi i onom ljudskom dimenzijom koja dotiče pitanja usamljenosti, izolacije, straha i strepnje od neizvesnosti.

Još je Urljih Bek (Ulrich Beck)¹ rekao da savremeni čovek živi u vremenu rizika i kriza i da je stoga permanentno zabrinut za svoju bezbednost. Međutim, rizici nisu „izum” savremenog čoveka. Kad malo bolje pogledamo i vratimo se u prošlost, čitava istorija čovečanstva mogla bi se svesti na „istoriju rizika”. Pre ove pandemije brinuli smo o tome da li ćemo naći posao, hoćemo li biti u stanju da isplatimo kredite, kada će se završiti ratovi, da li će se opet povećati cena benzina, gde će se desiti novi teroristički napad... Pred naletom virusa COVID-19, sva ova pitanja postala su trivijalna, a na pijedestal našeg interesovanja stavlja se centralno ontološko pitanje: hoćemo li preživeti? Strah za život je iskonski strah, koji se često javlja u uslovima životnih kriza. Ovoga puta ga je pokrenuo naizgled bezazleni virus, a dodatno rasplamsala neizvesnost budućnosti koja je pred nama.

Radeći u karantinu i u izolaciji (što je u neku ruku „prirodno stanje” nas koji se bavimo naučnoistraživačkim radom), često sam sebi postavljala pitanje: da li ćemo se ikada vratiti u stanje pre COVIDA-19 ili svedočimo jednoj novoj etapi razvoja društva, koja se naziva „nova realnost”? Brigu koja me je morila, rešila sam da pretočim u monografiju koja je pred vama čitaocima, tako da je ovo delo u neku ruku i sublimacija moje strepnje. I ne samo strepnje, već i pokušaja da napravim predikcionu analizu svih onih događaja koji nas čekaju, posebno u segmentu bezbednosti, i to sa fokusom na nasilni ekstremizam.²

¹ Bek Ulrich, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

² Deo knjige koji se bavi ekstremizmom je prethodno objavljen u okviru koautorske monografije *Nasilni ekstremizam: multidisciplinarni pristup* (Institut za političke studije, 2020, odeljak koji je pisala dr Marija Đorić) ali je u određenim segmentima izmenjen i dopunjen novim tekstom. Ostatak monografije (preko 2/3) je dopunjen novim sadržajem i radovima koje je autorka pisala: *Sociopolitical crises in the times of COVID-19*, koji je pisan za međunarodnu konferenciju „Security crises in the 21st century and how to manage them?”, organizovanu 13. i 14. oktobra 2020, a objavljen u istoimenom zborniku; Djoric Marija, „Nationalism May Well Haunt a Post-Pandemic Balkans”, <https://balkaninsight.com/2020/06/29/nationalism-may-well-haunt-a-post-pandemic-balkans/>; Djoric Marija, „Growth in Conspiracy Theories Risks Undermining Democracy in Balkans”, <https://balkaninsight.com/2020/08/14/growth-in-conspiracy-theories-risks-undermining-democracy-in-balkans/>; „Povezanost između kockanja i huliganizma: slučaj Srbije“, *Politička revija*, br. 4, 2017, str. 39-55.

Povezivanje nove realnosti (ili „nove normalnosti”) i nasilnog ekstremizma nije nimalo slučajno. Ova dva fenomena imaju jednu zajedničku nit koja ih spaja, a to je – varijabilnost i promenljivost u odnosu na vreme i mesto dešavanja i kulturološke, socijalne i političke prilike. Šta se uopšte više može smatrati normalnim? Ne samo stručnjaci, već i običan čovek često ustukne pred ovim pitanjem. Do juče je bilo normalno grliti se i ljubiti sa bliskim osobama, razgovarati uživo, prisustvovati masovnim okupljanjima... a danas je sve to postalo opasno (da ne kažemo „nenormalno”) usled pandemije. Nova kriza je uzrokovala i nove navike, te se nekadašnje realno svelo na – sadašnje virtuelno. U kojoj meri će virtuelni svet zameniti realan svet? To je ujedno bilo i suštinsko pitanje kojim se bavim na stranicama ove knjige, analizirajući interpersonalne, ekonomske, političke i bezbednosne segmente društva. S obzirom na to da živimo u lavirintu poluistinitih vesti, deo ove monografije posvetila sam i tzv. „teorijama zavere” koje su doživele svoj „krešendo” u vreme pandemije izazvane koronavirusom. Kako je i naš region pogođen ovom svetskom nesrećom, posvetila sam mu deo svog istraživanja, ispitujući specifičnosti „duhova prošlosti” sa kojima se još uvek suočavamo svi mi koji živimo na ovom prokletom i divnom Balkanu.

Da je ekstremizam, poput pojma „normalnosti”, problematičan za određenje, uverila sam se više puta u svom skromnom petnaestogodišnjem istraživanju ovog fenomena. Ono što je za jedne ekstremizam, za druge je sasvim prihvatljiva pojava – i tu je koren svih naših razlika, razmimoilaženja i nepravdi. Upravo zbog toga je centralni deo knjige posvećen ekstremizmu, njegovom istorijatu, genezi, određenju i klasifikaciji. Posebno bih izdvojila dileme sa kojima sam se kao mlad istraživač sretala na početku karijere, što će, smatram, pre svega biti korisno svim onim kolegama koji se budu odlučili da krenu u „avanturu” istraživanja ekstremizma.

Ne može se istraživati ekstremizam ukoliko ne objasnimo njegovu korelaciju sa religijom i ideologijom, čemu su posvećeni posebni delovi monografije. Isto tako je bilo važno elaborirati najranjivije grupe kojima manipulišu ekstremisti, a to su svakako mladi, deca i žene. Posebno se žene potcenjuju kada je reč o ekstremističkim i terorističkim napadima, jer se na njih romantizirano gleda kao na pripadnice „nežnijeg”, pa samim tim i „slabijeg” pola. Iako su žene (pored dece) među najvećim žrtvama ratova, one isto tako mogu biti i vrlo surove u izvršenju ekstremističkih i terorističkih napada.³ Poseban odeljak je posvećen regrutaciji žena za

³ Smatra se da žene čine 30% članstva u terorističkim grupama. Naravno, to je uslovljeno i vrstom ideologije koju teroristi zastupaju, te ih svakako ima više u levičarskim terorističkim i ekstremističkim organizacijama.

terorističke aktivnosti, i to sa značajnim osvrtnom na delovanje trenutno najbrutalnije terorističke organizacije – ISIS.

Ekstremizam, veštačka inteligencija i nova realnost su povezani čvrstim lancima, koji će se teško raskinuti u godinama koje su pred nama. To je i jedan od razloga zašto sam se bavila njihovim uzročno-posledičnim odnosom. Veštačka inteligencija može biti veoma korisna za savremenog čoveka, samo se moramo upitati sledeće: koliko će uticati na alijenaciju čoveka od čoveka; i na koje sve načine može biti zloupotrebljena od strane ekstremista?

„Korona-kriza” je uticala na sve, pa samim tim i na sportska dešavanja, što je direktno uticalo i na huligane, koji su svoje polje delovanja sa stadiona sve više počeli da usmeravaju na ulice i nasilne proteste. Odavno se znalo da su huligani instrument politike, ali danas se suočavamo sa još opasnijom pojavom, a to je – kriminalizacija huliganizma. Njegova povezanost sa surovim kriminalnim strukturama (posebno u našem regionu) daje mu moć koju je teško okrnjiti, jer je reč o organizovanom kriminalu koji je po prirodi stvari povezan sa pojedincima i grupama iz državnih institucija, što ga čini naizgled nesalomivim. Da li je to baš tako?

Kao što se može primetiti, tokom pisanja ove knjige pojavilo se mnoštvo pitanja. Na neka od njih sam dala jasne i koncizne odgovore, a neka su ostala i nerazjašnjena, jer se tek naziru kao put u magli. Biće potrebno dosta vremena dok se ta „magla neizvesnosti” raščisti, a onda će nam odgovori postati svima jasni. Kao i za sve u životu, i za odgovore će biti potrebno neko vreme. I strpljenje.

Nadam se da će knjiga koju predajem sudu javnosti, biti za opšte dobro. Posebno bi mi bilo drago, ukoliko neka od ovih saznanja motivišu druge kolege da nastave potragu za odgovorima koji su mi promakli. Jedno je sigurno – uprkos tektonskim promenama u društvu, uprkos neizvesnosti i strepnji, uprkos krizama koje će se ciklično smenjivati, čovečanstvo će se poput feniksa uvek dizati iz pepela i nastavljati svoje bivstvovanje. Dobrodošli u novu realnost!

Prof. dr Marija Đorić

I

NOVA REALNOST

1.1. Dan kada je stao čitav svet⁴

Zamislite kako bi izgledalo da ste zaspali 11. marta 2020. godine, kada je Svetska zdravstvena organizacija proglasila pandemiju izazvanu koronavirusom (COVID-19),⁵ i da se danas probudite. Pomislili biste da živite u nekom matriksu, a ne u novoj realnosti! Taj datum ćemo pamtit i kao dan kada je stao čitav svet. Ovo je verovatno jedinstvena situacija u istoriji društva, u kojoj se gotovo u isto vreme svi ljudi suočavaju sa identičnim problemom. Čak i u vreme svetskih ratova, postojale su određene teritorije koje su bile oslobođene ili neutralne. U doba koronavirusa, niko nije pošteđen.

Proglašenje pandemije je ujedno i dan kada smo počeli da prihvatamo novu realnost, odnosno „novu normalnost”. Normalnost je kao kategorija prilično elastičnog karaktera i uslovljena je vremenom, prostorom i kulturološkim i običajnim navikama. Ono što je normalno za jedne, za druge nije. Na prvi pogled svi znaju šta je „normalna komunikacija”, „normalno druženje”, „normalan život”... Preko noći se takvo poimanje normalnosti promenilo, pa je ono što nam je bilo čudno, neobično i „nenormalno” – postalo normalno. Počeli smo da nosimo maske na licima, prestali smo da se grlimo i pozdravljamo, umesto odlaska na posao prešli smo na rad od kuće, deca su prestala da idu u školu i vrtiće, brućoši nisu upoznali uživo svoje kolege na fakultetu, prestali smo da se družimo i komuniciramo. Da li je to normalan život?

U uslovima velikih kriza, čovek se kao racionalno biće prilagođava

⁴ Ovo poglavlje (1.1.-1.3.) je većim delom zasnovano na radu „Sociopolitical crises in the times of COVID-19”, koji je pisan za međunarodnu konferenciju „Security crises in the 21st century and how to manage them?”, organizovanu 13. i 14. oktobra 2020, a objavljen u istoimenom zborniku.

⁵ Međunarodni komitet za taksonomiju virusa je virus označio kao SARS-CoV-2. U knjizi će se koristiti naziv COVID-19 ili koronavirus.

novonastalim okolnostima – kako bi opstao. To je valjda onaj impuls koji smo nasledili od dalekih predaka sa ciljem preživljavanja. Nekada su naši preci bežali pred divljim životinjama, prirodnim nepogodama, ratovima, neprijateljskim plemenima... Danas se čovek brani od nepoznatog, skrivenog neprijatelja zvanog virus, o kome malo znamo, a plašimo ga se – jer ga percipiramo kao opasnost. Ceo svet je u ratu sa koronavirusom – koriste se različite taktike, strategije, stvaraju se prijateljski i neprijateljski savezi među državama koje pokušavaju da nabave respiratore, medicinska sredstva i vakcine. Razlika je u tome što se u ratovima na koje je ljudska vrsta navikla zna ko je protivnik i koliko je jak. Ovaj rat sa koronavirusom takav je da ne znamo protiv koga se borimo, pa samim tim i nemamo adekvatno oružje. Stoga nije ni čudo što je savremeno čovečanstvo preplavljeno strahom.

Od trenutka proglašenja pandemije, čitav svet se nalazi pred mnogobrojnim izazovima koje ne može sa lakoćom predupređiti. Uprkos napredovanju medicine, visokorazvijenoj tehnici i tehnologiji, veštačkoj inteligenciji i finansijskoj i vojnoj moći koju je savremeno društvo razvilo do vrhunca, čovek se više no ikada oseća bespomoćno. Očigledno je da se radi o disproporcionalnoj moći između nepoznatog i nevidljivog neprijatelja (u vidu virusa) na jednoj strani, i čitave planete na drugoj strani.

Čini se da niko, pa ni oni najbogatiji i najmoćniji, nije bio pripremljen na pandemiju ovakvih razmera koja je, u pravom smislu te reči, zaustavila čitav svet. Pre ili kasnije većina zemalja je zatvorila škole, vrtiće, fakultete, pozorišta, bioskope, kafiće, sportske i tržne centre, restorane... Ograničena je sloboda kretanja, uvedeno je vanredno stanje, države su zatvorile svoje granice, a čitava priča o ljudskim pravima je svedena na jedno jedino pravo („metapravo“) – pravo na život.

Ova pandemija je bez ikakve sumnje pokazala da smo svi povezani po principu spojenih sudova i da živimo u „globalnom selu“, koje mnogi nazivaju „novim svetskim poretkom“. Na početku se činilo da je žarište virusa negde daleko od nas – u gradu Vuhanu (Kina), ali se ubrzo uvidelo da COVID-19 ne bira veru, naciju i religiju i da ne poznaje granice, te se brzinom svetlosti preneo na Iran, Italiju, Španiju, Ameriku... U Srbiji je 6. marta zvanično registrovan prvi slučaj koronavirusa, a vanredno stanje je uvedeno 19. marta 2020. godine. U jednom trenutku se čitav svet nalazio pod opsadom nevidljivog neprijatelja protiv kojeg nije postojalo

oružje, osim „socijalne distance”⁶, i to sve do pronalaska vakcine. Čudno je kako je savremeni čovek uspeo da razvije 5G mrežu, bespilotne letelice, robote, nano tehnologiju, oružje za masovno uništenje, a ostaje goloruk i nemoćan pred jednim malim, nepoznatim virusom.

Mnoge države su ostale zatečene novonastalom situacijom. Neke su, poput Švedske (a u početku i Velike Britanije), pokušale da primene model „kolektivnog imuniteta”, tako što su manje-više nastavile sa uobičajenim životom – bez nekih naročitih zabrana, dok su druge, poput Kine, primenile najstrože mere obaveznog karantina i socijalne distance. Čini se da je demokratija na velikom testu, jer se ispostavilo da se u ovoj konfuznoj situaciji bolje snalaze one države kojima je neoliberalizam često spočitavao lekcije o „kršenju ljudskih prava” i demokratskom sistemu vrednosti. Poznato je da je Kina, iako prva na udaru, veoma uspešno stavila virus pod kontrolu, dok su neki evropski zdravstveni sistemi (Italija, Španija) doživeli potpuni krah.

Koronavirus je pokrenuo niz kontroverznih pitanja koja će se ticati najrazličitijih izazova, u godinama koje su pred nama. Činjenica je da će ova pandemija dovesti do redefinisanja međunarodnih odnosa i svetske politike. Pored ljudskih gubitaka, savremeni svet se suočava i sa strahovitim finansijskim problemima, koji će svakako dovesti do ekonomske recesije. Na osnovu istorijskog iskustva, dobro nam je poznato da ekonomske krize vrlo lako predisponiraju bezbednosne i političke krize. Na sličan način će pojava ove pandemije imati snažan uticaj i na međuljudske društvene odnose, u kojima će doći do promena određenih navika, a vrlo verovatno i ograničavanja nekih prava i sloboda. Da li ulazimo u jedno potpuno novo doba koje će u celosti promeniti naš život?

1.2. Novi društveni izazovi

Pandemija izazvana virusom COVID-19 svakako ne predstavlja (naizgled) ništa novo u ljudskoj istoriji. Od kako je sveta i veka, čovek živi sa virusima i susreće se i bori sa raznim bolestima i epidemijama. Samo tokom 20. veka su tri puta bile proglašavane pandemije (što znači da se bolest

⁶ Izraz „socijalna distanca” je kasnije zamenjen terminom „fizička distanca”, jer nije poenta u tome da ljudi prekinu međusobne kontakte, već da se samo fizički udalje jedni od drugih.

proširila na globalnom nivou i obuhvatila veliki broj ljudi). Pandemije španskog, azijskog i hongkonškog gripa su u prethodnom veku izazvale značajne društvenopolitičke konsekvence u čitavom svetu. Španski grip, koji je harao od 1919. do 1920. godine, zarazio je pola milijarde ljudi širom sveta, a usmrtio više od 50 miliona života i smatra se najsmrtonosnijom pandemijom u ljudskoj istoriji.⁷ Ovaj virus je, primera radi, odneo više života u pojedinim zemljama, nego li Prvi i Drugi svetski rat zajedno.⁸

Moglo bi se reći da se savremeni svet trenutno nalazi u nekoj vrsti ratnog stanja, samo što ovoga puta nemamo adekvatno oružje⁹, osim onog koje je proveravano vekovima u ovakvim situacijama – a to je karantin, tj. fizička distanca. I upravo sa ovom distancom dolazi do krucijalnih promena na globalnom nivou u društvenom kontekstu. Po svemu sudeći, možemo očekivati velike promene u budućnosti u interpersonalnim odnosima, posebno u pogledu komunikacije, druženja i grupnog okupljanja. Strah za život će bar na neko vreme verovatno nadvladati potrebu za socijalnim kontaktima, što će verovatno imati značajne implikacije na psihofizičko zdravlje (posebno starijih osoba i ugroženih grupa ljudi). Kriza izazvana pandemijom će svakako uticati i na intenziviranje onlajn komunikacije, ali i na sve veći uticaj veštačke inteligencije, a verovatno najveće turbulencije mogu biti očekivane na ekonomskom planu, što će za sobom povući određena bezbednosna i politička pitanja. Razmotrićemo svaki od navedenih izazova ponaosob, sa predikcijom mogućih scenarija.

1.2.1. Kada ćemo se ponovo grliti?

Najdragocenije što nam je epidemija koronavirusom ukrala u međuljudskoj komunikaciji jeste – zagrljaj. Majčin zagrljaj je za većinu nas prvo iskustvo dodira sa kojim se srećemo već pri rođenju. O lekovitom učinku zagrljaja napisan je značajan broj studija i naučnih radova. Džon Bolbi (John Bowlby) je još 1969. godine utvrdio termin afektivne vezanosti, po kojem je detetova vezanost za majku primarna potreba, poput potrebe

⁷ Humphreys Margaret, „The influenza of 1918 Evolutionary perspectives in a historical context”, *Evolution, Medicine, and Public Health*, br. 1, 2018, str. 219.

⁸ Anthony Riccio, *The Italian American Experience in New Haven*, State University of New York Press, NY, 2006, str. 53.

⁹ Vakcina je pronađena mesecima kasnije.

za vodom ili hranom.¹⁰ Zagrljaj je vrsta neverbalne komunikacije koji nam daje osećaj sigurnosti, topline i pripadnosti. Naučno je dokazano da emocionalna bliskost koju dete ostvari sa majkom u prvim godinama (u koju se uključuje i majčin zagrljaj) stvara osnovu za buduće emotivne odnose koje će graditi u životu. To bi značilo da će dete, ukoliko dobija dovoljno pažnje, topline, ljubavi i zagrljaja od majke, kasnije u životu imati veoma dobre predispozicije za građenje zdravih emotivnih odnosa sa drugim ljudima. O tome najbolje svedoče istraživanja sa decom u sirotištim koja nisu dobijala dovoljno nežnosti i zagrljaja, što se kasnije veoma negativno odrazilo na njihovo zdravlje – više su oboljevala od određenih bolesti i imala su preuranjenu smrtnost.¹¹

Interesantno je da je ova potreba skoro potpuno identična kod čoveka i životinja. Dakle, i životinje imaju potrebu za prisnošću. Naučnici su otkrili da pojedine vrste majmuna iz porodice *Colobus guereza* pokazuju prisnost u vidu neke vrste zagrljaja, kojim se pokazuje dobronamerno ponašanje jednih prema drugima.¹² Slično ponašanje koje uključuje dodirivanje lica i grljenje je primećeno i kod antropoidnih majmuna.

I poreklo reči „zagrljaj” u mnogim jezicima ukazuje na prisnost, nežnost, prihvatanje, dodirivanje... U engleskom jeziku reč *hug* potiče od saksonskih i tevtonskih reči *hog* ili *hagen*, što se prevodi kao biti nežan, prihvatiti.¹³ Srodnost ovih reči se može uvideti i na primeru norveških (*höggva*, *haggvan*) kao i švedskih (*hugga*) reči, što u prevodu može značiti između ostalog i „uhvatiti”. Još jedna engleska reč *embrace*, označava sinonim za zagrljaj, a etimološki se vezuje za latinsku osnovu *brace*, sa prefiksom *em*. Latinski izraz *bracchia collo circumdare* sinonim je za grljenje, tj. „stavljanje ruku oko vrata”.¹⁴ U srpskom jeziku reč zagrljaj se vezuje za reč grlo (vrat), što korespondira sa prethodno navedenom latinskom izrekom „stavljanja ruku oko vrata”, a što je u stvari – grljenje. Dakle, od kako je sveta i veka, ljudi su imali potrebu da se grle, ali i da to ponašanje artikulišu na adekvatan način.

¹⁰ John Bowlby, *Attachment and loss: attachment*, Basic Books, New York, 1969.

¹¹ Livingston Smith Susan, *Keeping the promise: the critical need for post-adoption services to enable children and families to succeed*, Evan B. Donaldson Adoption Institute, New York, 2010.

¹² Nobuyuki Kutsukake, Suetsugu Noyuri, Hasegawa Toshikazu, “Pattern, distribution, and function of greeting behavior among black-and-white colobus”, *International Journal of Primatology*, br. 27, 2006, str. 1271- 1291.

¹³ Lena Forsell, „Meanings of hugging: from greeting behavior to touching implications”, *Comprehensive Psychology*, br. 13, 2012.

¹⁴ Ibid.

Ljudi su se kroz istoriju grlili da bi pokazali naklonost, u znak otpozdrava, rastanka... Moglo bi se reći da je čitava istorija čovečanstva u neku ruku i istorija zagrljaja. A danas je taj lanac zagrljaja naprasno prekinut usled pandemije COVID-19. Najtužnije od svega je to što neki nisu mogli da upute čak ni poslednji zagrljaj svojim bližnjima koji su oboleli, jer bi na taj način rizikovali da i oni postanu zaraženi. Sa jedne strane, pandemija je uticala na fizičku distancu među ljudima, ali je u isto vreme i uticala na intenzivnije emotivno povezivanje.

1.2.2. Onlajn komunikacija

Kao rezultat socijalne distance još više se intenzivirala onlajn komunikacija. Za vrlo kratko vreme ljudi su skoro sve aktivnosti počeli da organizuju onlajn – nastava u školama i fakultetima je počela da se realizuje putem interneta (koriste se platforme poput Zoom-a, Webex-a i sl.), vežbe iz teretane su sada dostupne na raznim aplikacijama, upoznavanje ljudi se odavno sprovodi putem određenih platformi (Badoo, Tinder...). Jedan od apsurdna „nove normalnosti” je i aplikacija za pristanak na intimne odnose između partnera, koja je tokom 2021. godine pokrenuta u Danskoj.¹⁵ Ovaj pristanak je vremenski ograničen na 24 sata, podrazumeva dozvolu oba partnera i može se koristiti kao dokaz na sudu, jer će čuvati šifrovane podatke o korisnicima. Cilj aplikacije je sprečavanje silovanja i posledica je novousvojenog zakona u ovoj zemlji.

Osim u privatnim, pa i ljubavnim odnosima, onlajn komunikacija je postala prioritet i u obrazovanju. Evropska komisija je usvojila plan edukacije putem interneta zbog virusa COVID-19, koji se zasniva na dva principa: onlajn platforme (eTwinning, Learning Corner, SALTO-YOUTH...) i EU projekte (Edu Hack, Bio talent, BINGO, Open Mind...).

Virus COVID-19 će drastično transformisati edukaciju, pa već sada uveliko imamo razne ponude za organizovanje tzv. digitalnih kampova i letnjih škola, koji bi poslužili edukaciji mladih. Da li to znači da će ovaj virus potrajati duže nego što smo mislili?

Svetska zdravstvena organizacija je dala jasne preporuke ljudima kako da se ponašaju u vreme epidemije, i to u svim segmentima društvenog života. Poenta je u tome da se sve moguće aktivnosti svedu na onlajn komunikaciju.¹⁶

¹⁵ Više o tome videti na: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-9227555/Denmark-launches-sexual-consent-app-passing-new-rape-laws.html>, 12.2.2021.

¹⁶ https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/key-messages-and-actions-for-covid-19-prevention-and-control-in-schools-march-2020.pdf?sfvrsn=ba81d52_4_15.04.2020.

U skladu sa zdravstvenom globalnom krizom, na mnogim društvenim mrežama započeta su određena istraživanja u pogledu komunikacije tokom pandemije virusa COVID-19. Na Twitter-u se tako od 28. januara otpočelo sa analiziranjem komunikacije, korišćenjem striminga API i Tweepy i uz pomoć korišćenja određenih ključnih reči.¹⁷ Prikupljeno je preko 50 miliona tvitova od ovog datuma do 16. marta, što predstavlja oko 450 GB materijala. Najviše tvitova je bilo na engleskom jeziku (61,76%), potom na španskom (13,09%), dok su na trećem mestu tvitovi na francuskom jeziku (4,36%).¹⁸

1.2.3. Psihološki efekat pandemije

Treba obratiti pažnju i na psihološku dimenziju koju sa sobom povlači ova pandemija, jer su dosadašnja istraživanja pokazala da svaka velika pandemija ostavlja određene negativne posledice na život individue i društva.¹⁹ U tom kontekstu je neophodno uspostaviti određene programe za psihološku intervenciju, što se već aktivno sprovodi u Kini, dok su neke zemlje na Zapadu, poput Velike Britanije i Amerike, oformile jasne procedure za psihološku kriznu intervenciju sa ciljem rešavanja problema javnog zdravlja.

S obzirom da su se prvi susreli sa ovim virusom, Kinezi su pioniri u istraživanjima koja se tiču i psiholoških problema sa kojima su se sretali pojedinci u vreme karantina. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 120 ispitanika u 194 gradova Kine. Uticaj epidemije na psihološko stanje ispitanika je sledeće: 53,8% anketiranih je izjavilo da je psihološki uticaj epidemije na njih umeren ili težak; 16,5% je prijavilo umerene do teške simptome depresije; 28,8% osoba se suočavalo sa umerenim do teškim simptomima anksioznosti, dok je 8,1% izjavilo da ima ozbiljan nivo stresa.²⁰

¹⁷ Korišćene su sledeće ključne reči: Coronavirus, Koronavirus, Corona, CDC, Wuhancoronavirus, Wuhanlockdown, Ncov, Wuhan, Kungflu, Epidemic, Outbreak, Sinophobia, China, Covid-19, Corona virus, Covid, Covid19, Sars-cov-2, COVID-19, COVD, Pandemic.

¹⁸ Emily Chen, Kristina Lerman, Emilio Ferrara, “#COVID-19: The First Public Coronavirus Twitter Dataset”, University of Southern California, Information Sciences Institute, <https://arxiv.org/pdf/2003.07372.pdf>, 15.04.2020.

¹⁹ Duan Li, Zhu Gang, “Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic”, THE LANCET Psychiatry, vol 7, issue 4, 2020, <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2215-0366%2820%2930073-0>, 12.04.2020.

²⁰ Wang Cuijian i ostali, “Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. No 5 (2020). <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/5/1729>, 15.04.2020.

Čini se da je situacija mnogo gora u Japanu. U ovoj zemlji su samo u oktobru mesecu 2020. godine samoubistva odnela više života (2.153), nego li što je to učinio koronavirus tokom čitave 2020. godine (2087).²¹ Japan je na samom svetskom vrhu po broju samoubistava i pre pandemije koronavirusa, što iznosi 18,5 suicida na 100.000 ljudi. Razlozi za samoubistva su različiti i možemo ih tražiti u velikom pritisku na radnim mestima i u školama, socijalnoj otuđenosti i stigmatizaciji mentalnih poremećaja u japanskom društvu, dok je stres koji je prouzrokovan pandemijom virusa COVID-19 samo dodatno pogoršao ove zastrašujuće statistike. Iako su u japanskom društvu muškarci skloniji samoubistvima, u vreme „korona krize“ broj samoubistava kod ženske populacije je nesrazmerno porastao za 83%, dok se kod muškaraca taj broj uvećao za 22%.²² Smatra se da će se situacija samo pogoršavati zahvaljujući pandemiji i da se povećanje broja suicida može očekivati širom sveta.²³

Najnovija istraživanja su pokazala da ova pandemija može uzrokovati psihološke probleme, čak i među ljudima koji ne pate od mentalnih bolesti. Ljudi su se pretežno suočavali sa strahom od zaraze i smrti, sa osećajem bespomoćnosti, ali su neretko i krivili druge koji su ih zarazili, što je, sveukupno uzev, dovodilo do mentalnih problema. Otkriveno je da psihijatrijski morbiditeti variraju od depresija, anksioznosti, preko somatskih problema, napada panike, pa sve do samoubistava, što je u nekim zemljama pretežno bilo izraženo kod mlađe populacije, a dovodi se u vezu sa osećajem krivice.²⁴ Ovakvo psihičko stanje bi moglo imati dalekosežne posledice po društvo u smislu stigmatizacije obolelih, osećaja stida, stvaranja veće socijalne distance i međusobnog nepoverenja, ali i nepoverenja u državne sisteme da epidemiju mogu držati pod kontrolom. U takvoj konstelaciji međuljudskih odnosa, trpi i ekonomija, a posebno one delatnosti koje su povezane sa masovnim okupljanjima (kafići, restorani, tržni centri, bioskopi, pozorišta, turističke agencije...), što rezultira finansijskim problemima, koji kod ovih pojedinaca pojačavaju osećaj frustracije i negativnih emocija. U Singapuru su se bavili javnim

²¹ <https://edition.cnn.com/2020/11/28/asia/japan-suicide-women-covid-dst-intl-hnk/index.html>, 08.02.2021.

²² Ibid.

²³ Ibid. Ovo su konstatacije profesora Ueda (Michiko Ueda) sa Vaseda Univerziteta.

²⁴ Ho Cyrus, Chee Cornelia, Ho Roger, "Mental Health Strategies to Combat the Psychological Impact of COVID-19 Beyond Paranoia and Panic", <http://www.anmm.org.mx/descargas/Ann-Acad-Med-Singapore.pdf>, 01.12.2020.

psihološkim zdravljem putem onlajn aplikacije Zoom, i to uz korišćenje bihevijoralne terapije i terapije utemeljene na mentalizaciji (MBT). U Srbiji su psihoterapeuti takođe krenuli sa onlajn seansama, jer je sve većem broju ljudi bila potrebna ova vrsta pomoći.

Pandemija je posebno poguban efekat imala na decu. Psihološke posledice kod dece uzrokovane pandemijom COVID-19 su raznovrsne, počevši od anksioznosti do smanjene sposobnosti regulacije stresa. Naši istraživači sa Instituta za mentalno zdravlje i Medicinskog fakulteta u Beogradu ističu još jedan problem sa kojim se suočavaju deca, a to je „visok rizik od mentalnih bolesti roditelja koji posredno utiču i na psihičko blagostanje dece”.²⁵ Najnovija istraživanja iz inostranstva su takođe pokazala da je tokom početne faze pandemije došlo do povećanja učestalosti nasilja u porodici i zlostavljanja i zanemarivanja dece.²⁶ Jedno od najobimnijih istraživanja je urađeno na uzorku od 8000 dece i 17.500 roditelja iz 37 zemalja širom sveta u organizaciji „Save the Children”. Rezultati ovog istraživanja nedvosmisleno pokazuju da su deca bila tužna i uznemirena, naročito u periodu potpunog zatvaranja škola. Više od polovine dece (57%) koja nisu bila u kontaktu sa svojim školskim drugarima je prijavilo da se osećaju manje srećno, više zabrinuto (54%) i manje sigurno (58%).²⁷ Čini se da je izolacija tokom pandemije COVID-19 najteže pala adolescentima (posebno uzrasta 15-17 godina) koji su izjavili da se osećaju nesigurno (60%).²⁸ Ipak, kada je reč o mentalnom zdravlju u porodici, izgleda da je najveći pritisak bio na roditeljima, te je čak 89% njih izjavilo da imaju određenih psihičkih problema.²⁹

²⁵ Grujičić Roberto, Bogdanović Jasmina, Stupar Sanja, Maslak Jovana, Milovančević Pejović Milica, „COVID-19 pandemija – uticaj na decu i mlade”, *Psijijatrija danas*, br. 1-2, 2020, str. 98.

²⁶ Ibid. Cit. prema: Fegert JM, Berthold O, Clemens V, Kolch M. COVID-19-Pandemie: Kinderschutzsystemrelevant. *DtschArztebl Int.* 2020;117(14):A-703.

²⁷ <https://www.savethechildren.net/blog/hidden-impacts-covid-19-children%E2%80%99s-mental-health>, 16.02.2021.

²⁸ Ibid.

²⁹ Kod roditelja je strah prvenstveno bio izazvan strepnjom od gubitka posla. Izvor: <https://www.savethechildren.net/blog/hidden-impacts-covid-19-children%E2%80%99s-mental-health>, 16.02.2021.

1.2.4. Strah u doba koronavirusa

Poznato je da je čovek biće straha i da mu je ova emocija veoma bliska. I najhrabriji čovek na svetu poseduje strah od nekoga ili nečega. Strah od smrti³⁰ je prirodan strah i imanentan je svakom čoveku. Nekada su ti strahovi iracionalni, a nekada su, kao u doba pandemija, sasvim opravdani i racionalni. Tako su, recimo, Britanci otpočeli sa novim modelom borbe protiv virusa COVID-19 tek kada su novi proračuni ukazali na moguću smrtnost od 260.000 ljudi.³¹ Strah od smrtnog ishoda je predisponirao novi, stroži vid političkih mera.

Strah od nepoznatog i nevidljivog neprijatelja je naterao ljude širom Zemljine kugle da se vrate tamo gde su i ponikli – svojim korenima. Kao što se ranjena zver povlači u pećinu tražeći sigurno skrovište od neprijatelja, tako su se i ljudi povlačili u svoja „skrovišta”: najpre u svoje države, a potom i u svoje domove. Najlepše je (a i najsigurnije) kod kuće, ma gde se ona nalazila i ma kakva bila. Čovek se „ukorenjuje” tamo gde je rođen, bilo to na selu, u pustinji, u svetskoj metropoli, pored obale mora, u plodnoj ravnici ili na surovoj planini. Poput biljke, i čovek pušta svoje korene tamo gde je ponikao, i često se tim korenima vraća, posebno u kriznim vremenima.

Bilo je potrebno desetak godina da Srbiju napusti više od pola miliona ljudi³², a samo nekoliko dana da se u vreme pandemije izazvane virusom COVID-19 vrati oko 400.000 naših državljana!³³ To je još jedan dokaz da „svaka ptica svome jatu leti” u kriznim vremenima. Strah od nepoznatog je naterao ljude iz inostranstva da se vrate svojim kućama. Neki su to učinili iz finansijskih razloga, jer su ostali bez posla i sredstava; drugi su se vratili kako bi bili sa porodicama; treći su shvatili da je u kriznim vremenima najbolje biti sa svojimima... Mnogo je razloga i mnogo životnih i ljudskih priča. A svima njima zajednički je – strah.

³⁰ Ukoliko je strah intenzivan onda može preći u anksioznost, tj. tanatofobiju.

³¹ Elisabeth Mahase, “Covid-19: UK starts social distancing after new model points to 260 000 potential deaths”. The BMJ (2020), <https://www.bmj.com/content/bmj/368/bmj.m1089.full.pdf>, 12.04.2020.

³² Prema podacima OEBS-a iz Srbije je od 2000. do 2019. godine otišlo 654.000 ljudi, među njima najviše mladih od 25. godina. Izvor: <https://www.danas.rs/ekonomija/mladi-jedini-dali-predloge-za-spreccavanje-odliva-mozgova/>, 08.04.2020.

³³ https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=03&dd=29&nav_category=12&nav_id=1670847, 09.04.2020.

Epidemija je, osim straha od nepoznatnog, generisala i strah od budućnosti. Kakav će biti svet posle pandemije? Da li će biti ekonomske krize? Da li ćemo biti gladni? Koliko će sve ovo trajati? Da li ćemo preživeti? Da li će svet biti isti posle ove pandemije? Kada ćemo moći da se zagrlimo sa onima koje volimo?

Čini se da je ljude na prvi mah (i barem kratkoročno gledano), najviše zabrinuo strah od socijalne distance. Epidemiolozi su nas dobro edukovali da je jedini „lek” za ovaj virus – socijalna izolacija. Što se manje budemo družili, grlili, ljubili, to će više oslabiti virus. Aristotelovski gledano, ovo je najveći izazov za čoveka shvaćenog kao *zoon politikon*. Kao društveno (i političko) biće, čovek teško i nerado podnosi uslove socijalne izolacije.³⁴ Od prvih korena svog postojanja ljudi se udružuju radi međusobne ispomoći, zbog bezbednosti, egzistencije, odbrane... Čovek je *homo socialis* i kao takav žudi za društvom drugih ljudi. Samo retki i produhovljeni pojedinci uspevaju da pobede ljudsku prirodu i dobrovoljno se izoluju od ostatka sveta.³⁵

U ovom trenutku, kada ceo svet vodi neizvesnu bitku sa nevidljivim i nepoznatim neprijateljem (zvanim COVID-19), strahova je mnogo. Možda je upravo taj strah od neizvesnosti ono što najviše muči savremenog čoveka. Ali ima nešto što nas sve, uprkos socijalnoj distanci, približava jedne drugima: svi smo postali jednaki. Ovaj virus je pokazao da su i bogati i siromašni isti; da nema razlike među nacijama, rasama i religijama. Svi delimo istu sudbinu. Zvuči paradoksalno, ali iako smo uskraćeni za socijalni kontakt, nikada nismo bili tako bliski kao danas. Bliskost savremenog čoveka se ogleda upravo u zajednici sudbine, koju nam je namenio ovaj virus. Osim straha, virus nas je naučio solidarnosti, ali i tome da nada poslednja umire i da postoji nešto u čoveku što mu je omogućavalo da kroz dugu istoriju savlada razne strahove koje su sa sobom nosili ratovi, bolesti, poplave, požari, finansijske krize, nemaština... a to je volja za životom. Poput biljke *Ramonda Nathalie*³⁶, koja raste u surovim uslovima dajući prelepe cvetove i koja se regeneriše čak i kad skroz uvene, i čovek u teškim vremenima uspeva da odoli najvećim iskušenjima ukoliko poseduje volju za životom.

³⁴ Na primer, samica u zatvorima se smatra jednim od najgorih oblika kažnjavanja za neposlušne zatvorenike.

³⁵ Takvih primera imamo kod Svetogorskih monaha koji se povlače u svoje kelije, da bi se u samoći molili Gospodu.

³⁶ Ova biljka poznata još i kao *Natalijina Ramonda* i *Cvet feniks* je simbol stradanja srpske vojske u Velikom ratu. Biljku je otkrio Sava Petrović, a prvi unutar botanike etablirao Josif Pančić. *Natalijina Ramonda* kao retka i zaštićena biljka raste samo u Srbiji, Makedoniji i Grčkoj.

1. 3. Politički, bezbednosni i ekonomski izazovi

Više je nego jasno da nijedna vlada na svetu (uključujući i one najbogatijih zemalja) nije bila spremna na pandemiju ovih srazmera. O tome najbolje svedoče zdravstveni sistemi Španije i Italije (koji su pokazali najveću ranjivost u Evropi), kao i Amerike. Italija je COVID-19 dočekala sa 5200 kreveta intenzivne nege, što je nedovoljno za pandemiju ovog tipa.³⁷ Amerika se, poput ostalih zemalja, suočila sa nedostatkom medicinske opreme i respiratora, a savetnik Donalda Trampa je na početku pandemije čak dao predikciju, prema kojoj se, uprkos svim merama, može očekivati smrt 100.000 Amerikanaca.³⁸ Danas je taj broj mnogo veći i prema zvaničnim statistikama broj umrlih ljudi od koronavirusa u Americi je 463.388.³⁹ Španija je štedela na javnom zdravlju i medicinskoj opremi još od ekonomske krize 2008. godine, što je u jeku ove pandemije rezultiralo nedovoljno razvijenim kapacitetima za intenzivnu negu i nedostatkom medicinske opreme.⁴⁰

U pogledu državnih strategija borbe protiv ove pandemije, države su se uglavnom podelile u dva tabora: većina njih je prihvatila mere samoizolacije, tj. fizičke distance⁴¹, dok je manji broj njih, poput Švedske, favorizovao princip „izgradnje kolektivnog imuniteta”, tj. „imuniteta krda”. Bilo je i onih koji su vagali između zdravlja svoje nacije i ekonomije, ali, videvši kakav kolaps izaziva infekcija koronavirusom, pre ili kasnije su uveli princip izolacije.

Osim drastičnih promena u interpersonalnim odnosima, koronavirus će uvesti „tektonske” promene na internacionalnom nivou, i to u pogledu redefinisavanja međunarodnih odnosa snaga, bezbednosti i ekonomije. Pre svega, pandemija je pokazala kako virus ne poznaje nacije, religije i rase i kako se može desiti svakome, bez izuzetaka. Osim toga, izbrisana je

³⁷ Andrea Remuzzi, Giuseppe Remuzzi, “COVID-19 and Italy: what next?”. The Lancet. No. 395 (2020): 1225-1228.

³⁸ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-52176590>, 14.04.2020.

³⁹ <https://news.google.com/covid19/map?hl=en-US&mid=%2Fm%2F09c7w0&gl=US&ceid=US%3Aen>, 08.02.2021.

⁴⁰ Helena Ledigo-Quigley, “The resilience of the Spanish health system against the COVID-19 pandemic”, The Lancet Public Health (2020). [https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667\(20\)30060-8/fulltext?utm_campaign=tlcoronavirus20&utm_source=twitter&utm_medium=social#articleInformation](https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(20)30060-8/fulltext?utm_campaign=tlcoronavirus20&utm_source=twitter&utm_medium=social#articleInformation), 12.04.2020.

⁴¹ Smatra se da ljudi moraju biti na distanci od 2 metra, a preporučuje se i zabrana socijalnih kontakata, druženja i okupljanja.

distinkcija između bogatih i siromašnih, poznatih ličnosti i običnog sveta. Svi smo postali ranjivi. U takvoj konstelaciji događaja često počinje prava borba za opstanak u kojoj nema pravila. Najeksplicitniji primer toga jeste nadmetanje zemalja za respiratore na svetskom tržištu (početkom krize), koji su značajnom broju obolelih bili jedina šansa da prežive.⁴²

Solidarnost je retka pojava u ovim kriznim vremenima, ali nije nemoguća. O tome najbolje svedoči međunarodna pomoć koja je najpre stigla Italiji od strane Kine, Rusije i Kube. To je kod mnogih Italijana izazvalo revolt, te nije bilo neobično da se umesto zastave EU (koja u početku nije pomogla Italiji kako se očekivalo) širom Italije vijore zastave Kine, Rusije i Kube, u znak zahvalnosti. Na taj način dolazi do porasta tzv. „meke moći” pojedinih država, među kojima se posebno izdvojila Kina, koja je pokazala solidarnost prema mnogim zemljama, uključujući i Srbiju⁴³. Da kriza ponekad, bar na tren ruši ideološke i političke razlike, pokazala je i Rusija koja je Americi u najkritičnijim momentima poslala humanitarnu pomoć u vidu medicinske opreme.⁴⁴

Borba protiv pandemije je sa sobom povukla još jedno važno ideološko pitanje: kako je moguće da su se neke „kolektivističke” države bolje snašle u ovoj pandemiji, u odnosu na bogatije zemlje neoliberalnog kapitalizma? Pokazalo se da javno zdravstvo i te kako ima smisla i da u kritičnim situacijama, kakve su pandemije, državni intervencionizam ostaje jedina opcija. Interesantno je da su se u ovoj zdravstvenoj krizi bolje snašle Kina, Singapur i Južna Koreja – doduše, nauštrb ljudskih prava svojih građana. Tako u Kini već postoje aplikacije uz pomoć kojih građani dokazuju svoj zdravstveni status, što utiče na slobodu njihovih kretanja, a algoritmi i veštačka inteligencija daju preporuke za pravac i vreme trajanja kretanja. Singapur je otišao dalje uvodeći aplikaciju „TraceTogether”⁴⁵, uz pomoć koje zahvaljujući blutut signalu, može videti sa kime je kontaktirala osoba zaražena virusom COVID-19. Veštačka inteligencija je takođe našla svoju primenu u borbi protiv koronavirusa, što se vidi po primerima iz Kine u kojoj su mnogi roboti

⁴² Jedan od takvih skandala je zabeležen u Češkoj, koja je uzela medicinsku opremu koju je Kina poslala Italiji. Izvor: <http://www.rfi.fr/en/europe/20200322-czech-republic-sends-face-masks-to-italy-after-shipment-from-china-stolen-coronavirus>, 13.04.2020.

⁴³ Kina je uputila pomoć u medicinskoj opremi i ljudstvu.

⁴⁴ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/rusija-salje-sad-u-pomoc-u-borbi-protiv-epidemije>, 10.04.2020.

⁴⁵ <https://www.healthhub.sg/apps/38/tracetgether-app>, 16.04.2020.

obavljali značajne poslove u vezi sa brigom o bolesnicima, a postoje i indicije da će se u budućnosti roboti koristiti kod usamljenih ljudi – radi socijalizacije (!?).⁴⁶ Pitanje je samo da li zaista jedna mašina (tj. robot), ma kako savršena bila u tehničkom smislu reči, može emotivno zameniti nama drage i bliske osobe? Čovek nije mašina i da bi normalno funkcionisao i živeo, potrebna mu je socijalna interakcija, ljubav, pažnja, volja i smisao u životu. O tome koliko je naše bivstvovanje uslovljeno smislom životnog postojanja pisao je Viktor Frankl.⁴⁷ On je kroz metodu logoterapije⁴⁸ lečio ljude, smatrajući da je egzistencijalna praznina⁴⁹ najpogubnija za čovekov život. Frankl je u svojim radovima tvrdio kako su mnogi zarobljenici (uključujući i njega) u nacističkim logorima smrti uspeli da prežive samo zato što su verovali da ih neko ili nešto čeka.⁵⁰ Roboti i veštačka inteligencija svakako mogu biti od koristi savremenom čovečanstvu, ali teško da mogu predstavljati smisao čovekovog života, a još teže mogu zameniti ljudsku bliskost.

Pandemija je pogubno uticala i na ljudske slobode. U tom kontekstu je *Amnesty International* utvrdio nekoliko segmenata ljudskih prava koja su direktno ugrožena tokom pandemije virusa COVID-19. To su: cenzurisanje medija, pravo na zdravstvenu zaštitu, zabrana javnog izražavanja mišljenja, lažne vesti (fake news), diskriminacija i ksenofobija, ograničavanje slobode kretanja i zatvaranje granica.⁵¹

Uvođenje policijskog časa i vanrednog stanja je okrnjilo mnoga ljudska prava i slobode, ali je, sa druge strane, uticalo na značajno smanjenje krivičnih dela. Konkretno u Srbiji je od početka vanrednog stanja broj krivičnih dela smanjen za 55%⁵²; ali to ne znači da kriminalci neće naći nove načine za određene koruptivne radnje, šverc robe, prebacivanje ilegalnih migranata itd.

⁴⁶ <https://www.cnbc.com/2020/04/03/covid-19-proves-the-need-for-social-robots-and-robot-avatars-experts.html>, 15.04.2020.

⁴⁷ Više o tome videti u: Frankl Viktor, *Nečujan vapaj za smislom*, Naprijed, Zagreb, 1981.

⁴⁸ Psihoterapijski pravac koji je usresređen na pronalaženje smisla života. Zapravo radi se o tome da se ljudi mogu izlečiti ukoliko pronađu smisao svog životnog postojanja.

⁴⁹ U pitanju je osećaj životnog besmisla.

⁵⁰ Ovdje Frankl veliki značaj pridaje prijateljima, ljubavi, dragim osobama i činjenici da je smisao života potrebno pronaći čak i u bezizlaznim situacijama, kakva su zarobljeničtva u logoru, ili kao što je u slučaju savremenog čoveka pandemija koja nas je zadesila.

⁵¹ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/02/explainer-seven-ways-the-coronavirus-affects-human-rights/>, 13.04.2020.

⁵² <https://www.danas.rs/drustvo/stefanovic-policijski-cas-tokom-noci-prekrсило-150-ljudi-u-srbiji/>, 10.04.2020.

Mere izolacije su nas udaljile od drugih ljudi, ali su nas više no ikada približile našim ukućanima. To je stvorilo još jedan bezbednosni rizik od porodičnog nasilja, koje se značajno intenziviralo tokom pandemije. Tako je u Kini porodično nasilje uvećano tri puta⁵³, u Crnoj Gori za 20%, a u Francuskoj za 30%.⁵⁴ Zabrinjavajuću statistiku u pogledu porodičnog nasilja beleži i Velika Britanija sa 25% rasta⁵⁵, dok je u Turskoj zabeležen rast porodičnog nasilja za 30%.⁵⁶

Iako se na prvi pogled činilo da su se (bar u početku) pred koronavirusom povukli teroristi i ekstremisti, realnost je mnogo drugačija. Pandemija je ostavila posledice i u ovom segmentu bezbednosti, jer su se teroristi fokusirali na onlajn delovanje, posebno kada je reč o regrutovanju mladih osoba, koje sve više vremena provode u virtuelnom prostoru. Strah od korone se udružio sa strahom od terorističkih aktivnosti⁵⁷, što je kod ljudi stvorilo osećaj kolektivne anksioznosti i psihoze. Osim toga, ne možemo, a da se ne zapitamo: šta ukoliko virus COVID-19 posluži kao ideja za neku novu vrstu biološkog terorizma?

U ovom trenutku čovečanstvo se nalazi na klackalici između ljudskih prava i zaštite opšteg zdravlja. Većina zemalja je, uvodeći vanredna stanja, prenebregla ideju o ljudskim pravima koja je bila „majka svih ideja” u društvima neoliberalnog sistema. Tako je Francuska donela kontroverzni zakon o „sveobuhvatnoj bezbednosti”, koji je naišao na osudu javnosti zbog spornog člana 24, po kome je zabranjeno fotografisanje policajaca.⁵⁸ Samim tim, uvedena su i nova pravila medijskog izveštavanja, te će novinari ukoliko bi hteli da izveštavaju sa nekog protesta, najpre morati da se prijave. Kako će sve ovo uticati na slobodu medija? Pandemija virusa COVID-19 je uticala na zabranu kretanja, slobodu izveštavanja, slobodu okupljanja... Da li svet polako ali sigurno klizi u neototalitarizam?

⁵³ U Kini je posle završetka pandemije povećan broj razvoda za 20%. Izvor: <https://www.vesti-online.com/nasilje-kao-zaraza/>,

⁵⁴ <https://www.danas.rs/bbc-news-serbian/korona-virus-i-nasilje-u-porodici-sta-da-radite-ako-ste-u-izolaciji-sa-nasilnikom-posle-policijskog-casa/>, 14.04.2020.

⁵⁵ <https://www.vesti-online.com/nasilje-kao-zaraza/>, 12.04.2020.

⁵⁶ <https://ahvalnews.com/domestic-violence/covid-19-trapping-victims-domestic-abuse-home-fatal-consequences>, 12.04.2020.

⁵⁷ Brutalnim napadima širom sveta i Evrope (Francuska, Austrija) u jesen 2020. teroristi su pokazali da im pogoduje kriza izazvana koronavirusom, jer samo produbljuje strah kod „mekih meta”, kakvi su građani.

⁵⁸ To bi značilo da će građani Francuske biti kažnjeni čak ukoliko snimaju policijske službenike, dok primenjuju prekomernu upotrebu sile. Za kršenje ovog zakona je predviđena novčana kazna od 45.000 evra ili jednogodišnja zatvorska kazna.

Na polju ekonomije, kriza COVID-19 svakako donosi vreme puno neizvesnosti i frustracija. Mali i srednji preduzetnici su prvi na udaru, što će svakako u daljoj budućnosti odgovarati velikim proizvodnim lancima, koji se spremaju da progutaju sve pred sobom. I na globalnom nivou će biti mnogobrojnih izazova. Neka dugoročna predviđanja ukazuju na to da će SAD i Velika Britanija iskusiti dugotrajne dublje efekte ekonomske krize, dok Kina ima 50% šansi da bude bolja.⁵⁹ Šanse za EU su takođe negativne, mada postoji mogućnost da će se brže i bolje oporaviti u odnosu na Ameriku i Veliku Britaniju do kraja 2021.⁶⁰ U svakom slučaju, prelivanje problema će dobiti globalne razmere, potvrđujući onu poznatu paradigmu o svetu kao „globalnom selu”.

Pandemija virusa COVID-19 je možda najveći društvenopolitički izazov s kojim se čovečanstvo suočilo do sada. Iako je ljudska vrsta vekovima bila izložena raznim kriznim stanjima poput ratova, prirodnih nepogoda i kraha svetskih berzi, nijedna od ovih kriza nije pogodila čovečanstvo u isto vreme i na isti način. Nikada do sada se nije dogodilo da je čitava Zemljina kugla bila zaustavljena u istom trenu, i to od strane nepoznatog i nevidljivog neprijatelja, što dodatno komplikuje i usložnjava situaciju.

Možda bi, baš zbog toga što je problem globalnog karaktera, trebalo da se rešava na globalan način – delovanjem svih političkih subjekata, zajedno i ujedinjeno. Ova ideja zvuči utopistički, imajući u vidu čovekovu nesavršenu i „kvarljivu” prirodu, o kojoj su vekovima govorili i pisali antropološki pesimisti. Pa ipak, iako na prvi pogled ova situacija deluje apokaliptično, evidentno je da će se na neki čudan način svi ljudi povezati u istoj mucu.

Pitanje je samo, na koji način će se rešiti novonastala kriza: da li konstruktivnim globalnim rešenjima ili pak buntom, protestima i pobunama, što je sve dominantnija pojava u svetu? Dok čekamo izlazak iz krize izazvane virusom COVID-19, možda bi bilo najbolje da se pozovemo na reči čuvenog teoretičara Ernsta Bloha, koji je tvrdio, da „bunt, kao i snovi, dolaze iz stomaka – ali praznog”.

⁵⁹ <https://voxeu.org/article/economic-consequences-covid-19-multi-country-analysis>, 06.12.2020.

⁶⁰ Ibid.

1.4. Da li je ovo biološki rat?

Biološki rat se najjednostavnije može odrediti kao „upotreba mikroorganizama, toksina dobijenih iz živih organizama ili bioregulatora koji namerno izazivaju smrt ili bolest ljudi”.⁶¹ Biološki rat je moguć, samo je pitanje da li je virus COVID-19 deo njega. Na ovu temu su se izdvojile dve grupe mišljenja:

1. Prvu grupu čine oni istraživači (koje mnogi nazivaju „teoretičarima zavere”) koji smatraju da je koronavirus vrsta biološkog rata ili njegova proba.⁶²

2. Druga grupa su oni ljudi koji tvrde da su se zaraze i bolesti dešavale ciklično u istoriji i da je pojava pandemije COVID-19 prirodna i očekivana pojava.⁶³

U ovom trenutku je teško utvrditi istinu s obzirom na to da je u pitanju relativno nov virus. Ono što je sigurno jeste činjenica da masovna oboljenja stanovništva (kakve su pandemije), mogu oslabiti države i urušiti njihov društvenopolitički poredak. Bolesti koje su uzrokovane mikroorganizmima spadaju u prvih deset vodećih uzroka smrtnosti u svetu.⁶⁴ Onda samo treba zamisliti kako bi čitavo čovečanstvo moglo biti ugroženo ukoliko bi neko rešio da zloupotrebi delovanje mikroorganizama.

Biološko ratovanje seže u daleku prošlost (antičko doba) i neki metodi su bili veoma jednostavni, poput onih koje su koristila melanezijska plemena na ostrvu Vanuatu. Ratnici ovog plemena su natapali strele bakterijom *Clostridium tetani*, koju su dobijali od kraba, tako da bi njihovi protivnici pogođeni ovom strelom vrlo brzo umirali od tetanusa.⁶⁵ Inače i sama reč toksin ukazuje na korelaciju sa otrovnom strelom, jer potiče od grčke reči *toxón*, što znači luk za strelu

⁶¹ Ibid, str. 9.

⁶² Videti npr. rad: Jing-Bao Nie, „In the Shadow of Biological Warfare: Conspiracy Theories on the Origins of COVID-19 and Enhancing Global Governance of Biosafety as a Matter of Urgency”, *Nature Public Health Emergency Collection*, 25. avgust 2020, str. 1-8, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7445685/>, 11.02.2021

⁶³ Videti npr. rad: Pheng Zou, „A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin”, *Nature*, 3. februar, 2020, str. 270-273, <https://www.nature.com/articles/s41586-020-2012-7#author-information>, 11.02.2021.

⁶⁴ Ristanović Elizabeta, „Medicinski i bezbednosni izazovi 21. veka – bioterorizam”, *ABC časopis urgentne medicine*, br. 1, 2016, str. 9.

⁶⁵ Carus W. Seth, *A short history of biological warfare: from pre-history to the 21st century*, National Defense University Press, Washington, D.C, 2017, str. 4.

koja je mazana otrovom.⁶⁶ Drugi metodi koje su koristili Skiti su bili nešto kompleksniji. Ovi nomadi su ubijali zmiје (poskoke) i ostavljali ih da istrunu, da bi potom njihove izumrle ostatke mešali sa ljudskom krvlju.⁶⁷ Kontaminiranom smesom koju dobiju bi natapali strele i njima ubijali neprijatelje. Ovakvi slučajevi biološkog ratovanja su pretpostavke mnogih istraživača, dok se prvi dokumentovani tragovi korišćenja biološkog oružja mogu naći još u 1763. godini. U pitanju je namerno zaražavanje američkih Indijanaca malim boginjama (preko ćebadi koje su koristili zaraženi od ove bolesti), a koje su sproveli britanski osvajači sa ciljem pokoravanja starosedelaca.⁶⁸

Namerna kontaminacija vode uz pomoć leševa životinja takođe spada u ranu fazu biološkog ratovanja, kao i tendenciozno zaražavanje neprijateljskih naselja.⁶⁹ Upotreba biološkog oružja nije bila nepoznanica ni tokom Prvog i Drugog svetskog rata, a u tome su prednjačili nacifašistički režimi u Nemačkoj i Japanu.⁷⁰ Nakon završetka Drugog svetskog rata mnoge zemlje su imale programe za razvoj biološkog oružja, ali su oni zabranjeni i obustavljeni, bar prema zvaničnim izveštajima.⁷¹

Proliferacija biološkog oružja i njegova zloupotreba je jedan od najvećih bezbednosnih izazova 21. veka. Upravo zbog toga, Konvencija UN (The Biological and Toxin Weapons Convention – BTWC)⁷² jasno zabranjuje ovu vrstu oružja, a pre toga su ove zabrane bile prisutne i u okviru drugih dokumenata, poput Haškog pravilnika iz 1907. godine. To ipak ne znači da se ovo oružje ne koristi. Mnogi smatraju da je biološko oružje jedna od najstarijih taktika ratovanja, koja je veoma jeftina, a s druge strane veoma efektivna. To je ujedno i „klizav teren”, što ovo oružje čini velikim bezbednosnim izazovom. Imajući u vidu sve činjenice, nije ni čudo što mnogi teoretičari biološko oružje nazivaju „atomskom bombom za siromašne”⁷³

⁶⁶ Tako i srodna reč toksikum ukazuje na slično poreklo (grč. reč *toxikón*, lat. reč *toxicum*), a označava otrov u koji su se natapale strele.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid. str.a 7.

⁶⁹ Prema: Dembek Zygmunt, *Medical Aspects of Biological Warfare*, Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007, str. 2.

⁷⁰ Više o tome videti u: Dembek Zygmunt, *Medical Aspects of Biological Warfare*, Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007, str. 3-5.

⁷¹ Tako je na primer, Južnoafrička republika 80-ih godina 20. veka počela da razvija program biološkog oružja koje se fokusiralo na izučavanje *B anthracis* i *V cholerae*. Ovaj program je pod pritiskom međunarodne zajednice zatvoren 1993. godine. Prema: Dembek Zygmunt, *Medical Aspects of Biological Warfare*, Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007, str. 9.

⁷² Ova Konvencija je stupila na snagu 1975. godine i do sada su je potpisale 183 države.

⁷³ Koblenz Gregory, *Living Weapons: Biological Warfare and International Security*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2009, str. 5.

Ukoliko bi se teroristi domogli biološkog oružja onda bi to svakako bio najveći bezbednosni problem sa kojim bi se teško nosile i najmoćnije sile na svetu. Biološki terorizam nije nova pojava i već je bilo nekoliko takvih pokušaja. Jedan od najpoznatijih bioloških terorističkih napada (izveden sarinom)⁷⁴ bio je 20. marta 1995. godine u podzemnoj železnici u Tokiju. Odgovornost za ovaj napad tokom kojeg je umrlo 12, a povređeno nekoliko hiljada ljudi, preuzela je teroristička grupa Aum Šinrikjo (Aum Shinrikyo).⁷⁵ U Americi je 2001. godine umrlo petoro ljudi, a 17 inficirano nakon dolaska u kontakt sa pismima koja su bila inficirana antraksom.⁷⁶

Po svemu sudeći, u nekoj skorijoj budućnosti teroristi bi mogli iskoristiti biološko oružje za realizaciju svojih političkih ciljeva; pitanje je samo koliko će uspjeti u tome. Pandemija izazvana koronavirusom može poslužiti kao „mračna ideja” koju bi neki teroristički um pozeleo da realizuje u praksi. Jedini bedem koji možemo staviti pred teroriste jeste napredovanje naučno-tehnološkog razvoja i neprestani bezbednosno-obaveštajni rad. A da li je koronavirus samo „osveta prirode” za ljudski nemar ili deo biološkog rata, ostaje da vidimo u vremenu koje je pred nama.

⁷⁴ Sarin je nervni bojni otrov.

⁷⁵ U pitanju je teroristička grupa sa elementima sekte, čiji je vrhovni vođa Šoko Asahara (Shoko Asahara). Cilj napada je bila destabilizacija države, nakon čega bi se preuzela vlast.

⁷⁶ [https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/10490/rezultati-istrage-o-aferi-antraks.html](https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/10490/rezultati-istrage-o-afери-antraks.html), 12.02.2021.

II

ZAPADNI BALKAN I COVID-19

2.1. Nacionalizam u doba koronavirusa⁷⁷

Istorijsko iskustvo nam pokazuje da se u vreme velikih kriza čovek kao jedinka obično okreće zajednici kojoj pripada. To se najbolje videlo na primeru pandemije COVID-19 - čovek se poput ranjene zveri, koja se povlači u svoju pećinu na sigurnom, povukao unutar granica svojih država. O tome na Zapadnom Balkanu najbolje govori primer Srbije, u kojoj se od početka pandemije vratilo skoro pola miliona ljudi iz inostranstva. Slično je bilo i sa ostatkom regiona, kao i sa celim svetom. U takvoj konstelaciji društvenopolitičkih odnosa, došlo je do jačanja nacionalističke retorike, koja je bila dodatno inspirisana migrantskom krizom. Podela na kategorije „Mi” i „Oni” je dobar osnov za jačanje ekstremnog nacionalizma koji predstavlja teško breme iz prošlosti na leđima naroda Zapadnog Balkana.

Pandemija izazvana virusom COVID-19 je pokazala da ne postoje razlike među nacijama, religijama, rasama, bogatima i siromašnima, mladima i starima. Pred ovim nevidljivim neprijateljem smo svi jednaki u nesreći. Da nesrećne okolnosti spajaju nespojivo, moglo se najeksplicitnije videti na primeru BiH u kojoj je tročlano predsedništvo tokom pandemije dalo zajedničko saopštenje u kome se građani sva tri entiteta BiH pozivaju na solidarnost i poverenje u institucije. Izgleda da je korona uspeła ono što niko na Zapadnom Balkanu nije mogao u poslednjih 30 godina: nacionalne tenzije su prevaziđene, a ljudskost je nadvladala jeftine političke poene. Ovo

⁷⁷ Objavljeno u sklopu IRI projekta: Djoric Marija, „Nationalism May Well Haunt a Post-Pandemic Balkans, <https://balkaninsight.com/2020/06/29/nationalism-may-well-haunt-a-post-pandemic-balkans/>, 22.01.2021.

zvuči previše lepo da bi bilo istinito, ali činjenica je da je Zapadni Balkan uspeo da stavi nacionalizam u stanje hibernacije – bar nakratko.

Na Balkanu postoji izreka da „sve što je lepo kratko traje”, što se pokazalo i u slučaju nacionalističkih strasti. Ubrzo po jenjavanju pandemije, sve se vratilo na staro, a nacionalizam je doživeo novi transfer agresije u vidu antimigrantskog raspoloženja. Sada su se migranti pojavili kao nova potencijalna pretnja po nacionalni opstanak, što je među stanovništvom stvorilo nemir i osećaj ugroženosti. Izgleda da je ona stara metafora o Balkanu kao „buretu baruta” i dalje upotrebljiva.

Prokletstvo malih razlika koje su oslikavale mentalitetsko podneblje Balkana je ispisivalo turobnu istoriju našeg poluostrva, a mi nismo mnogo naučili na lekcijama iz prošlosti. O duhovno-političkom stanju Balkana u kome smo zarobljeni već stotinama godina možda najbolje govori ona latinska krilatica *nomen est omen*. Naime, (prema Halilu Inaladžiku) ime Balkan etimološki vodi poreklo od reči *balk*, što u prevodu znači – blato.⁷⁸ I odista, balkanski narodi su decenijama, pa i vekovima zaglavljani u „živom blatu” iz koga još uvek ne mogu da se izvuku. Ovo se posebno odnosi na zemlje Zapadnog Balkana, koje su bile izložene mnogobrojnim političkim izazovima. Nacionalizam, slabe institucije, građanski ratovi, ekonomske i socijalne krize, tranzicija društva i nasilni ekstremizam samo su neki od problema koji nas sve dublje guraju u „blato” u kome smo bespomoćno zaglavljani. U predstojećem periodu možemo očekivati porast nacionalističkih tendencija, koje će, između ostalog, biti i konsekvencija pandemije virusa COVID-19.

Nacionalizam je svakako jedan od najkontroverznijih fenomena ne samo na Zapadnom Balkanu, već i u globalnom kontekstu. Najpre, da bismo razumeli nacionalizam, moramo ga posmatrati u prostoru i vremenu, kao i svaku društvenopolitičku pojavu. Ideologija nacionalizma je nastala u kolevci Francuske revolucije, dok je prvi put Ogisten Barijela (antijakubinski sveštenik) upotrebio ovaj termin.⁷⁹ Nacionalizam je svoje uporište imao i u pokretima za nacionalno oslobođenje u 19. veku, kada se i ujedinjuju velike nacije poput Nemaca i Italijana. Nacionalni pokreti su pokazivali i emancipatorski karakter u austrougarskoj monarhiji, koju su nazivali „tamnicom naroda”. Međutim, nacionalizam u balkanskom kontekstu u 20. i 21. veku pokazuje svoj „demonizovan” karakter, smatra se generatorom građanskih ratova i nasilja i stoga se s pravom može smatrati negativnom pojavom.⁸⁰

⁷⁸ Prema: Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX veka, Beograd, 1999.

⁷⁹ Prema: Simeunović Dragan, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Niš, 2009, str. 17.

⁸⁰ Za razliku od nacionalizma koji je vremenom postao kontroverzan, patriotizam je termin sa pozitivnom konotacijom i podrazumeva ljubav prema svojoj otadžbini.

Da bi se razumeo nacionalizam, potrebno je razumeti i naciju kao njegovu konstitutivnu kategoriju. Ernest Renan je tvrdio kako neku naciju određuje „prošlost i sadašnjost”, dok je budućnost neizvesna. Ovaj „spiritualni princip” u određenju nacije se posebno može videti na primeru balkanskih naroda. U samo nekoliko decenija su se rađale amalgamirane nacije (Jugosloveni), da bi se ubrzo, uz pomoć novih ideologija, te iste nacije rastakale i stvarale neke nove. Neretko se dešava da se u jednoj istoj porodici ljudi izjašnjavaju pripadnicima različitih nacija, što samo dodatno komplikuje „Gordijev čvor” na Balkanu. Ovaj problem je posebno prisutan u Crnoj Gori, koja se danas nalazi u najvećoj krizi identiteta. Odgovor na najbitnije ontološko pitanje – ko sam ja? – teško se može precizno dati na Zapadnom Balkanu i to upravo zbog toga što se mnogi ljudi nalaze u tzv. „pocepanim identitetima”. Nacija je politička kategorija i to je suštinska razlika koja je odvaja od srodnih fenomena poput naroda, etniciteta i sl., ali sa druge strane to stvara i značajne mogućnosti za političku manipulaciju.

Osnovni problem sa nacionalističkom ideologijom nije samo u tome kako odrediti nacionalnu pripadnost (jer je to privatna stvar), već i u tome što je nacionalizam pretežno – državotvorna ideologija. Na Zapadnom Balkanu se tzv. „etničke” granice ne poklapaju sa „teritorijalnim” granicama, što je osnov za mnogobrojne političke tenzije. Takođe treba imati u vidu da su nacionalni identiteti na ovom podneblju često nestalni, amorfni i fluktuirajući, što je uslovljeno društvenopolitičkom situacijom.

Ova pandemija je pokazala kako u kriznim vremenima „svaka ptica leti svome jatu”, te se tako samo u Srbiji vratilo skoro pola miliona ljudi iz inostranstva. Krize ogole čovekovo lice i otkriju njegovu pravu suštinu – a ni sa državama nije mnogo drugačije. Nagon za preživljavanjem nekada probudi najgore osobine u pojedincima i kolektivitetima. Nacionalni egoizam je zavladao širom sveta, a balkanski narodi su videli da moraju da se oslone na sebe, i eventualno na svoje komšije.

U danima koji dolaze, na Zapadnom Balkanu možemo očekivati porast nacionalnih strasti koje će biti izazvane dvema aktuelnim pojavama o kojima ćemo govoriti u nastavku.

Prvi uzrok jačanja nacionalizma će svakako biti migrantska kriza koja ostavlja svoje posledice i na zemlje Zapadnog Balkana, među kojima su posebno ugrožene Srbija i BiH. Veliku ulogu u stvaranju

negativne atmosfere prema migrantima imaju i lažne vesti, ali i niz realnih incidenata u kojima su glavni izgređnici migranti (poznato je da je Srbija angažovala vojsku u Šidu kako bi zaštitila svoje građane od nasilnog i delinkventnog ponašanja migranata).

Drugi uzrok intenziviranja nacionalističkih strasti su bili izbori koji se odvijaju u zemljama Zapadnog Balkana (u Srbiji redovni parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori, u Severnoj Makedoniji vanredni parlamentarni izbori, u Crnoj Gori redovni parlamentarni izbori, u BiH redovni lokalni izbori). Nepisano je pravilo da se u predizbornim kampanjama kod većine političkih stranaka koristi nacionalistička retorika, kako bi se skrenula pažnja sa realnih unutrašnjepolitičkih problema.

Narodi Zapadnog Balkana imaju i te kako bogato iskustvo sa nacionalističkom ideologijom iz prošlosti, koja im nije donela ništa dobro. Nadajmo se da smo naučili neke lekcije iz istorije i da ćemo se okrenuti zajedničkim ekonomskim interesima koji nas mogu spajati i omogućiti prosperitet nakon završetka pandemije COVID-19. Balkan je povezan sistemom spojenih sudova, te ako našem komšiji nije dobro, sigurno je da će kriza zadesiti i nas. Kao što je rekao Don Džon, „čovjek nije ostrvo sam po sebi” (Ernest Hemingvej, „Za kim zvona zvone”), svi smo mi deo jednog šireg regiona i utičemo jedni na druge. Zbog toga mi na Zapadnom Balkanu moramo voditi računa o tome da nakon koronavirusa ne zavlada mnogo opasniji „virus” sa kojim smo se često srećali srećali poslednjih godina, a to je - ekstremni nacionalizam.

2.2. Strah kao generator ekstremizma u vreme koronavirusa

Strah je imanentan ljudskoj vrsti. O tome je pisao i Sartr, rekavši kako nema čoveka bez straha. To dobro znaju i političari, te se neretko dešava da se strah koristi kao metod vladavine. Da smo svi „bića straha” nam je kristalno jasno pokazala pandemija izazvana koronavirusom. Ljudi poseduju iracionalne i racionalne strahove, a najgori među njima je – strah od nepoznatog. Virus COVID-19 je nov i nepoznat, baš kao što su i novi politički i društveni izazovi koje je doneo sa sobom.

Epidemija korona virusa je, osim straha od nepoznatnog, generisala i strah od budućnosti. Kakav će biti svet posle pandemije? Da li će biti ekonomske krize? Da li ćemo biti gladni? Koliko će sve ovo trajati? Da li ćemo preživeti? Kada ćemo moći da se zagrlimo sa onima koje volimo?

Širom sveta, pa i na Zapadnom Balkanu, ljudi su se plašili za svoj život i živote svojih bližnjih. To je pokrenulo iskonski nagon borbe za opstanak, što nas je sa nivoa racionalnog i inteligentnog bića spustilo na nivo zveri. I sam Makijaveli je tvrdio kako čovek u sebi osim racionalnog, poseduje i onaj animalni deo bića (*un mezzo bestia e mezzo uomo*). Taj surovi, bestijalni deo čovekovog bića se posebno budi u velikim krizama i prkosi svim idejama o demokratiji, ljudskim pravima i antropološkom optimizmu.

U Srbiji postoji izreka da su „u strahu oči velike”. To znači da nas strahovi parališu, predimenzioniraju stvarnu opasnost i čine nas opreznijim i nepoverljivim prema svemu što bi eventualno moglo da nas ugrozi.

Poput ranjene zveri koja se povlači u svoju pećinu, tražeći sigurno utočište, i ljudi se povlače u svoje države i svoje domove. Prema OEBS-ovim podacima, iz Srbije je tokom proteklih dvadesetak godina emigriralo preko 600.000 ljudi starosti između 15 i 24 godina, da bi se samo tokom mesec dana tokom pandemije u nju vratilo skoro pola miliona ljudi. Da li to znači da je kod kuće najbezbednije; ma kakva bila naša kuća?

Franc Nojman (Franz Neumann) smatra da je strah opasan saveznik u politici jer može ukinuti sposobnost da slobodno biramo i odlučujemo.⁸¹ Strah blokira! Nojman je takođe isticao tri funkcije straha: upozoravajuću, oslobađajuću i destruktivnu. Prva funkcija je instinktivna i čuva nas od opasnosti. Ukoliko to skrenemo na dnevopolitičke događaje, jasno se vidi da je ova pandemija generisala strah od migranata u Srbiji i regionu, što se moglo videti po raznim lažnim vestima i pokušajima širenja panike o tome da će migranti tokom pandemije naseliti Srbiju. Trenutno se u Srbiji nalazi oko 9.000 migranata koji na Srbiju gledaju kao usputnu stanicu pred odlazak na konačnu destinaciju iz snova – EU. Međutim, propaganda je učinila svoje i građani su počeli da strahuju da će Srbija postati „parking za migrante” koji bi sa sobom mogli doneti bezbednosne, ekonomske i u krajnjem – zdravstvene probleme.

Druga funkcija straha je oslobađajuća i svojstveno joj je da se kolektiviteti integrišu na „zajedničkom neprijatelju”, koji možemo

⁸¹ Nojman Franc, „Strah i politika”, *Ideje*, br. 4-5, 1971, str. 111-132.

nazvati „sindromom crne ovce”. Nekako je lakše okriviti jednog neprijatelja za sve nevolje koje su nas snašle, čime se postiže homogenost kolektiviteta. Izgleda da neko uvek mora da bude kriv.

I na kraju dolazimo do treće funkcije straha koja je najopasnija – jer je destruktivna. O tome svedoči primer incidenta u Obrenovcu, kada je mladić automobilom u ksenofobičnom napadu probio ogradu u centru za migrante. Slična situacija se dogodila i sa „narodnim patrolama” koje su noću „disciplinovale” migrante po beogradskim ulicama, kako bi zaštitile građane Srbije.

Da stvari u politici nikada nisu crno-bele, pokazuju incidenti (pljačke, napadi na građane i sl.) koje su migranti izazvali u Šidu. Kako bi zaštitila svoje stanovništvo, Republika Srbija je morala da pošalje vojsku koja je situaciju stavila pod kontrolu. Izgleda da je ovde strah građana bio opravdan i racionalan. Ali kako povući granicu između bezrazložnog, umišljenog straha i opravdanog straha koji nam ukazuje na to da su ugrožena osnovna ljudska prava, uključujući i pravo na život?

Politika, kao veština vladanja, vešto koristi ljudske strahove kako bi ostvarila svoje ciljeve. Strah je veoma snažna emocija, te ne bi bilo neobično ukoliko bi pojedine političke strukture odlučile da manipulišu strahom, kako bi dobile političke poene.

Strah je glavni saveznik ekstremizma. Možemo očekivati da će se u ovom periodu osnažiti tzv. desničarski ekstremizam koji će, bar kada je reč o Srbiji, stvoriti transfer agresije sa „tradicionalnih etničkih neprijatelja” na „nove neprijatelje”, a to su – migranti.

Perikle je tvrdio da tri vrste straha čuvaju državu: strah od bogova, strah od zakona i strah od neprijatelja. U Srbiji je strah od Boga degradiran tokom komunizma, zakoni i institucije su urušavane godinama i trebaće im vremena da se oporave – izgleda da ostaje jedino strah od neprijatelja kao provereno političko sredstvo borbe.

Strah od neizvesnosti paralize i dovodi do stanja permanentne neuroze. Nadajmo se samo da će se sa jenjavanjem pandemije smanjiti i strah od neizvesnosti, jer je permanentna neuroza destruktivna kako za pojedinca, tako i za društvo. Takođe ostaje i nada da će u onoj Makijavelijevoj podeli (*un mezzo bestia e mezzo uomo*), ipak prevladati racionalan deo čovekovog bića u odnosu na onaj iracionalni i animalni koji se hrani našim strahovima. Čovek koji se stalno plaši – ne živi. Isto je i sa državama.

2.3. Teorije zavere u vreme koronavirusa: kome verovati?⁸²

„Teorije zavere” su jedna od onih društvenih pojava koje nikoga ne ostavljaju ravnodušnim. Njihova popularnost posebno raste u vreme velikih kriza, kakva je pandemija virusa COVID-19. Nepisano je pravilo da ljudi u kriznim vremenima postaju nepoverljivi i paranoični i da je kolektivna anksioznost nešto što možemo očekivati na čitavoj Zemljinoj kugli, uključujući i Zapadni Balkan.

Postoje dva oprečna stava po pitanju validnosti „teorija zavera”. Prvi pristupa ovim „teorijama” nekritički, smatrajući ih apsolutnim istinama. Nasuprot njemu je onaj preterano kritički stav koji na „teorije zavere” gleda kao na proizvod ljudske mašte. Da li je „istina tamo negde” između ove dve opcije, kao u čuvenoj seriji „Dosije X”?

Nažalost, život na Zapadnom Balkanu ume da bude dinamičniji od pomenute serije, a neizvesnost od predstojećih događaja u ovom regionu otvara mogućnosti za mnogobrojne manipulacije. Neke od njih se vezuju za tzv. teorije zavere koje, udružene sa lažnim vestima, često dovode do kolektivne paranoje. Sve to zajedno utiče na nepoverenje u postojeće institucije, čime se direktno podriva demokratija, koja je ionako krhka na ovim prostorima.

„Teorije zavere” su kulturološki fenomen sa kojim se pretežno srećemo u 20. i 21. veku, ali je zato zavera kao pojava imanentna ljudskom rodu od najranijih dana njegovog postojanja. Osnovni element svake zavere je tajna – zato i kažemo da je zavera konspirativna pojava. Tajna povezuje aktere zavere, ali ih i čini ih ranjivim. Otuda je očuvanje tajne prioritarnog karaktera u zavereničkoj grupi. Cilj svake zavere je dualističkog karaktera: da bi se našlo ili pomoglo nekome.⁸³ Zavera je sastavni deo mnogobrojnih političkih fenomena poput terorizma, atentata, ratova itd. Dakle, u njeno postojanje ne treba sumnjati, jer je konspirativno delovanje u osnovi ljudske prirode. O tome najbolje svedoči priroda političkog delovanja koje je pretežno tajnovitog karaktera – smatra se da se preko 80% političkih odluka donosi „iza zatvorenih vrata”.

⁸² Djoric Marija, „Growth in Conspiracy Theories Risks Undermining Democracy in Balkans”, <https://balkaninsight.com/2020/08/14/growth-in-conspiracy-theories-risks-undermining-democracy-in-balkans/>, 08.02.2021.

⁸³ Prema: Simeunović Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 109-110.

Problem nastaje sa fenomenom „teorija zavere” koji je uglavnom pežorativnog karaktera. **Objašnjenja neke pojave na nekonvencionalan način ili uz pomoć neobičnih dokaza, u okviru čega su uključeni neki „zli ljudi” koji žele da naude drugima, kako bi ostvarili svoje interese** – tako bi se u najkraćem mogle definisati „teorije zavere”. I pre koronavirusa smo se suočavali sa idejama da je Zemlja ravna ploča, da svetom vladaju ljudi-gmizavci, da je Hitler živ, da su vanzemaljci među nama i sl. Promišljanja ljudi na ovu temu idu toliko daleko da čak postoje i teorije o nastanku „teorija zavere”. Filozofi bi rekli „metateorije“ zavere.

Pandemija izazvana koronavirusom je podgrejala promišljanja na ovu temu, što je iznedrilo nove „teorije zavere” na Zapadnom Balkanu, među kojima izdvajamo pet najpopularnijih:

2. Koronavirus je izazvan delovanjem 5G mreže. Ova ideja je plasirana od strane raznih javnih ličnosti, poput Dejvida Ajka (David Icke), koji ima skoro milion pratilaca na Jutjub kanalu (koji je inače, izbrisan u vreme pandemije).

3. Koronavirus je izmišljotina, koja se koristi kako bi se pažnja javnosti skrenula sa pravog političkog cilja, a to je – naseljavanje Zapadnog Balkana ilegalnim migrantima.

4. Zapašuju nas iz aviona materijalom nepoznatog porekla, koji utiče na ljudsko zdravlje.

5. Veštački se menja klima. Kao dokaz za to je naveden sneg koji je pao u Srbiji i koji se navodno ne topi na vatri upaljača.

Ne možemo a da se ne zapitamo: zašto su „teorije zavere” toliko popularne i ko određuje granicu između istinitog i lažnog? Najveći problem sa ovim „teorijama” je u tome što nisu isključivo bazirane na lažima. One odista sadrže zrno istine koje može potonuti u moru izmišljenog (i realnog). Pa ipak, potreba za njima na Zapadnom Balkanu se može objasniti na nekoliko načina.

Prvo, uz pomoć ovakvih objašnjenja čovek stvara privid kontrole. I najgora istina je ponekad bolja od neizvesnosti, a mi na Zapadnom Balkanu smo u permanentnoj neizvesnosti: neizvesno je kada ćemo ući u EU, neizvesno je gde se nalaze naše teritorijalne granice, neizvesno je kada će se poboljšati životni standard... i na kraju neizvesno je da li ćemo preživeti COVID-19. Usled ovakve kolektivne anksioznosti, odgovori koje nam nude „teorije zavere” su ponekad slamka spasa za koju se držimo.

Druga stvar je osećaj nadmoći. Kada imamo odgovore na ovako teška pitanja koja se tiču pandemije, stvara se osećaj privida moći nad pretpostavljenim neprijateljem koji nam „radi o glavi”. Samim tim dolazimo do krivca, što u isto vreme utiče na jačanje kolektivnog identiteta. Ovo je posebno prisutno kada je reč o sukobu dva kolektiviteta koja se međusobno rivaliziraju.

Treća stvar koju nam pružaju „teorije zavere” jeste osećaj smisla. Uprkos nekonvencionalnim objašnjenjima, sve nekako deluje logično i dobija smisao (još je Viktor Frankl u svojoj logoterapiji isticao da se čovek može izlečiti samo ukoliko poseduje smisao života).

Svakako treba imati na umu da čovekova mašta pripada rodu *apeiron* – dakle, ona je beskonačna. Međutim, omasovljenju „teorija zavera” svakako pogoduje i digitalizacija komunikacije, što nas na kraju čak može dovesti i do digitalnog autoritarizma. Poznato je da su pojedini politički subjekti širom sveta koristili pandemiju kao izgovor za kontrolisanje informacija, što nas degradira na nivo „prapolitike“.

Na kraju, ljudima kao racionalnim bićima treba dati pravo na sumnju, isto kao što treba da imaju pravo na kritičko mišljenje. To je uostalom i princip demokratije, star nekoliko vekova. Jedino ostaje nejasno pitanje – šta ako teorije zavere nisu samo „teorije”? I Frojd je imao običaj da kaže: „To što sam ja paranoičan, ne znači da me stvarno ne prate”.

III

ŠTA JE TO EKSTREMIZAM?

Nasilni ekstremizam i radikalizacija su pojmovi o kojima se sve više govori ne samo u akademskim i institucionalnim krugovima, već su postali sastavni deo svakodnevnog života. Mediji u velikoj meri doprinose popularizaciji ekstremizma i radikalizacije, često koristeći ove termine „ad hoc” i u pogrešnom kontekstu, a sve radi senzacionalizma. Koliko je reč „ekstremizam” frekventna, vidi se po tome što se u ovom trenutku na Gugl pretraživaču nalazi 64.700.000 rezultata sa tagom „ekstremizam”⁸⁴, dok „radikalizacija” beleži „tek” 7.760.000 rezultata.⁸⁵

Da je akademski svet zainteresovan za istraživanje ekstremizma, vidi se i po tome što narasta broj radova i istraživanja na ovu temu. Gugl buks je 9. maja 2015. godine zabeležio 593.000 knjiga i drugih tekstova koji u naslovu sadrže reč „ekstremizam”.⁸⁶ Taj broj se do 25. jula 2019. godine skoro učetvorostručio, te je iznosio 1.910.000 tekstova⁸⁷, da bi se 15. februara 2021. broj tekstova koji se bave ekstremizmom popeo na 5.330.000.⁸⁸ Navedeni statistički podaci nesumnjivo ukazuju na sve veću zainteresovanost (i potrebu) naučne zajednice za izučavanjem fenomena ekstremizma.

⁸⁴ U oba slučaja su korišćene engleske verzije reči „extremism” i „radicalization” zbog frekventnosti ovog jezika. https://www.google.rs/search?q=extremism&source=lnms&sa=X&ved=0ahUKEwj-3Or4lMTuAhVD_SoKHW6HdRQQ_AUIDigA&biw=1280&bih=677&dp=1, 30.01.2021.

⁸⁵ https://www.google.rs/search?biw=1280&bih=677&ei=8JQVYP_TG8HJrgTPlbq4Dw&q=radicalization&oq=radicalization&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQAzICCAAyAggAMgQIABBDmgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADoCCC46CAguEMcBEKMCoggILhDHARcvAVCSmApYhMAKYP_GCmgBcAB4AIAIBxOGIAZoSkgeEMC4xNZgBAKABAaoBB2d3cy13aXrAAQE&scient=psy-ab&ved=0ahUKEwj_i4j_lMTuAhXBplsKHc-KDvcQ4dUDCA08uact=5, 30.01.2021.

⁸⁶ Vidi: Marija Đorić, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 13.

⁸⁷ <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=extremism>, 25.07.2019.

⁸⁸ <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=extremism>, 15.02.2021.

Tabelarni prikaz tekstova na *Google* buksu koji se bave ekstremizmom:

Datum pretraživanja	Broj pronađenih tekstova koji se bave ekstremizmom
9. maj 2015. godine	593.000
25. jul 2019. godine	1.910.000
15. februar 2021. godine	5.330.000

Na svetskom, regionalnom, nacionalnom, pa i lokalnom nivou, imamo sve veći broj projekata koji za cilj imaju prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije, što ukazuje na činjenicu da savremeno društvo ima velikih problema sa nasiljem koje generiše ekstremizam. Države i međunarodne organizacije usvajaju različita dokumenta, strategije, akcione planove i programe kojima bi se sprečilo širenje pošasti zvane – ekstremizam.

Kolika opasnost čovečanstvu preti od nasilnog ekstremizma i terorizma, vidi se na osnovu statistike GTD (Global Terrorism Database), prema kojoj je od 1970. do 2017. godine u svetu bilo oko 170.000 terorističkih ataka, s tim što je samo u 2017. od posledica terorizma i nasilnog ekstremizma preminulo 18.814 osoba.⁸⁹ Smatra se da je jedna od najviših godina bila 2014. nakon koje se broj smrtnosti smanjio. Najveći broj terorističkih napada se tokom 2017. dogodio u Iraku i Siriji⁹⁰, dok je najsmrtonosnija teroristička grupa u 2017. godini bila Islamska država.⁹¹ Delovi Iraka i Sirije su prethodnih godina bez sumnje bili najviše ugroženi terorizmom i nasilnim ekstremizmom. Global Terrorism Index za 2020. godinu jasno pokazuje da terorizam opada na teritoriji Bliskog istoka i Južne Azije, ali da uporedo dolazi do rasta ISIS-ovih pridruženih grupa u oblasti Supsaharske Afrike. Osim toga, primetno je i intenziviranje desničarskog terorizma u zemljama Zapadne Evrope i SAD.⁹² Na vrhu

⁸⁹ <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018.pdf>, 23. 07. 2019.

⁹⁰ <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/12/Global-Terrorism-Index-2018.pdf>, 23. 07. 2019.

⁹¹ Isto

⁹² Primera radi, 2010. godine je na Zapadu zabeležen jedan desničarski teroristički akt, da bi se taj broj u 2019. godini povećao na 49 akata. Prema: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf>, 01.01.2021.

ovog indeksa koji meri opasnost od terorizma se „tradicionalno” nalazi Avganistan, a prate ga Irak, Nigerija, Sirija i Somalija⁹³

Evidentno je da živimo u „eri nasilja”. Uprkos tome što je čovek civilizacijski znatno evoluirao u pogledu tehnike i tehnologije, čini se da je njegov primitivni, ubilački nagon i dalje prisutan i da svoje najeksplicitnije obličje pokazuje u vidu nasilnog ekstremizma.

Zbog svih ovih navedenih činjenica neophodno je raditi na multidisciplinarnom istraživanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije (kao njegovog neizostavnog procesa). Upoznajući prirodu ekstremizma i njegove fundamentalne karakteristike, savremeno društvo će moći da sprovede ne samo borbu, već i prevenciju nasilnog ekstremizma, čime će doprineti daljem razvoju demokratije i mira u svetu.

Da bi se do toga došlo, moramo upoznati sva lica i naličja ekstremizma, što nije nimalo lako jer je reč o jednom neuhvatljivom, varijabilnom i veoma kompleksnom fenomenu, koji se poprilično menja u zavisnosti od vremena i prostora. Upravo zbog toga je neizmerna uloga akademske zajednice u objašnjavanju fenomenologije nasilnog ekstremizma (a samim tim i terorizma), čime se olakšava dalji rad državnih i međunarodnih institucija u kontekstu njegovog suzbijanja.

3.1. Zašto je teško izučavati nasilni ekstremizam? Ili: savet mladim istraživačima kako da pristupe ovoj temi

Kada sam kao mladi istraživač pre petnaestak godina počela da izučavam ekstremizam, nisam ni slutila sa kakvim se istraživačkim izazovom hvatam u koštac. Gotovo da nije bilo domaće literature⁹⁴ iz ove oblasti, tako da je sva moja istraživačka pažnja bila usmerena u dva pravca:

1. Pronalaženje inostrane literature
2. Kontemplacija

⁹³ <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf>, 01.01.2021.

⁹⁴ U domaćoj politikološkoj literaturi se uglavnom pisalo o terorizmu, a retki tekstovi o fenomenu ekstremizma su pretežno dolazili iz oblasti psihologije. Istraživanje fenomena o kojima nemate dovoljno literature može biti dodatno izazovno, ali i veoma teško, jer nemate validnu teorijsku podlogu na kojoj možete dalje da razvijate vaš istraživački rad.

Prvi pravac istraživanja je išao mnogo lakše, jer su inostrani profesori i teoretičari uveliko počeli da se bave ovom temom⁹⁵, a od velike koristi su bile i međunarodne konferencije, na kojima sam dobijala inspiraciju i sticala nova znanja koja se ne mogu uvek pročitati u naučnim radovima. Posebno bih izdvojila dijaloge između mojih kolega koji su me često motivisali da istražim neki novi segment ekstremizma koji je bio specifičan za svako podneblje i svaku vremensku epohu. Činilo mi se kao da kroz njihova pitanja direktno prisustvujem *majeutici* - čuvenoj Sokratovoj „babičkoj veštini” porađanja znanja. Na taj način sam shvatila koliki je značaj dijaloga ne samo u naučnom, već i u svakodnevnom diskursu. Nekada će nas određeno pitanje naterati da sagledamo datu pojavu na drugačiji način i tako dođemo do novih istina i neočekivanih saznanja. Ne samo pitanja, već i kritike (na koje su posebno osetljivi mladi istraživači), mogu biti produktivne, a samim tim i veoma korisne. Upravo iz tog razloga ne treba odmah na početku naučnoistraživačkog rada postaviti hipotezu, već valja malo pričekati dok se znanje „slegne”, a misli razbistre.

Naše misli su kao voda – nestalne, dinamične i stalno teku, i zato je veoma bitno odrediti da li ćemo se prema njima odnositi kao prema okeanu koji je slobodan, širok i otvoren, ili kao prema učmaloj i ustajaloj vodi u nekoj baruštini. Time dolazimo i do drugog pravca mog istraživačkog puta koji je bio posvećen kontemplaciji. Često sam kao profesor svojim studentima objašnjavala važnost kontemplacije, posebno zbog toga što nikada ne znamo do kojih ćemo saznanja doći, što našem naučnoistraživačkom radu (za koji mnogi pogrešno smatraju da je dosadan i sterilan), daje jednu posebnu draž. U tome je i čar svakog istraživanja.

U mom konkretnom slučaju, istraživanje ekstremizma se velikim delom svodilo i na ispitivanje etimologije (porekla) reči. Ovo je ujedno i savet svim mladim doktorantima, da najpre etimološki, a potom i fenomenološki, raščlane reč. Iznenadiće se do kakvih saznanja ih etimološki pristup, na koji ću se ja često pozivati u ovoj monografiji, može odvesti. Stari Latini su govorili *nomen est omen* (ime je znamenje, predznak), i to se pokazalo istinitim u slučaju ekstremizma.

Da bismo imali mogućnost kontemplacije, poželjno je imati i određeno predznanje o predmetu istraživanja. Zato je od suštinske važnosti istražiti postojeću literaturu, a to je zadatak koji zahteva vreme. Proces naučnoistraživačkog rada je poput pupoljka ruže koji raste – potrebno mu je vreme da procveta; u protivnom, rezultat neće biti zadovoljavajući.

⁹⁵ Dobri primeri su Cas Mudde, Uwe Backes, Eckhard Jesse i mnogi drugi.

Ekstremizam je sam po sebi kompleksan i čudnovat fenomen, jer, iako svi na prvi pogled smatraju da znaju o čemu se radi i da ga lako mogu prepoznati, mnogi često prave fatalne greške u njegovom određenju. U tome je i zamka za sve istraživače ekstremizma. Poput mimikrije, ekstremizam se često krije iza terorizma, radikalizma, fundamentalizma, fanatizma i sl. To nam otežava njegovo teorijsko određenje, a u međunarodnom pravu je konfuzija još veća, upravo zbog dualnih standarda, koji za sobom povlače i dvostrukost morala.

Iako se često smatra da se naučnoistraživački rad (u društvenim naukama) pretežno svodi na „puko teoretisanje” – to nije tačno. Postoje mnogobrojni aspekti ekstremizma koji iziskuju rad „na terenu”, posebno kada je reč o fokus grupama, dubinskim intervjuima, posmatranju (bez učestvovanja), anketiranju itd. Ovde ću podeliti neka svoja iskustva, koja bi mlađim kolegama mogla biti od koristi. Za određene metode prikupljanja podataka, poput dubinskih intervjuua, potrebno je napraviti plan rada, rasporediti resurse i unapred pripremiti pitanja. Najizazovniji deo ovog istraživačkog segmenta je obezbediti adekvatne osobe za razgovor, posebno ako je reč o zatvorenim grupama. Kada sam za potrebe međunarodnog projekta radila istraživanja sa jednom manjinskom grupom, najpre sam uspostavila kontakt sa predstavnicima njihove zajednice, koji su mi organizovali učesnike za fokus grupe. Da bi se tako nešto realizovalo, potreban je odnos poverenja, uvažavanja i otvorenog pristupa, ali je veoma važno poznavati mentalitet i navike grupe, običaje i pravila ponašanja – stara izreka kaže: „Kada si u Rimu, ponašaj se kao Rimljanin”.

Sledeći izazov u izučavanju ekstremizma može biti pitanje bezbednosti, jer će se neretko desiti da određene grupe ili pojedinci smatraju da „previše blago” ili „previše oštro” gledate na neke pojave. Rešenje je samo jedno – uvek se treba stručno i profesionalno odnositi prema temi koja se istražuje, jer jedini cilj nauke jeste objektivnost i istina. Ovakvim pristupom možete biti „na radaru” nekih ekstremističkih grupa, ali niko nije rekao da je posao naučnog radnika lak. To ponekad može delovati obeshrabrujuće za ženu istraživača tzv. „muških fenomena”, kakav je ekstremizam – a posebno na Balkanu. Međutim, to je ujedno i određena prednost jer pripadnice ženskog pola mogu biti percipirane kao „benigne” pojave, što mi je lično bilo od velike koristi; posebno prilikom izučavanja huliganizma, kada sam pratila ponašanje sportske publike na raznim utakmicama.

Ekstremizam se može desiti svuda i svakome. Ekstremizam ne poznaje naciju, religiju, rasu i zato ga ne treba (isključivo) pripisivati

nijednoj zajednici ili grupi, što nas već odvodi na klizavo tlo predrasuda sa kojima se istraživači stalno suočavaju.

Izučavanje ekstremizma nije lak posao; to je neprestana jurnjava za vetrenjačama, ali je zadovoljstvo veliko, posebno ukoliko novim saznanjima osvetlimo tamu kojom ova pojava zaslepljuje naše društvo. Kao i za sve u životu, tako je i za istraživanje ovako kompleksnih pojava, potrebna ljubav – ukoliko želimo plodotvorne rezultate. I to ona iskonska ljubav – prema znanju, iz koje proističe opšte dobro. Danas je više no ikada jasno da ukoliko želimo da sprečimo terorizam, moramo prvenstveno prevenirati ekstremizam. I to je veoma dobar razlog da se bavimo čudnovatom prirodom ovog fenomena.

3.2. Ekstremizam kao „granična pojava”

Ekstremizam se kao pojam ustalio u savremenom društvu, te se neretko mogu čuti izrazi poput „ekstremnog ponašanja”, „ekstremističke pojave”, „nasilnog ekstremizma”, „religijskog ekstremizma”, „ekstremističke organizacije” itd. Ukoliko se rukovodimo etimologijom reči⁹⁶, uočićemo da se ekstremizam uvek vezuje za određene „krajnosti” koje se uglavnom nalaze na granici dozvoljenog, sa tendencijom da pređu tu granicu. Tako postoji i granica ljudskog tela omeđena ekstremitetima (rukama i nogama), koji postavljaju barijeru između našeg Bića i ostatka sveta. Čovek je odvajkada postavljao granice ne samo u svom ličnom već i u širem političkom, geografskom i duhovnom prostoru. One su tu da bi nas štitile od opasnog i nepoznatog, zahvaljujući njima vidimo jasnu distinkciju između Nas i Njih. Kada je reč o ličnom prostoru, u njega ćemo pustiti samo one najbliže, one kojima verujemo i za koje smo sigurni da nam neće nauditi. Po tom principu, neprijatelje nastojimo da držimo što dalje od sebe, kako nam ne bi naudili i prešli granicu dozvoljenog, dok prijateljima dajemo mogućnost da nam priđu što bliže.

Uloga granice u kontekstu bezbednosti najbolje se vidi kroz istoriju. Kinezi su izgradili čuveni Kineski zid (koji predstavlja ne samo najduži zid na svetu već i najveći bezbednosni objekat) kako bi napravili granicu razdvajanja sa nomadskim plemenima iz Evroazije. Ljude su razdvajale

⁹⁶ Lat. *extremus* – krajnji, poslednji, najviši, prekomeran, preteran. U širem kontekstu može označavati i krajnju zbunjenost, krajnju nevolju i sl.

veštačke granice koje je čovek sam pravio, ali i prirodne granice, koje je često doživljavao kao geografske prepreke za međusobno povezivanje. Tako su, na primer, vodene površine bile značajna geografska barijera između ljudi, ali s vremenom se čovek naučio da savlada i te prepreke, što se najbolje videlo na primeru atinske „talasokratije” u antičkom periodu⁹⁷.

Fizičke granice su vidljive i lako ih je primetiti, međutim, postoje i one nevidljive, duhovne, spiritualne granice, koje se ne mogu neposredno uočiti. One se često baziraju na emociji, verovanju, iracionalnosti. Takva je granica odavno povučena između Istočnog i Zapadnog rimskog carstva još 1054. godine, kada je nastao raskol između pravoslavaca i katolika (u istoriji poznat kao Velika šizma). U svemu tome najgore su prošli oni narodi koji su gradili svoje države na granici koja deli Istok od Zapada.⁹⁸

Problem sa granicama je u tome što su promenljive i nestabilne i što se mogu menjati (milom ili silom). Setimo se samo koliko su se državne granice menjale posle velikih istorijskih sukoba kakvi su, recimo, Prvi i Drugi svetski rat. Isto tako se i u kontekstu ekstremizma granice „normalnog” i „prihvatljivog” mogu vrlo lako menjati u zavisnosti od vremena i prostora. Upravo zbog toga u društvenim naukama prilikom izučavanja određenih vrsta fenomena insistiramo na vremenskoj i prostornoj dimenziji u kojoj se javljaju. Tako se, na primer, pojam nacionalizma iz 19. veka ne može poistovetiti sa nacionalizmom nastalim u vreme građanskih ratova u SFRJ. Prvo shvatanje nacionalizma bilo je blisko povezano sa nacionalnim oslobođenjem i stvaranjem nekih značajnih nacionalnih država (poput Nemačke i Italije), dok je drugo poimanje nacionalizma demonizovanog karaktera i shvaćeno pretežno u negativnom kontekstu zbog violentnih ideoloških interpretacija.

Upravo zbog vremenske i prostorne distinkcije ekstremizmu treba pristupiti veoma oprezno prilikom njegovog izučavanja. Ukoliko najpre razmotrimo vremensku dimenziju, videćemo da je ono što danas doživljavamo kao ekstremizam nekada bilo sasvim „normalno” i dozvoljeno ponašanje. Dobar primer su obredi ljudskog žrtvovanja kod plemena Maja, koji su podrazumevali brutalne rituale vađenja srca dok ono još kuca.⁹⁹ Slične obrede su sprovodili i Asteci, a neki hroničari su

⁹⁷ Pomorska moć, razvijena zahvaljujući izlazu na more.

⁹⁸ Dobar primer su Srbi, koji su gradili svoju državu na granici koja je povučena između Istoka i Zapada.

⁹⁹ Cilj ovakvog žrtvovanja imao je religijsku dimenziju kako bi se umilostivili bogovi. Nakon vađenja srca žrtvi bi se najčešće odrala koža, koju bi potom odenulo svešteno lice.

zabeležili da je za samo nekoliko dana ubijano i do 80. 000 ljudi.¹⁰⁰ Za Maje i Asteke su ovi obredi žrtvovanja predstavljali sasvim normalnu, čak i poželjnu pojavu (jer su smatrali da donosi bogatstvo i prosperitet njihovom društvu), dok bi se u savremenom vremenskom kontekstu ovakvo ponašanje smatralo ekstremističkim i bestijalnim.

I prostorni kontekst je veoma značajan u određivanju ekstremizma, čak i ako se radi o istoj vremenskoj dimenziji. Uzećemo primer kamenovanja, što je uobičajena praksa legalnog kažnjavanja u nekim državama, poput Bruneja. U ovoj zemlji je 2019. godine stupio na snagu zakon o kamenovanju za homoseksualni akt,¹⁰¹ dok se u SAD, Australiji i većini evropskih zemalja radi na proširenju prava homoseksualne manjine. Očigledno je da se kamenovanje smatra ekstremnom metodom u zapadnoevropskom društvu, dok je sasvim normalno prihvaćeno u nekim drugim državama.

Lice i naličje ekstremizma uslovljeno je i različitim kulturološkim i običajnim normama. Iako živimo u 21. veku, danas je u nekim zemljama ostao običaj da se maloletne devojčice (pod prisilom) udaju za mnogo starije muškarce, što rezultira različitim posledicama. Jedna od takvih zemalja je i Avganistan¹⁰², u kome se oko 57 odsto devojčica udalo pre navršene 16. godine.¹⁰³ Neretki su i slučajevi u kojima se devojčice uzrasta 9-12 godina udaju za muškarce između 30 i 40 godina. Mnoge od njih podlegnu fizičkim povredama već posle prve bračne noći, jer je reč o deci koja su prisiljena na intimne odnose sa zreloom osobom.¹⁰⁴ Ovakve pojave nalaze opravdanje u religijskim, običajnim i kulturološkim normama, ali je najčešći razlog finansijske prirode – roditelji uglavnom dobiju nadoknadu za svoje kćeri u vidu novca. Sledeći razlog je želja da se „sačuva čast” devojčica pre nego što se oforme u zrele žene. U većem delu savremenog sveta ovaj vid seksualnog zlostavljanja dece percipira se kao pedofilija, smatra se ekstremnim i zakonom je kažnjiv.¹⁰⁵

Na osnovu svega priloženog možemo konstatovati da je teško odrediti šta je to zapravo ekstremizam, te ćemo koristiti jednu od opštih definicija

Ovakav način žrtvovanja bio je karakterističan za period između 10. i 16. veka.

¹⁰⁰ Antonio Grimaldi, Teoxi, *Mayan Prince: II. Montezumaš Rage*, Author House, Bloomington, 2012, str. XV

¹⁰¹ <http://rs.n1info.com/Svet/a473231/U-Bruneju-stupio-na-snagu-zakon-o-kamenovanju-za-homoseksualni-akt.html>, 18. 09. 2019.

¹⁰² Osim u Avganistanu, prisilna udaja maloletnica karakteristična je i u Jemenu, Etiopiji, Indiji.

¹⁰³ <https://www.blic.rs/vesti/svet/zastrasujuca-sudbina-devojica-koje-roditelji-udaju-za-starce/v7bbx1l>, 19. 09. 2019.

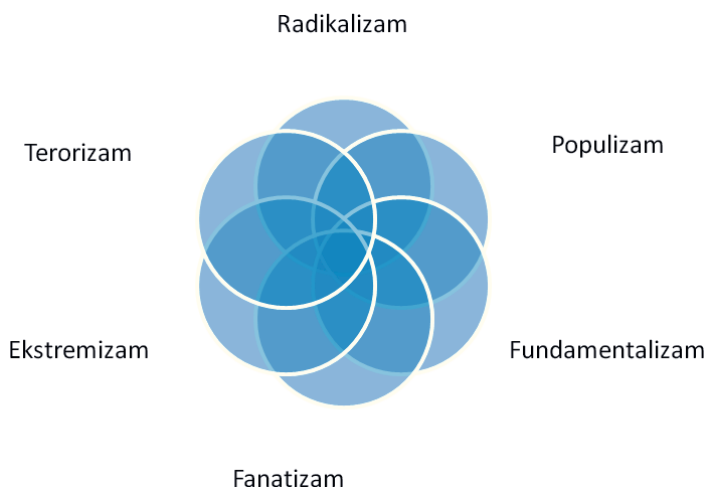
¹⁰⁴ Smrt nastaje uglavnom kao posledica krvarenja usled povreda na genitalijama.

¹⁰⁵ Osim seksualnog zlostavljanja, ovde se može primetiti i finansijsko zloupotrebavanje dece.

koja se lako može primeniti u savremenom društvu: „Ekstremizam je ponašanje i mišljenje koje se nalazi na granici dozvoljenog, sa tendencijom da se ta granica pređe, a što je u suprotnosti sa pravnim, običajnim i kulturološkim normama jednog društva. Kao takav, ekstremizam je nepoželjna pojava zato što ne korespondira sa vrednosnim sistemom savremene demokratije, jer direktno podriva pravnu državu i vladavinu prava. Njegova krucijalna karakteristika jeste upotreba nasilja ili sklonost ka nasilju (koja se ne mora uvek realizovati)”.¹⁰⁶

3.3. Ekstremizam i srodni fenomeni

Objasnili smo uticaj vremenskog, prostornog i kulturološkog faktora u određenju ekstremizma. Sledeći izazov u izučavanju ekstremizma jeste sličnost sa srodnim fenomenima. Naime, ekstremizam se često poistovećuje sa terorizmom, radikalizmom, fanatizmom, fundamentalizmom i populizmom.¹⁰⁷ Reč je o srodnim fenomenima, koji se prepliću i preklapaju poput koncentričnih krugova, ali oni nisu identični.

Navedeni fenomeni se u određenim delovima dodiruju i predstavljaju naličje jedni drugima, ali treba voditi računa o tome da

¹⁰⁶ Marija Đorić, *Ekstremna levica: ideološki aspekti, levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 22.

¹⁰⁷ Više o ovome videti u: Marija Đorić, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014, str. 37-52.

među njima (pored sličnosti) postoje neosporne razlike, koje ih čine posebnim. Najčešće poređenje je između terorizma i ekstremizma (posebno kada je reč o nasilnom ekstremizmu). Međutim, treba imati u vidu da, iako je svaki terorizam u isto vreme i ekstremizam, to ne važi u obratnom kontekstu. Zapravo, ekstremizam ne mora uvek doći do nivoa terorizma.¹⁰⁸ Zbog toga se često terorizam percipira kao „ekstremizam na delu”. Pojednostavljeno, to bi izgledalo ovako: ekstremista koristi govor mržnje, preti, poseduje violentan sistem vrednosti, ali još uvek to ne sprovodi eksplicitno u praksi. Terorista, sa druge strane, deluje kroz praktičnu upotrebu nasilja. Naravno da postoje i one prelazne forme, poput nasilnog ekstremizma, koje ćemo elaborirati u nastavku rada.

Sličnosti i razlike između ekstremizma i ostalih srodnih fenomena mogu se jasno videti ako se vodimo principom *genus proximum* i *differentia specifica*. Ono što na prvi mah povezuje terorizam i ekstremizam jeste njihova negativna percepcija u javnosti. To znači da pred sobom imamo ozloglašene, tj. demonizovane fenomene. Oba fenomena teže da šokiraju svojim delovanjem i predstavljaju nepoželjne pojave u savremenim demokratskim društvima, jer destabilizuju društvenopolitičke sisteme. U zajedničke osobine se još može svrstati i isključivost, koja podrazumeva sagledavanje sveta u „crno-beloj” varijanti. To bi značilo da „ko nije sa nama, on je protiv nas”. Ideja o posebnosti (kao ideja samoekskluziviteta) takođe je prisutna kod ekstremista i terorista, što je često kombinovano sa grupnim narcizmom.¹⁰⁹

Kada je reč o razlikama, prva koja se odmah uočava je ta da je terorizam isključivo politički fenomen, za razliku od ekstremizma, koji se može javiti u različitim oblastima društva – sportu, politici, religiji, umetnosti itd. Da bi se određeno političko nasilje odredilo kao terorizam¹¹⁰, ono mora da ima politički cilj, politički motiv i političke konsekvence. Osim toga, u zakonskom pogledu je mnogo lakše sankcionisati terorizam u odnosu na ekstremizam. Interesantno je da, na primer, u Krivičnom zakonu Republike Srbije ne postoji krivično delo ekstremizma (dok postoji krivično delo terorizma), ali zato postoje

¹⁰⁸ Dobar primer toga su ekstremisti u sportu, tj. huligani, koji još uvek nisu dostigli nivo terorista.

¹⁰⁹ Ideja o tome da je grupa kojoj ekstremista/terorista pripada jedina ispravna, najbolja i ekskluzivna.

¹¹⁰ Često se u javnosti pravi greška kada se najbrutalniji violentni događaji povezuju sa terorizmom, a nisu politički motivisani. Ono što određuje terorizam nije samo hipertrofirano nasilje već namera, motiv i posledice koji uvek moraju biti politički obojeni.

sinonimi koji ga mogu zameniti, poput „govora mržnje”, „izazivanja verske, religijske i nacionalne netrpeljivosti”, „diskriminacije” itd.

Kada je reč o radikalizmu, on se često (pogrešno) koristi kao sinonim za ekstremizam. Veoma je bitno naglasiti da ono što je radikalno ne mora u isto vreme biti ekstremno, pa samim tim i negativno. Ovde je takođe važno napraviti distinkciju između radikalizacije i fenomena radikalizma. Dok je u prvom slučaju reč o procesu (koji ćemo u nastavku rada detaljno objasniti), radikalizam je fenomen koji se uglavnom shvata na dva načina:

1. Kao vraćanje korenima, tj. povratak na staro (o čemu govori etimologija reči – lat. *radix* – koren)

2. Kao „obnavljanje iz korena”, što ne mora imati retrogradan pristup, već naprotiv, može čak podrazumevati neke inovativne i pozitivne promene.¹¹¹

Radikalizam nije nužno negativan (može ponekad imati i pozitivnu konotaciju), za razliku od ekstremizma, koji je demonizovan fenomen. Zajedničko za oba fenomena je to što nisu isključivo vezani za političko polje (za razliku od terorizma). Radikalizam se može sresti i u filozofiji, u formi „filozofskog radikalizma”, koji podrazumeva uspeh društva jedino ukoliko se temelji na naučnom saznanju.¹¹²

Fundamentalizam je još jedan u nizu fenomena koji se kako u nauci, tako i u praksi, često koristi kao sinonim za ekstremizam. Značajna odlika fundamentalizma je ta što je ponikao u okrilju religije. Iako se danas fundamentalizam najčešće pripisuje islamu, njegovo izvorno poreklo je protestantizam, tačnije evangelizam. Kako nisu mogli prihvatiti neke inovacije u hrišćanstvu, evangelisti su objavili dokument pod nazivom *Osnove* (The Fundamentals), koji je za osnov svog učenja uzimao doslovno tumačenje Biblije. Neki izvori ukazuju na to da se prvi put izraz „fundamentalizam” upotrebio u Njujorku, 1920. godine na baptističkoj konferenciji.¹¹³ Etimološki gledano (lat. *fundamentum* – osnova, baza), fundamentalizam se uvek povezuje sa osnovama nekog verovanja ili tumačenja. Sklonost ka fundamentalizmu je uobičajena u velikim društvenim previranjima, kakve su krize, što se može primetiti i u slučaju

¹¹¹ Prema: Marija Đorić, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014, str. 43.

¹¹² Zastupnici ovog pravca bili su Džejms Mil, Džeremi Bentam i drugi, a nastao je kao izraz potrebe građanstva za inovacijom društvenog i političkog sistema.

¹¹³ Tada je Kurtis Li Lovs (Curtis Lee Laws) objavio spise pod nazivom *Watchman*. Prema: Sha William, *The Struggle Over the Past – Fundamentalism in the Modern World*, University of America Press, New York, 1989, str. 67.

ekstremizma. Takođe, oba fenomena vrlo blisko „koketiraju” sa religijom, zloupotrebljavajući njene dogme kako bi realizovale svoje ciljeve.

Iako se kao i ekstremizam može javiti u svim sferama društva¹¹⁴, fundamentalizam je ipak najbliži religiji u kojoj je i ponikao. Biti fundamentalista nije uvek negativna karakteristika, posebno ukoliko se poštuju neke umerene „osnove” na kojima se izgradila određena ideja i ukoliko ne involvira nasilje.¹¹⁵ Međutim, neke vrste religijskog fundamentalizma ostavile su ogromne posledice ne samo po određeno društvo u kome su se javile već i na globalnom nivou.¹¹⁶

Fanatizam se, poput fundamentalizma, takođe izvorno vezuje za religiju. Erih From je konstatovao da su fanatici narcisoidne ličnosti koje obožavaju svoje idole: „Na taj način, potpunim potčinjavanjem svom idolu, fanatic dobiva strasan smisao života, značenje života; jer se u svojoj podložnosti identifikuje sa tim idolom, kojeg je uvećao i učinio apsolutnim.”¹¹⁷ Kod fanatika se mogu primetiti dodatna ostrašćenost, isključivost i apstraktnost mišljenja. Kao i ekstremista, i fanatic gleda svet u „crno-beloj” boji i prihvata ispravnim samo ono što je deo njegovog vrednosnog sistema. Oni koji se drznu da posumnjaju ili ospore taj vrednosni sistem lako postaju njegovi neprijatelji. Ako bismo hteli da podvučemo jasnu razliku između ekstremizma i fanatizma, videli bismo da je religijska osnova upravo ta linija razdvajanja – fanatic je prevashodno religijski orijentisan, dok se ekstremisti mogu javiti i u ostalim sferama društvenog spektra. Obe pojave su negativno prihvaćene u društvima savremene demokratije jer narušavaju zakone, netolerantne su i favorizuju nasilje. U poređenju sa fundamentalizmom, koji se pretežno vraća nekim starim „osnovama” ili „izvorima” saznanja, tj. učenja, fanatic može prihvatiti i neke nove ideje za koje smatra da su relevantne i u skladu sa njegovim vrednosnim sistemom.

Poslednji u nizu srodnih fenomena sa ekstremizmom, koji je ujedno i najudaljeniji od njega, jeste – populizam. Danas se često u zemljama Zapadne Evrope, koje su opterećene imigrantima, populizam

¹¹⁴ U teoriji i praksi se sreću politički ekstremizam, religijski fundamentalizam, ekonomski fundamentalizam itd.

¹¹⁵ Amiši su pravi predstavnici ovog primera tzv. umerenog fundamentalizma, koji propagira mir.

¹¹⁶ Dobar primer negativne vrste religijskog fundamentalizma su Talibani u Avganistanu, koji su iznedrili terorizam i proširili svoj destruktivan ideološki uticaj na ostatak sveta.

¹¹⁷ Erih From, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984, str. 114.

poistovećuje sa desničarskim ekstremizmom.¹¹⁸ I dok populizam podilazi masama služeći se demagogijom, ekstremizam je takođe sklon obmanjivanju, i to nudeći „laka rešenja u teškim vremenima”. Zapravo, ekstremizam je elitistički pojam, za razliku od populizma (koji uvek ide ka masi), što je glavna linija razdvajanja između ova dva fenomena. Takođe treba naglasiti da se populizam pretežno vezuje za političku sferu društva, dok se sa ekstremizmom možemo sresti (kao što je već naznačeno) u sportu, religiji, umetnosti, kulturi itd. Linija u kojoj se spajaju ekstremizam i populizam su – ciljne grupe. Oba fenomena uglavnom targetiraju edukovane ljude koji su isfrustrirani svojim položajem u loše organizovanom političkom sistemu, ali i neobrazovane mase, kojima je lako manipulirati.¹¹⁹

Jedna od najčešćih grešaka sa kojom se srećemo u određenju populizma je ta da ga uglavnom povezuju sa desničarskom ideologijom. Populizam je i te kako aktuelan i u levičarskom ideološkom spektru, o čemu svedoči sijaset primera iz bliže i dalje istorije.¹²⁰ U savremenoj demokratiji ova dva termina nisu poželjna, upravo zbog svojih manipulativnih svojstava.

Kao što se jasno može primetiti, ekstremizam se prepliće sa sličnim, a opet različitim fenomenima. To dodatno komplikuje njegovo određenje i mapiranje u društvenopolitičkom kontekstu. Zbog svega toga je prekopotrebno odrediti šta jeste, a šta nije ekstremizam, kako bi se izbegle mnoge teorijske i praktične greške, što može biti veoma opasno po bezbednost društva.

3.4. Klasifikacije ekstremizma

Da bi se dobro razumeo fenomen ekstremizma, a samim tim i sprovela adekvatna društvena prevencija, neophodno je napraviti njegovu klasifikaciju. Razvrstavanje ekstremizma najbolje je sprovesti na osnovu relevantnih kriterijuma. Jednu od savremenih preciznih klasifikacija ekstremizma napravio je Evropol (Europol), koji je kao osnovni

¹¹⁸ Ova pojava je u naučnim krugovima poznata kao *populistički ekstremizam*.

¹¹⁹ Više o populizmu videti u: Paul Adam Taggart, *Populism*, Open Univ. Press, Buckingham, 2000.

¹²⁰ Dobar primer je staljinistički režim u vreme SSSR-a, dok se od modernijih predstavnika levičarskog populizma može izdvojiti venezuelanski predsednik Čavez (Hugo Chávez).

kriterijum koristio motiv delovanja, te u svojim redovnim godišnjim izveštajima izdvaja: džihadistički¹²¹, etno-nacionalistički, levičarsko-anarhistički, desničarski i individualni terorizam (ekstremizam).¹²²

Smatramo da je najbolje odrediti vrstu ekstremizma na osnovu programsko-ciljne orijentacije delovanja. Dakle, mapiramo koji je krajnji cilj ekstremizma i na osnovu toga profiliramo njegov ideološki karakter i vrednosni sistem. Ovaj kriterijum klasifikacije bi proizveo tri velike grupe ekstremizma, koje bi se dalje delile na svoje podgrupe:¹²³

1. Ideološki motivisan ekstremizam

1.1. Levičarski ekstremizam (npr. FAI – „Federazione Anarchica Informale” u Italiji)

1.2. Desničarski ekstremizam (npr. „Krv i čast” tj. „Blood and Honour”, međunarodna grupa sa ograncima u više desetina zemalja)

2. Etno-nacionalistički ekstremizam (npr. „Oslobodilačka vojska Kosova”¹²⁴ u Srbiji)

3. Religijski motivisan ekstremizam

3.1. Ekstremizam zasnovan na interpretacijama tzv. velikih religija (npr. ISIS- „Islamska država” u Siriji i Iraku ili „Boko haram” u Nigeriji, a dobar primer su i krstaški ratovi iz daleke prošlosti)

3.2. Ekstremizam verskih sekti (npr. „Aum Šinrikjo” u Japanu)

Ekstremizam se takođe može klasifikovati i na osnovu aktera koji izvršavaju ekstremistički akt.¹²⁵ Po tom kriterijumu izdvajamo:

1. Individualni ekstremizam

2. Ekstremizam organizacija, pokreta i grupa

3. Institucionalni ekstremizam

Dalje klasifikacije možemo sprovoditi prema raznim drugim

¹²¹ Interesantno je da je Evropol džihadistički terorizam i ekstremizam u ranijim izveštajima označavao kao „islamistički”. Pretpostavlja se da se izraz „islamistički” izbegava jer može doći do stigmatizacije svih muslimanskih vernika, što bi bilo pogrešno. Ekstremisti koji zloupotrebljavaju islam zapravo koriste ideološke interpretacije religije kojima bi opravdale njihova violentna dela, sa čime se ne slaže većina umerenih vernika.

¹²² Videti više o tome na: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat>, 16. 10. 2019.

¹²³ Prema: Marija Đorić, *Ekstremna leвица: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 24-25.

¹²⁴ OVK je bila prepoznata prvenstveno kao teroristička organizacija, o čemu svedoče i mnogobrojne liste terorizma na međunarodnom nivou.

¹²⁵ Ovaj deo klasifikacije je inspirisan podelom terorizma u Dragan Simeunović, *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 84.

kriterijumima, u zavisnosti od metodološkog konteksta. Izdvojićemo neke od najaktuelnijih.

Vrlo bitan kriterijum klasifikacije jeste i stepen nasilnosti, u okviru kojeg izdvajamo:

1. Nasilni ekstremizam
2. Nenasilni ekstremizam

Prema broju izvršilaca:

1. Individualni ekstremizam
2. Grupni ekstremizam

Prema vremenu nastanka:¹²⁶

1. „Stari” ekstremizam – odnosi se na period od početka 20. veka, pa sve do završetka Hladnog rata

2. „Novi” ekstremizam – pokrenut je procesom globalizacije i prevashodno migracionim kretanjima.

Prema državljanstvu (domicilu) izvršioca ekstremističkog akta:

1. Domaći („homegrown”) ekstremizam
2. Međunarodni ekstremizam

Prema odnosu ka političkoj sferi:

1. Politički ekstremizam
2. Nepolitički ekstremizam (ekstremizam u sportu, društvu...).

Kod ove poslednje klasifikacije bitno je napomenuti da je u užem kontekstu ekstremizam uvek političkog karaktera. Međutim, postoji mogućnost i jednog razudnijeg, šireg shvatanja ekstremizma koji nije isključivo vezan za političku sferu, a to je tzv. nepolitički ekstremizam. Njega srećemo u sportu (u vidu ekstremnih sportova poput paraglajdinga, bandži-džampinga, brdskog biciklizma itd. ili u vidu ekstremističkog ponašanja publike na sportskim priredbama, tj. huliganizma) i u raznim drugim segmentima društva. Ovaj tzv. nepolitički ekstremizam odnosi se na ponašanje ili mišljenje u nekoj sferi društva koje je označeno kao

¹²⁶ Više o ovome videti u: Marija Đorić, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 26-27.

preterivanje i koje krši određene pravne, religijske ili običajne norme (ili je na granici da ih prekrši).

Na kraju treba naglasiti da pored ovih, uslovno rečeno, „čistih” vrsta ekstremizma, postoje i one prelazne varijante koje nastaju kombinacijom nekoliko kriterijuma.

3.5. Ekstremizam kroz istoriju

Za društvene fenomene (kakav je ekstremizam) poprilično je teško odrediti tačan datum njihovog nastanka. Razlog je, pre svega, u dinamičnom karakteru društva, u različitim izvorima istraživanja, političkoj manipulaciji, dvostrukim standardima, različitoj percepciji jedne te iste pojave od strane različitih aktera itd. Osim toga, nastanak jedne pojave ne poklapa se sa njenim definicionim određenjem u institucionalnom ili akademskom diskursu. Često prođe značajan vremenski period od nastanka određenog fenomena do njegovog jasnog etabliranja u nauci ili društvu. Takav problem prati i fenomen ekstremizma.

Ne može se s pouzdanošću utvrditi kada je ekstremizam (kakvim ga danas percipiramo) nastao, ali se može analizirati evolucija¹²⁷ njegovih pojavnih oblika kroz istoriju. Još u antičkoj Grčkoj filozofi su otkrili da je preterivanje (tj. ekstremizam) svake vrste opasno po društvo. Ovom temom se bavio i Aristotel, koji je kritikovao krajnosti (akrai), smatrajući da svaki građanin atinskog polisa treba da teži umerenosti (mesotes).¹²⁸ Stari Grci su isticali da je preterivanje u svemu opasno, pa čak i u pozitivnim stvarima. Tako su smatrali da društvenu harmoniju u zajednici (polisu) narušavaju ne samo počinioci krivičnih dela već i oni koji bi se izdvojili od proseka bogatstvom ili društvenim uticajem.¹²⁹ Aristotel je, izučavajući društvenopolitičke sisteme, smatrao da je politeja relativno najbolja, upravo zbog toga što sadrži elemente

¹²⁷ Mnogo je lakše istražiti razvoj određene (konkretne) vrste ekstremizma kroz istoriju kakvi su, na primer, religijski ekstremizam, levičarski ekstremizam i sl.

¹²⁸ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988, str. 7-25; Citirano prema: Marija Đorić, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 18.

¹²⁹ I u našem narodu postoji ona izreka o tome da je najbolja „zlatna sredina”, koja favorizuje stanje uprosečenosti u društvu.

oligarhije i demokratije, i što se bazira na umerenosti. I stari Latini su cenili umerenost svake vrste, te se iz tog perioda zadržala izreka *extrema sunt vitiosa*, tj. „ekstremi su puni nedostataka”. „Aristotelovski” gledano, suprotno ekstremizmu bila bi srednja tačka koja se nalazi na putu između nečega što je „premalno” i nečega što je „previše”.

Ekstremizam je veoma širok i razuđen po svojoj prirodi, te uključuje i upotrebu nasilnih sredstava i metoda. Dobar primer je Inkvizicija (preki katolički sud), koja je tokom nekoliko vekova koristila veoma brutalne metode i sredstva prilikom isleđivanja okrivljenih. „Ispitivanje” okrivljenih je legalizovalo mučenje, o čemu govori i papska bula „*Ad extripanda*” iz 13. veka. Izgladnjivanje do smrti, prekomerno nalivanje vodom (nakon koga bi pucala bešika), „žigosanje” užarenim olovom, čupanje udova različitim spravama... samo su neke od morbidnih metoda koje su inkvizitori koristili kako bi okrivljeni priznali svoje „grehove”. Interesantno je da mučenje nije bilo upražnjavano samo kao kazna za „grešnike”, već se pretežno koristilo kao metoda propitivanja. Kazne su bile različite: od smrti, preko izopštenja iz crkve, oduzimanja celokupne imovine i sl. Cilj Inkvizicije je bila „zaštita” crkve od jeretika i svih onih koji su pretendovali da je ugroze. Tokom viševjekovnog delovanja (od 12. do 19. veka) Inkvizicija je odgovorna za smrt nekoliko desetina hiljada ljudi.¹³⁰

Mnoštvo je primera kroz istoriju koji bi danas za savremenog čoveka predstavljali ekstremizam, a koji su u to vreme bili u skladu sa pravnim, društvenim, religijskim ili običajnim normama. Najgore od svega je kada ekstremizam poprimi institucionalnu formu i kada država stane iza njega. Onda dobijamo totalitarne sisteme, poput nacizma, staljinizma, ustaštva i sl. U takvim sistemima je dozvoljeno hipertrofirano nasilje kako bi se, navodno, zaštitio sistem od neprijatelja. Karakteristično za ekstremizam je to da obavezno iziskuje postojanje „neprijatelja”, koji dobija ulogu „crne ovce” i preko kojeg se integriše celokupna zajednica. Takvu ulogu u nacističkoj Nemačkoj imali su Jevreji, dok je u ustaškoj NDH uloga „crne ovce” pripala Srbima, što se moglo videti po pravljenju specijalnih koncentracionih logora za decu (npr. Jastrebarsko)¹³¹. Inače, neki teoretičari smatraju da se oblik

¹³⁰ Perry Louis, *Jefferson's scissors: solving the conflicts of religion with science and democracy*, Xlibris Corp., 2009, str. 164.

¹³¹ Ovo je jedinstven slučaj zabeležen tokom Drugog svetskog rata u okupacionim zonama koje su držali nacisti i fašisti. Jastrebarsko je bio logor za decu koja su dovedena

državnog ekstremizma prvi put eksplicitno video tokom Francuske buržoaske revolucije, i to u periodu Jakobinske diktature.¹³²

Elementi ekstremizma se veoma lako mogu naći u praksi još od najranijih dana čovekove istorije, ali će fokus ovog istraživanja, pre svega, biti na etabliranju ekstremizma unutar akademskih i administrativnih (institucionalnih) krugova. Percepcija ekstremizma je često bila politički obojena, pa se kod pripadnika zapadnoevropske nauke početkom 20. veka ekstremistima nazivaju ruski boljševici.¹³³ Ovde je teško reći da li je ekstremizam najpre ponikao na levom ili desnom ideološkom spektru, ali je činjenica da se ekstremizam može javiti u svakoj ideologiji i da nijedna nije imuna na njega.

Osamdesetih godina dvadesetog veka Bakes i Jese (Uwe Backes, Eckhard Jesse) prvi put uvode (politički) ekstremizam unutar akademskog diskursa, praveći pri tom bitnu distinkciju između radikalizma i ekstremizma.¹³⁴ Bakes je i tvorac dvodimenzionalnog političkog spektra (zasnovanog na antidemokratiji i antikonstucionalizmu), kojim se određuju vrste ekstremizma.

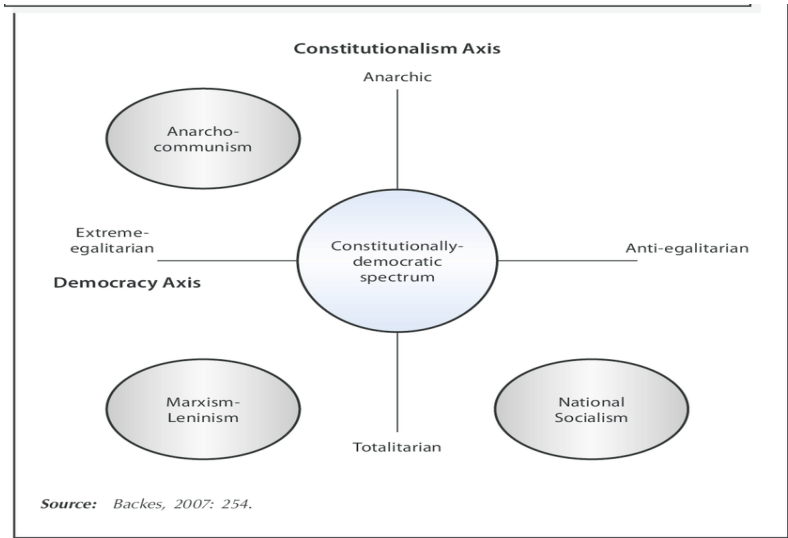
posle bitke na Kozari i razdvojena od svojih roditelja. Mnoga od njih su indoktrinirana na najgori mogući način ustaškom ideologijom, a značajan broj njih izgubio je život tokom logorskih dana. Videti više o tome u: Marija Đorić, „Neoustaštvo u savremenoj Hrvatskoj”, *Nacionalni interes*, br. 3, 2016, str. 27-49. ili u: Rade Milosavljević, *Dečji ustaški koncentracioni logor Jastrebarsko*, GAMBIT, Jagodina; Donja Gradina: javna ustanova spomen-područja Donja Gradina, Muzej žrtava genocida, 2009.

¹³² Ronald Wintrobe, *Rational extremism: the political economy of radicalism*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2006, str. 3.

¹³³ Prema: Uwe Backes, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present”, <http://www.cepsr.com/dwnld/backesx20040401.pdf>, 22. 09. 2019.

¹³⁴ Videti više o tome u: Uwe Backes, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006; ili Uwe Backes, Jesse Eckhard, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Slika br. 1: <http://www.cepsr.com/dwnld/backesx20040401.pdf>

IV

NASILNI EKSTREMIZAM I RADIKALIZACIJA

4.1. Nasilje kao iskonski čovekov poriv

Da li je nasilje iskonski čovekov pratilac? Ovo kontroverzno pitanje čovek je postavljao samom sebi odvajkada. Ukoliko krenemo od hrišćanske istorije, videćemo da je prvo ubistvo, pa samim tim i nasilje, nastalo između braće – Kaina i Avelja. Od tog trenutka je, čini se, ljudski rod neraskidivim nitima povezan sa svojom violentnom prirodom. Ovo je pravac koji bi definitivno zastupali antropološki pesimisti, pronalazeći uzroke čovekove destruktivnosti u okruženju, nagonima, genetica i sl. Dakle, pojednostavljeno gledano, čovek je po prirodi nesavršen, „defektan” i stoga – sklon nasilju. Možda bi se tako lakše moglo razumeti postojanje nacističkih logora smrti, besmislenih ratova, brutalnih ubistava, vršnjačkog nasilja, „humanitarnih” vojnih intervencija, terorizma itd.¹³⁵

Nasuprot tome, antropološki optimisti bi, gledajući život kroz „ružičaste naočare”, smatrali da je čovek dobro, pošteno i neiskvareno stvorenje. Ovakvom percepcijom ljudskog bića bavio se Ahtar u svojoj „Psihologiji dobrote”¹³⁶, navodeći nekoliko suštinskih principa koji su personifikacija onog najboljeg u nama: hrabrost, rezilijentnost, zahvalnost, velikodušnost, praštanje i žrtvovanje.

Istina se, kao po običaju, nalazi negde na sredini – između antropološkog pesimizma i antropološkog optimizma. Kao što postoje noć i dan, koji se naizmenično smenjuju, tako i čovek poseduje Dobro i Zlo u sebi. Šta će prevladati u određenom trenutku, uslovljeno je mnogobrojnim faktorima, počevši od primarne porodice, društvenog okruženja, bioloških faktora...

¹³⁵ Ovakva objašnjenja “nesavršene” ljudske prirode svojstvena su i instinktivističkom pravcu (Hajnc Hartman, Sigmund Frojd, Ana Frojd), koji osnove čovekovog nasilja pronalazi u genetica, tj. instinktima.

¹³⁶ Salman Ahtar, *Psihologija dobrote: hrabrost, rezilijentnost, zahvalnost, velikodušnost, praštanje i žrtvovanje*, Clio, Beograd, 2016.

Postoje različite definicije nasilja. Uglavnom se pogrešno smatra da je nasilje tamo „gde ima krvi”, što je percepcija direktnog, tj. fizičkog nasilja. Često se prenebregava ona manje vidljiva, indirektna i psihička dimenzija nasilja koja daje višestruke posledice. Nasilje nije samo usmereno prema ljudima – ono se može primeniti nad životinjama, prirodom (životnom sredinom), materijalnim dobrima itd. Zajedničko svim ovim oblicima nasilja jeste njegovo svojstvo destruktivnosti. Nasilje za cilj ima uništenje nekoga ili nečega i zbog toga je negativna pojava u društvu. Svetska zdravstvena organizacija je nasilje definisala kao „namerno korišćenje fizičke snage i moći pretnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira povredom, smrću, psihološkim posledicama, nerazvijenošću ili deprivacijom”.¹³⁷

Iako postoji bezbroj povoda za nasilje, uzroci nasilja obično se objašnjavaju na osnovu određenih teorijskih pristupa. Tako je Simeunović polazio od teorija uslovljenosti i prirođenosti objašnjavajući nasilje kod čoveka¹³⁸, dok Šinkel (Willem Schinkel) razlikuje dva teorijska pravca: formalizam i determinizam. I dok se formalizam zasniva na ideji antropološkog pesimizma da je čovek zao „sam po sebi”, determinizam uzroke nasilja objašnjava spoljašnjim okolnostima i faktorima koji okružuju čoveka.¹³⁹

Gledano kroz istoriju, reklo bi se da je čovek samom sebi najveći neprijatelj. Nijedna vrsta nije bila toliko krvoločna prema pripadnicima svoje vrste kao čovek. O tome je veoma opsežno pisao Konrad Lorenz (Konrad Lorenz), ukazujući kako je ljudska agresivnost mnogo veća negoli agresivnost primata.¹⁴⁰ On zapaža da kod zveri postoji određena vrsta „kočnice” koja ih sprečava da ubiju pripadnika svoje vrste – dobar primer je borba vukova za ženku, koji međusobno kontrolišu ugriz na vratu kako ne bi ubili protivnika.¹⁴¹ Ljudsku agresivnost Lorenz je objašnjavao nagomilavanjem energije u neuronima, što s vremenom (ukoliko se ne sublimira), dovodi do prave eksplozije nasilja.

¹³⁷ *World report on violence and health: summary*, Geneva, World Health Organization, 2002.

¹³⁸ Dok teorije uslovljenosti pronalaze uzroke nasilja u čovekovom okruženju, teorije prirođenosti smatraju da se čovek rađa sa violentnim potencijalom i da je ono predisponirano određenim biološkim faktorima. Prema: Dragan Simeunović, *Teorija politike*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002.

¹³⁹ Willem Schinkel, *Aspects of violence: a critical theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York, 2010.

¹⁴⁰ Više o tome videti u: Konrad Lorenz, *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1970.

¹⁴¹ Cilj borbe je da se pokaže ko je jači mužjak, kako bi se osvojila ženka, a ne ubijanje pripadnika svoje vrste.

Neka novija istraživanja ukazuju da su genetske promene (na hromozomima 48 XXYY) uzročnici agresivnijeg ponašanja kod čoveka, kao i to da se one dovode u vezu sa nižim koeficijentom inteligencije (kod takvih osoba je IQ između 70 i 80).¹⁴² Postoje i hipoteze o tome da je agresivnost kod muškarca predisponirana odnosom dužine prstiju na ruci (dok se ovakva korelacija nije mogla pouzdano utvrditi kod žena).¹⁴³ Činjenica je da se može pronaći spona između agresivnosti i nekih bioloških karakteristika, ali je isto tako neosporno da i okruženje igra značajnu ulogu u oblikovanju čovekovog života, pa samim tim i stepena agresivnosti.

Takođe treba praviti razliku između nasilja i agresivnosti. Dok je agresivnost kategorija motivacije i podsticaja, nasilje je kategorija ponašanja.¹⁴⁴ Zapravo, svako nasilje je oblik agresivnog ponašanja, ali za razliku od nasilja, koje je uvek destruktivno, agresija to ne mora da bude. Ukoliko čovek na pozitivan način sublimira svoj agresivni potencijal, on može rezultirati čak i pozitivnim učinkom – na primer, može postati uspešan sportista usmeravajući energiju na konstruktivan način.

Nasilje je srodno sa agresijom, ali i sa mnogim drugim fenomenima, poput sile i moći. Dok je nasilje dinamička kategorija, sila je statičkog karaktera, te je nasilje – rad sile.¹⁴⁵ Dobar primer sile su oružane snage jedne zemlje. Kada država počne da koristi svoje oružane snage, tj. silu (npr. u ratu), onda već možemo govoriti o nasilju.

I moć je blisko povezana sa nasiljem. Jedno od kontroverznih pitanja je: da li je nasilje izraz moći ili nemoći? Mills (Mills Wright) je isticao da čovek poseže za nasiljem kada je najslabiji, tj. kad više nema nikakve argumente.¹⁴⁶ Grčki filozofi su smatrali da u političkom životu polisa nema mesta nasilju, koje je bilo svojstvo varvara i pretpolitike. Aristotel je tvrdio da čovek kao *zoon politikon* živi u zajednici radi opšteg dobra, te da bi nasilje

¹⁴² Prema: Sermesak Lolak, Elisa Dannemiller, Francis Andres, „48 XXYY Syndrome, Mood Disorder, and Aggression”, *The American Journal of Psychiatry*, 2005, vol. 162, No 7.

¹⁴³ Ove pretpostavke se mogu naći u sledećim radovima: Allison Bailey, Peter Hurd, „Finger length ratio (2D:4D) correlates with physical aggression in men but not in women”, *Biological Psychology*, br. 3, 2005, str. 215-222; ili Justin Care et al., „Digit ratio (2D:4D) and psychopathic traits moderate the effect of exogenous testosterone on socio-cognitive processes in men”, *Psychoneuroendocrinology*, December 2015, str. 319-326.

¹⁴⁴ Prema: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 47.

¹⁴⁵ Videti više o tome u: Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.

¹⁴⁶ Prema: Mills Wright, *The power elite*, Oxford University Press, London, 2000

bilo pogubno po sve stanovnike polisa.¹⁴⁷ Međutim, danas smo svedoci upotrebe najflagrantnijih oblika nasilja upravo od najmoćnijih političkih subjekata. Time dolazimo do zaključka da onaj ko poseduje moć često želi da je manifestuje na najvidljiviji način, a jedan od takvih je i nasilje.

Nasilje i moć mogu, a i ne moraju uvek da idu u paru. Možda je najbolju percepciju moći dao Džozef Naj (Joseph Nye), rekavši kako je „moć, kao i ljubav, lakše osetiti (iskusiti) negoli definisati”.¹⁴⁸ Veber je tvrdio da je moć sposobnost da nateramo druge da rade ono što mi želimo, uprkos njihovom protivljenju.¹⁴⁹ Upravo po ovoj Veberovoj definiciji i funkcionišu savremeni međunarodni odnosi, u kojima najmoćniji određuju pravila koja bespogovorno moraju slušati oni koji ne poseduju isti nivo moći. Kazne za neposlušnost su drakonske: sankcije, hibridna delovanja, subverzije, narušavanje teritorijalnog integriteta, pa sve do najkompleksnijih oblika nasilja kakve su „humanitarne” intervencije, terorizam i ratovi.

Koliko nasilje fascinira čoveka, vidimo i po tome što su neki istraživači (Peter Brecke) napravili „Katalog konflikta”, koji obuhvata sve značajnije sukobe u istoriji ljudskog društva od 1400. godine do savremenog doba, u okviru čega je po Eksel tabelama precizno naveden broj žrtava.¹⁵⁰ Zaključak ovog istraživanja je da se broj tzv. manjih sukoba povećava, ali da smrtnost u sukobima opada. To se verovatno može objasniti osavremenjavanjem i robotikom naoružanja, kao i promenom načina ratovanja.

Činjenica je da je nasilje sastavni deo čoveka, bez obzira na to da li je njegovo poreklo biološkog ili društvenog karaktera. Za razliku od životinja, čoveku je podaren *ratio*, kojim može sublimirati svoje nagonско ponašanje. Nažalost, istorija ratovanja je pokazala da je čovek ponekad najveća „zver” u pogledu agresije, koju koristi prema svojoj, ali i prema drugim vrstama.

¹⁴⁷ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1991.

¹⁴⁸ Joseph Nye, *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization*, Routledge, London and New York, 2004, str. 53.

¹⁴⁹ Maks Veber, *Privreda i društvo II*, Prosveta, Beograd, 1976, str. 31.

¹⁵⁰ <https://ourworldindata.org/war-and-peace>, 15. 10. 2019.

4.2. Nasilni ekstremizam

U prethodnom delu knjige objašnjeno je da je nasilje imanentno čovekovo vrsti, te da se može javiti u raznim formama. Jedan od načina generisanja nasilja je i kroz ekstremizam. Dodatni problem sa ekstremizmom je taj što ne mora uvek proizvoditi direktno nasilje. U tom kontekstu razlikujemo nenasilni (NVE)¹⁵¹ i nasilni ekstremizam (VE)¹⁵². Nenasilni ekstremizam bi se mogao shvatiti kao postojanje ekstremističkog sistema vrednosti koji ne rezultira nasilnom praksom.¹⁵³ On bi mogao podrazumevati i ostvarivanje ekstremističkih ciljeva, bez upotrebe nasilnih metoda.¹⁵⁴ Nenasilni ekstremizam je često pritajeni nasilni ekstremizam i samo je pitanje kada će eskalirati u praksi. To što još uvek nije postao nasilnog karaktera ne znači da je benigna pojava u društvu – naprotiv. Kao takav, nepredvidljivog je karaktera, a posebno se teško možemo boriti protiv njega, jer dolazi u koliziju sa ljudskim pravima.¹⁵⁵

Nasilni ekstremizam (VE – Violent Extremism) kovanica je novijeg datuma, a tiče se upotrebe nasilja zarad ostvarivanja određenih ideoloških, političkih ili religijskih ciljeva. Proces nastanka i oblikovanja ekstremiste ne događa se preko noći – on je kompleksan, multikauzalan i uključuje svojevrstno „pranje mozga”, kojim se kod pojedinca (ili grupe) eliminiše postojeći sistem vrednosti, sa tendencijom usvajanja novih ideja i vrednosnog sistema. To je tzv. proces *radikalizacije*. Iako postoji značajan broj studija o tome kako nastaje ekstremista, činjenica je da ni nauka, ni institucije bezbednosti do sada nisu uspele da daju jedinstven odgovor na ovo pitanje. Možda je to tako zbog činjenice što ne postoji univerzalan način radikalizacije. „Okidači” za nasilno ekstremističko ponašanje su različiti: frustracijska agresija, osećaj izolovanosti i nepravde, relativna deprivacija, stresni događaji u privatnom životu (smrt ili gubitak voljene osobe), postkonfliktni državni odnosi itd.

¹⁵¹ Non-violent extremism

¹⁵² Violent extremism

¹⁵³ Primer ovakvog ekstremizma je zastupanje rasističkih stavova koji se ne sprovode u praksi.

¹⁵⁴ Na primer, kada se diskriminiše određena etnička grupa u nekoj državi kroz upotrebu demokratskih i legalnih metoda.

¹⁵⁵ U savremenim demokratijama svako ima pravo da misli šta hoće i da zastupa određeni sistem vrednosti. Problem je kada manifestacija tog sistema vrednosti počne da ugrožava druge ljude i demokratski uređena društva.

Da bismo razumeli fenomen nasilnog ekstremizma i proces radikalizacije, potrebno je objasniti nekoliko fundamentalnih pojmova koji se sreću u savremenom akademskom i institucionalnom diskursu. Jedan od takvih fenomena je CVE (Counter Violent Extremism), tj. „borba protiv nasilnog ekstremizma”. CVE je termin koji je nastao 2015. godine u institucionalnom kontekstu na predsedničkom samitu (U. S. Presidential summit), kada je promovisan od strane Amerike kroz niz konferencija i događaja.¹⁵⁶ Sa druge strane, UN su definisale sličan termin koji uključuje širi opseg mera i koji se naziva PVE (Prevention Violent Extremism), odnosno „prevencija nasilnog ekstremizma”.

Iako postoji tanana razlika između PVE i CVE, prvi pojam podrazumeva prevenciju širenja ekstremizma, dok se drugi više odnosi na borbu protiv već postojećih aktivnosti ekstremista. Postoje tri bitne forme koje se tiču PVE:¹⁵⁷

1. **Prevencija** – Ovde se obično misli na tzv. *primarnu prevenciju*, koja uključuje edukaciju, širenje tolerancije, stvaranje pozitivnih narativa u medijima itd., i to sve sa ciljem sprečavanja radikalizacije.

2. **Intervencija** – Ova forma PVE podrazumeva targetiranje „rizičnih grupa” koje bi se lako mogle radikalizovati i deluju poput neke vrste socijalnog alarma. Rad sa socijalnim radnikom, uključivanje porodice i prijatelja, teološka edukacija, samo su neke od metoda koje se koriste u okviru programa intervencije.

3. **Reintegracija/rehabilitacija** – najzahtevnija forma PVE i ona se odnosi na dve grupe ljudi: prvu čine oni koji su u zatvorima i koji su osuđeni za terorizam; dok drugu grupu čine oni pojedinci i grupe koje su povratnici sa ratišta, a nisu osuđeni na zatvorske kazne. Ovo se odnosi ne samo na muškarce već i na žene i decu. Reintegracija se fokusira na ponovno uključivanje ekstremista u društvo, što iziskuje promenu njihovog sistema vrednosti i političke ideologije. Da bi se sprovela reintegracija bivših ekstremista/terorista, potreban je širok dijapazon mera: mentorstvo stručnjaka, bezbednosni nadzor, zapošljavanje, sportske aktivnosti, teološka edukacija itd.

¹⁵⁶ Peter Neumann, *Countering Violent Extremism and Radicalisation that Lead to Terrorism: Ideas, Recommendations, and Good Practices from the OSCE Region*, <https://www.osce.org/chairmanship/346841?download=true>, 20.02.2019.

¹⁵⁷ Ove ideje su saopštene na OEBS-ovom sastanku eksperata, pod nazivom „Regional Expert Working Group on Good Practices in P/CVERLT: Non-custodial Rehabilitation and Reintegration (A Guidebook for practitioners and policymakers in South-Eastern Europe)”, održanom 2.i 3. oktobra 2019. u Tirani.

Kada je reč o OEBS-ovom vokabularu, često možemo sresti izraz VERLT (Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism), tj. „nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode ka terorizmu”. Po svemu sudeći, može se zaključiti da u institucionalnom smislu reči, postoji jasna razlika između sličnih, a opet različitih fenomena kao što su (nasilni) ekstremizam, radikalizacija i terorizam.

U poslednje vreme se u međunarodnim organizacijama sve više koristi termin (P/CVERLT) – Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism, tj. prevencija i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu. Na prvi pogled ovi izrazi mogu delovati rogobatno i složeno, ali to je jedini način da se do detalja opiše kompleksnost fenomena koji se istražuju. P/CVERLT je mnogo opštijeg karaktera u odnosu na CT (Counter Terrorism), tj. borbe protiv terorizma. Dok P/CVERLT uključuje mnogo šire društvene aktere, CT (borba protiv terorizma) zasnovana je prvenstveno na aktivnostima policije, obaveštajnog sektora, vojske, tužilaštva. Borba protiv terorizma je više fokusirana na sankcije, dok je prevencija mnogo širi i složeniji proces koji uključuje raznolike aktere (civilni sektor, akademiju, medije, bezbednosni sektor, socijalne radnike, psihologe, edukatore).

Kada pravimo paralelu između borbe protiv terorizma i borbe protiv nasilnog ekstremizma, videćemo da se ova druga pojava prvenstveno bazira na prevenciji radikalizacije. Što se tiče borbe protiv terorizma, ona pre svega obuhvata osujećenje terorističkih napada i uništenje terorističkih organizacija, što uključuje prvenstveno hapšenje osumnjičenih, sprečavanje regrutacije i finansiranja terorizma i praćenje terorističke propaganda. Sve ove, kao i mnoge druge mere, podrazumevaju širok opseg obaveštajno-bezbednosnih aktivnosti koje moraju uključiti i razmenu podataka¹⁵⁸ na regionalnom i međunarodnom nivou. Pored obaveštajnih službi, značajnu ulogu u borbi protiv terorizma imaju policija i vojska.

Za razliku od borbe protiv terorizma, koja implicira mnogo konkretnije mere i nosioce tih mera, borba protiv nasilnog ekstremizma je dosta šira i složenija. Ona uključuje celokupno društvo, počevši

¹⁵⁸ Razmena podataka bi bila veoma korisna, pogotovo kada je reč o sprečavanju terorističkih napada, ali je priroda obaveštajnih službi takva da nerado dele osetljive podatke sa drugim službama na internacionalnom nivou.

najpre od porodice, škole, medija, države, religijskih i političkih lidera, okruženja itd. U sprečavanju nasilnog ekstremizma mora najpre da se radi na prevenciji radikalizacije, što bi podrazumevalo jačanje demokratskih kapaciteta, širenje tolerancije i poštovanje različitosti i razvijanje kritičke svesti, posebno mladih ljudi, jer su oni percipirani kao najugroženija kategorija.¹⁵⁹ Važno je naglastiti da prevencijom radikalizacije sprečavamo nastanak nasilnog ekstremizma ali i terorizma.

Prevenција nasilnog ekstremizma odnosi se na one koji se još uvek nisu radikalizovali, tj. na one koji još uvek nisu postali ekstremisti. Nasuprot tome, proces deradikalizacije je usmeren ka već postojećim i "dokazanim" ekstremistima (uglavnom se odnosi na nasilne ekstremiste i teroriste). Često se umesto deradikalizacije kao sinonim koristi termin „reintegracije“. Deradikalizacija podrazumeva niz sveobuhvatnih mera kao što su pronalaženje novog posla, promena ideološkog i/ili religijskog sadržaja, psihološka/psihijatrijska terapija i sl., što će detaljnije biti razrađeno u nastavku istraživanja.

4.2.1. Nasilni ekstremizam i radikalizacija u institucionalnom diskursu

Smatra se da se u institucionalnom diskursu savremeno shvatanje ekstremizma prvi put sreće unutar Službe za zaštitu ustavnog poretka u Nemačkoj 70-ih godina 20. veka. Tada je ekstremizam bio percipiran kao negativan fenomen koji može predstavljati značajnu pretnju državi.

Interesovanje za nasilni ekstremizam u institucionalnom smislu reči počinje da raste od 2015. godine, kada je Obamina administracija zvanično objavila borbu protiv nasilnog ekstremizma. I OEBS u deklaraciji iz 2015. godine ukazuje na potrebu državne borbe protiv nasilnog ekstremizma (uključujući razne ekonomske, socijalne i političke faktore). OEBS je još 2012. godine u svojim dokumentima (Consolidated Framework in the Fight against Terrorism) isticao da borba protiv nasilnog ekstremizma nije više samo zadatak države i bezbednosno-obaveštajnog sektora već mora uključiti i druge aktere, poput mladih, žena, religijskih lidera, civilnog društva i medija.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Pored mladih, u kategoriju ugroženih spadaju i neobrazovani i siromašni, jer je njima lako manipulirati na ideološkom i materijalnom nivou.

¹⁶⁰ <https://www.osce.org/pc/98008?download=true>, 23.02.2019.

Globalni sastanak UNDP-a u Oslu 2016. godine je takođe bio fokusiran na prevenciju radikalizacije kako bi se sprečilo širenje nasilnog ekstremizma.¹⁶¹ Kao rezultat ovog sastanka, nastaje konceptualni okvir UNDP-a za prevenciju nasilnog ekstremizma koji se temelji na osam fundamentalnih pokretača radikalizacije¹⁶², koje je i OEBS usvojio.¹⁶³ Nasilni ekstremizam nije differentia specifica 21. veka, ali je činjenica da su proces globalizacije, razvoj tehnologije, novih generacija naoružanja i njihova laka dostupnost ovaj fenomen učinili modernijim, drugačijim i bezbednosno izazovnijim. Poseban doprinos UN u okviru institucionalne borbe protiv nasilnog ekstremizma jeste donošenje rezolucije br. 2178 za borbu protiv nasilnog ekstremizma, koja se zasniva na sprečavanju radikalizacije i mobilisanju pojedinaca za učestvovanje u terorističkim grupama na inostranim ratištima. U svom Akcionom planu za sprečavanje nasilnog ekstremizma iz 2015. godine UN su ohrabrile sve zemlje članice da rade na sveobuhvatnom sprečavanju nasilnog ekstremizma kroz donošenje različitih strategija i akcionih planova.¹⁶⁴

USAID se takođe bavi nasilnim ekstremizmom, uključujući ne samo prevenciju i borbu već i njegovo definisanje: „Nasilni ekstremizam je zagovaranje, podržavanje, pripremanje ili na bilo koji drugi način davanje podrške (ili opravdanja) ideološki motivisanom nasilju u cilju ostvarivanja socijalnih, ekonomskih ili političkih ciljeva.”¹⁶⁵

Nasilni ekstremizam se može predstaviti kao „upotreba raznih sredstava kojima se izražavaju stavovi koji podstiču, opravdavaju ili glorifikuju nasilje terorista, u unapređenju određenih verovanja ili ponašanja koja pokušavaju da izazovu druge terorističke akte, kriminalne aktivnosti ili podstaknu mržnju, što može dovesti do nasilja u zajednici.”¹⁶⁶ Ova definicija je preuzeta od UK's Crown Prosecution Service.

¹⁶¹ <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/preventing-violent-extremism-through-promoting-inclusive-develop.html>, 01.02.2019.

¹⁶² To su sledeći pokretači: 1. uticaj globalne politike, 2. ekonomska isključenost, 3. politička isključenost, 4. nejednakost u sadejstvu sa kršenjem ljudskih prava, 5. nezadovoljstvo postojećim ekonomsko-socijalnim sistemom, 6. neprihvatanje raznolikosti u društvu, 7. slabi kapaciteti države i nedostatak bezbednosti, 8. promena globalne kulture (sa posebnim osvrtom na intenziviranje nasilja u medijima).

¹⁶³ OEBS, *Sprečavanje terorizma i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu: pristup putem rada policije u zajednici*, OEBS, Beč, 2014, str. 29.

¹⁶⁴ <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/plan-action-prevent-violent-extremism>, 27.02.2019.

¹⁶⁵ USAID, *The Development Response to Violent Extremism and Insurgency: Putting Principles into Practice*, USAID, Washington DC, 2011, str. 2-3.

¹⁶⁶ Kenneth Wither., Salafi – Jihadists: A Threat to the Western Balkans? *Violent Extremism in the Western Balkans*, ed. Filip Ejodus and Predrag Jureković, Collection of papers presented at the PfPC workshop, Belgrade, 2016, str. 40.

Zakonska regulativa u Srbiji je u skladu sa međunarodnim trendovima prepoznala opasnost od nasilnog ekstremizma. Naša zemlja je 2017. godine usvojila Nacionalnu strategiju za sprečavanje i borbu protiv terorizma (za period 2017. do 2021. godine)¹⁶⁷, u kojoj su nasilni ekstremizam i radikalizacija koja vodi u terorizam definisani kao aktuelni bezbednosni fenomeni. Ova strategija zajedno sa Akcionim planom ističe četiri oblasti kojima će se baviti u budućnosti: 1) prevencija terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, 2) zaštita, uočavanje i otklanjanje pretnji od terorizma i slabosti u sistemu, 3) krivično gonjenje terorista, uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i demokratije, i 4) odgovor sistema u slučaju terorističkog napada.

Državne strategije u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije veoma su značajne u bezbednosnom kontekstu, ali one se prvenstveno bave prevencijom i borbom protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije, stavljajući u drugi plan definiciono mapiranje ovih fenomena.

Interesantno je da su neke države eksplicitno razdvojile ekstremizam od radikalizma, kao što je to u slučaju Holandije iz 2004. godine: „Radikalizam je aktivno traganje i/ili davanje podrške dalekosežnim promenama u društvu, koje mogu predstavljati opasnost po demokratski sistem u društvu i sadržati nedemokratske metode (sredstva) koja mogu naneti štetu demokratskom pravnom poretku”¹⁶⁸.

Kada je reč o procesu radikalizacije, većina institucija je prihvatila činjenicu da ova pojava može imati pozitivno i negativno značenje. Jednu od najpreciznijih distinkcija između tzv. pozitivne i negativne radikalizacije napravio je OEBS. „Radikalizacija nije pretnja društvu ukoliko nije povezana sa nasiljem ili drugim nezakonitim radnjama”¹⁶⁹. Prema OEBS-ovom priručniku, radikalizacija čak može biti pozitivan podsticaj za dobre promene u društvu, npr. ukidanje ropstva ili proširenje ženskih prava. Radikalizacija koja vodi ka terorizmu je „dinamičan proces u kom pojedinac postepeno prihvata terorističko nasilje kao moguć, možda čak i legitiman, način delovanja. To na kraju može, ali ne mora, navesti tu osobu da zagovara, podržava ili učestvuje u

¹⁶⁷ Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period od 2017. do 2021. godine http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, 01. 01. 2019.

¹⁶⁸ Valery Perry (ed.), *Extremism and violent extremism in Serbia: 21st-Century Manifestations of an Historical Challenge*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2019, str. 17.

¹⁶⁹ OEBS, *Sprečavanje terorizma i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu: pristup putem rada policije u zajednici*, OEBS, Beč, 2014, str. 17.

terorizmu”.¹⁷⁰ Može se zaključiti da je proces radikalizacije ambivalentnog karaktera i da označava korenite promene u vrednosnom sistemu. Te promene mogu biti konstruktivne i onda možemo govoriti o tzv. pozitivnoj ili nenasilnoj radikalizaciji. Međutim, ono što korespondira sa nasilnim ekstremizmom je tzv. negativna radikalizacija, koju možemo nazvati i „nasilnom” radikalizacijom. Zbog toga kod OEBS-a srećemo najprecizniju odrednicu u institucionalnom diskursu, a to je „radikalizacija koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu”.

Jedna od prvih institucionalnih analiza radikalizacije oformljena je u njujorškoj policiji (Department Intelligence Division) još 2007. godine. Na osnovu 11 studija slučaja (koje su se pretežno bazirale na analizi džihadističke ideologije) napravljen je model radikalizacije koji se odvija u četiri faze:¹⁷¹

1. Prva faza „preradikalizacije” je period u kome individua još uvek nije došla u kontakt sa „toksičnim” idejama ekstremista. Ovde ne postoji mogućnost identifikacije nekih faktora koji će predisponirati ekstremizam, jer je svaki proces radikalizacije individualnog karaktera i zavisi od osobe do osobe.

2. Druga faza „preidentifikacije” podrazumeva istraživanje ideologije kojoj se pojedinac priklanja, na šta u velikoj meri može uticati neki stresan događaj (relativna deprivacija, gubitak ili smrt bližnjih, diskriminacija, osećaj nepravde...) kao svojevrsan „okidač za ekstremizam”.

3. U trećoj fazi „indoktrinacije” individua u potpunosti usvaja ideološka uverenja i sistem vrednosti ekstremističke grupe. Ovde je od ključnog značaja zbližavanje sa liderima grupe koji imaju veliki autoritet nad novopridošlim članovima.

4. Poslednja faza „džihadizacije” uključuje usvajanje svih operacionalnih aktivnosti i direktno učešće u okviru violentnih akata.

Uprkos veoma studioznom pristupu u objašnjenju procesa radikalizacije, ovaj model ima jedan nedostatak, a to je da se ne može primenjivati u opštem kontekstu, jer je usko usmeren ka isključivo „džihadističkom” ekstremizmu.

Činjenica je da institucije kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou tragaju za prihvatljivim definicijama nasilnog ekstremizma i radikalizacije. Imajući u vidu da su to relativno novi fenomeni koji se tek etabliraju unutar institucionalnog nivoa, čini se da će se za sada primat dati više radu na terenu (sa ciljem preveniranja nasilnih akata), a da će njihovo definiciono određenje biti predmet akademskih rasprava.

¹⁷⁰ Isto

¹⁷¹ Rauf Ceylan, Michael Kiefer, *Salafismus: Fundamentalistische Strömungen und Radikalisierungsprävention*. Springer VS, Wiesbaden, 2013, str. 162.

4.2.2. Nasilni ekstremizam i radikalizacija u akademskom diskursu

Poistovećivanje ekstremizma sa radikalizmom jedna je od „fatalnih” grešaka koje često srećemo u akademskom diskursu. Valeri Peri (Valery Perry) dobro primećuje sledeću distinkciju između radikalizma i ekstremizma: „Dok radikalizam ima tendenciju da bude povezan sa sistemom uverenja, ekstremizam implicira sistem uverenja, plus akciju”.¹⁷² Ona pokreće interesantnu debatu oko tzv. *reciprocitetne radikalizacije*. Ovaj termin se bazira na ideji da jedna vrsta ekstremizma uzrokuje drugu. Dobar primer za to je odnos između desničarskog i tzv. islamističkog ekstremizma, koji međusobno uzrokuju jedan drugog.

Dodatni problem u akademskom diskursu stvara termin „nasilnog ekstremizma”, koji je malignog karaktera u odnosu na tzv. nenasilni ekstremizam. Veoma je tanka granica između nasilnog i nenasilnog ekstremizma. Upravo zbog toga Šmid (Schmidt) naglašava da su obe vrste ekstremizma samo „dve strane istog novčića”.¹⁷³ Nasilni ekstremizam je fenomen koji predstavlja most između nenasilnog ekstremizma i terorizma. Nasilni ekstremizam je često i sinonim za terorizam, jer nema terorizma bez nasilnog ekstremizma.¹⁷⁴ Nenasilni ekstremizam možemo odrediti kao ostvarivanje nasilnih ciljeva nenasilnim metodama.¹⁷⁵ Zapravo, nenasilni ekstremizam se više odnosi na određene stavove, vrednosti i uverenja koja su protivrečna savremenom demokratskom poretku, ali koja se ne sprovode u praksi. Dakle, nedostaje akcija, pa samim tim i eksplicitno iskazivanje nasilja. Upravo zbog toga je izučavanje (i mapiranje) ove vrste ekstremizma veoma problematično, jer dolazi u koliziju sa veoma osetljivom temom, a to su ljudska prava.¹⁷⁶

Većina akademskih definicija nasilnog ekstremizma u fokus uglavnom stavlja političko nasilje: „Nasilni ekstremizam je širok pojam

¹⁷² Valery Perry (ed.), *Extremism and violent extremism in Serbia: 21st-Century Manifestations of an Historical Challenge*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2019, str. 17.

¹⁷³ Alex Schmid, *Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin?*. International Centre for Counter-Terrorism, The Hague, 2014, str. 15.

¹⁷⁴ To ne znači da će svaki nasilni ekstremizam preći u terorizam. Prema: Marija Đorić, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014, str. 38.

¹⁷⁵ Npr. kada se koriste sve metode savremene demokratije za ostvarivanje nekih nasilnih ciljeva kao što je etnički „čista” država.

¹⁷⁶ Ovo se posebno odnosi na slobodu govora i mišljenja.

koji podrazumeva bilo koje nasilje inspirisano određenim uverenjima, uključujući (ali ne nužno) i političke ideologije”.¹⁷⁷ Mnogi određujući nasilni ekstremizam ukazuju i na njegovu potencijalnu vezu sa terorizmom: „To je volja da se koristi ili podržava upotreba nasilja za ostvarivanje određenih verovanja, uključujući ona koja su političke, socijalne ili ideološke prirode. Nasilni ekstremizam može uključivati i akte terorizma”.¹⁷⁸

Pojedini teoretičari elaboriraju ekstremizam kroz prizmu „homegrown” nasilnog ekstremizma (HVE – Homegrown Violent Extremism), tj. „domaćeg” nasilnog ekstremizma. Ovde se zapravo radi o nasilnim aktima ekstremista koji su izvedeni od strane državljana te zemlje na čijoj se teritoriji sprovodi nasilje.¹⁷⁹ Tako, recimo, Erol Souters (Erroll Southers) smatra da domaći nasilni ekstremizam predstavlja „teroristički akt u kontekstu ideološki motivisanog nasilja ili zavere, koje izvršavaju državljani SAD ili oni pojedinci sa prebivalištem na teritoriji SAD”.¹⁸⁰ Ovaj autor izučava ekstremizam u formi „domaćeg” nasilja, i to koncentrisanog isključivo na teritoriji Amerike, čime je navedena definicija i usko i prostorno ograničena.

Što se tiče radikalizacije, ona je shvaćena kao proces u kome „individua ili grupa usvaja nasilne oblike akcije kojima se direktno povezuje sa ekstremističkom ideologijom u političkom, socijalnom ili religijskom kontekstu”.¹⁸¹ Prema Vilner i Dubuloz, radikalizacija je „personalni proces u kome individua prihvata ekstremne političke, društvene i/ili religijske ideale i u kome se ostvarenje partikularnih ciljeva opravdava upotrebom nasilja”.¹⁸² Ovi autori smatraju da je reč o kombinaciji mentalno-emocionalnog procesa koji motiviše individuu na nasilno ponašanje.

Za sada postoje dve teorijske škole mišljenja koje se bave fenomenom radikalizacije.¹⁸³

¹⁷⁷ Marco Lombardi, *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, IOS Press, Amsterdam, 2015, str. 203.

¹⁷⁸ Khader Majeed et al, *Combating violent extremism and radicalization in the digital era*, IGI Global, Hershey, Pennsylvania, 2016, str. XXI

¹⁷⁹ „Homegrown” ekstremizam (a to se odnosi i na „homegrown” terorizam) podrazumeva ne samo državljane već i one pojedince koji nemaju državljanstvo, ali zato imaju prebivalište u onoj zemlji na čijoj teritoriji sprovode akt nasilja.

¹⁸⁰ Erroll Southers, *Homegrown Violent Extremism*, Routledge, London and New York, 2015, str. 1.

¹⁸¹ Farhad Khosrokhavar, Todd, Jane Marie, *Radicalization: Why Some People Choose the Path of Violence*, The New Press, New York, 2017, str. 1.

¹⁸² Marco Lombardi, *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, IOS Press, Amsterdam, Netherlands 2015, str. 84.

¹⁸³ Marco Lombardi, *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, IOS Press, Amsterdam, 2015, str. 84.

1. Prva škola polazi od činjenice da radikalizacija opravdava nasilje (poput terorizma) zarad ostvarivanja određenih ciljeva.

2. Druga škola smatra da radikalizacija može podrazumjevati usvajanje određenog sistema vrednosti koji je daleko od prihvatljivog (tzv. mejnstrim), koji vodi radikalnim promenama, a samim tim koristi i nekonvencionalna politička sredstva.

Pojedini teoretičari proces radikalizacije dovode u vezu sa grupnim interesima: „Radikalizacija je intenziviranje ekstremističkih uverenja, osećanja i ponašanja sa ciljem opravdanja nasilja koje nastaje između određenih grupa i zahteva žrtve u kontekstu odbrane grupnih interesa”.¹⁸⁴ Ovi teoretičari su nekoliko godina kasnije objavili knjigu u kojoj ponaosob elaboriraju individualnu i grupnu radikalizaciju.

Sledeći problem u određenju radikalizacije u akademskom diskursu nastaje u kontekstu njene klasifikacije. Lorenzo (Lorenzo), na primer, konstatuje razliku između „kognitivne radikalizacije” (koja se tiče ekstremističkih ideja) i „nasilne radikalizacije” (koja se svodi na ekstremističke metode).¹⁸⁵ Još jedna u nizu grešaka prilikom određenja radikalizacije jeste što se ona percipira isključivo negativno i što se uglavnom dovodi u vezu sa „pristicama muslimanskog identiteta”.¹⁸⁶ Važno je napomenuti da se radikalizacija koja vodi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu ne može vezati samo za jednu ideologiju, religiju, naciju ili rasu. Ovakvim simplifikovanim pristupom rizikujemo da jedan čitav narod, grupu ili pripadnike određene religije ili ideologije stigmatizujemo. Treba takođe znati da niko nije „pelcovan” od nasilnog ekstremizma, pa samim tim ni od procesa radikalizacije.

Smatramo da je danas najvalidnije koristiti dva kriterijuma kada je reč o klasifikaciji radikalizacije.¹⁸⁷ Prvi kriterijum je stepen nasilnosti, na osnovu kojeg možemo izdvojiti nasilnu i nenasilnu radikalizaciju (čije smo karakteristike već objasnili u tekstu). Drugi trenutno aktuelan kriterijum može biti klasifikacija na osnovu sredstava i metoda koje se koriste u ovom procesu. U tom smislu reči razlikujemo:¹⁸⁸

¹⁸⁴ Clark Mc Cauley, Sophia Moskalenko, „Mechanisms of political radicalizations: Pathways toward terrorism and political violence”, *Political Violence*, br. 3, 2008, str. 146.

¹⁸⁵ Lorenzo Vidino, *Countering radicalization in America: lessons from Europe*, Institute of Peace, Washington, DC, 2010.

¹⁸⁶ Erroll Southers, *Homegrown Violent Extremism*, Routledge, London and New York, 2015, str. 53.

¹⁸⁷ U ovom slučaju elaboriramo radikalizaciju koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu.

¹⁸⁸ Prema: Marija Đorić, „Uticaј migracija na jačanje nasilnog ekstremizma u Francuskoј”, *Kultura polisa*, br. 36, 2018, str. 54.

1. Direktnu (neposrednu) radikalizaciju.

2. Indirektnu (posrednu, samostalnu ili samoinicijativnu) radikalizaciju.

Onlajn radikalizacija predstavlja podvrstu indirektna radikalizacije.

Direktna radikalizacija iziskuje neposredan kontakt sa regruterima koji su članovi određene ekstremističke ili terorističke grupe. Obično su regruteri osobe iz naše neposredne okoline (prijatelji, rođaci, verski ili ideološki autoriteti i sl.). Za razliku od direktne, indirektna radikalizacija podrazumeva da individua koja se radikalizuje ne mora uopšte imati direktan kontakt ili susret sa predstavnicima određene ekstremističke/terorističke grupe ili organizacije. Kao primarno sredstvo radikalizacije, obično se koriste savremena sredstva komunikacije (putem propagande), u okviru kojih značajno mesto pripada internetu (pre svega društvenim mrežama).¹⁸⁹ Ovaj proces je ponekad veoma teško pratiti, jer osim zvaničnih sajtova i društvenih mreža koji su svima lako dostupni, ekstremisti koriste i tzv. enkriptovane aplikacije i alternativne društvene mreže.

Izučavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije nije nimalo lak zadatak upravo zbog amorfno i veoma kompleksnog akademskog i institucionalnog diskursa. Kako da se borimo protiv nečega ako ne znamo šta je to? A da bismo znali šta su nasilni ekstremizam i radikalizacija, morali bismo najpre da ih odredimo.

Uprkos velikom broju jezičkih distinkcija, čini se da vokabular nije glavni problem kod definicionog određenja ovih fenomena, već vrednosni sistem. Radi se o tome da ljudskoj prirodi nije uvek imanentna objektivnost, posebno kada je reč o fenomenu ekstremizma, koji je inače obojen snažnim emocijama. Lišena objektivnosti, nauka je lišena istinitosti i na taj način gubi smisao svoga postojanja. Zbog svega toga akademska zajednica ima izuzetno težak zadatak u profilisanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije, posebno zbog činjenice da je nauka često proizvod aktuelnih ideologija, tj. politika.

I u institucionalnom kontekstu nailazimo na svojevrsne izazove, jer borba protiv nasilnog ekstremizma nije samo rad u praksi, već i teorijsko oblikovanje problema, mogućnost prepoznavanja ideologija, motiva i cilja delovanja, sa tendencijom predviđanja određenih događaja. Da bi se ceo ovaj „mozaik istraživanja” uspešno sklopio, mora da postoji koordinacija između akademske i institucionalne zajednice koje će biti međusobno

¹⁸⁹ Dosadašnje iskustvo je pokazalo da ekstremisti najviše koriste Twitter.

percipirane ne kao rivali, već kao partneri. Samo zajedničkim radom i učenjem iz međusobnih primera možemo omogućiti jednostavniji, univerzalniji i opšteprihvaćen diskurs na temu nasilnog ekstremizma i radikalizacije, ali se čini da će do tada proteći još neko vreme.

4.3. Deradikalizacija ili reintegracija?

Deradikalizacija je proces koji je suprotan radikalizaciji. Dakle, ukoliko je (nasilna tj. negativna) radikalizacija proces promene vrednosnog sistema u kome je centralna kategorija nasilje, onda bi deradikalizacija predstavljala vraćanje na „pravi put”. Da bi se neko sa stranputice vratio na pravi put, potrebno je da se integriše u društvene tokove, te se često sve više pored izraza „deradikalizacija” upotrebljava jedan novi termin – „reintegracija”. Ponekad se kao propratni termin u savremenoj literaturi može sresti i izraz „rehabilitacija” (Rehabilitation programming). Svi ovi izrazi se koriste da bi se označili procesi ponovnog prihvatanja (nekadašnjih) ekstremista u regularne društvene tokove. Ovo je ujedno i jedan od najvećih izazova za savremene demokratije. Inače, pojmovi „radikalizacija” i „deradikalizacija” su u političku upotrebu ušli od 2004. godine¹⁹⁰, te se mogu smatrati relativno novim terminima.

Postoje mnogobrojni programi reintegracije nekadašnjih ekstremista poput EXIT programa u Norveškoj, Švedskoj i Nemačkoj. U Danskoj je to program pod nazivom „Aarhus approach”.

1. Danski model

Zasniva se na „Aarhus” pristupu, koji pokušava da nekadašnje borce „Islamske države” ponovo integriše u društvo. Ovaj model se zalaže za ranu prevenciju i program izlaska iz „začaranog kruga nasilja”. Reintegracija se zasniva na psihološkim savetovanjima, pomoći okoline i porodice sa ciljem da se kroz posao i aktivizam ove osobe vrate u društvo. Velika je uloga lokalnih vlasti i islamske zajednice u programu koji se bavi deradikalizacijom svojih vernika. Tu su prisutni i info-pultovi sa svim potrebnim informacijama i pomoći u rizičnim situacijama. Naglasak

¹⁹⁰ Arun Kundnani, „Radicalisation: The Journey of a Concept”, *Race & Class*, 54, no. 2, 2012, str. 6.

je na SSP (School, Social Services, Political Dialogue). Gradska policija u Orhusu je ustanovila da je zahvaljujući ovom programu i, pre svega, saradnji sa muslimanskom zajednicom, broj boraca koji odlaze u Siriju i Irak naglo opao. Tokom 2013. godine je iz ovog grada otišlo 30 boraca, da bi taj broj spao na jednog borca tokom 2014. U Kopenhagenu se sprovodi program edukacije nastavnog osoblja kako bi na vreme prepoznalo ekstremističko ponašanje kod đaka i pravovremeno reagovalo. Ovo je veoma bitan detalj, jer profesori često prvi prepoznaju promenu ponašanja kod svojih učenika. U cilju što bolje prevencije predviđene su i SOS linije na koje se mogu prijaviti sva zapažanja u vezi sa nasilnim ekstremizmom.

2. Mreža za prevenciju nasilja u Nemačkoj

Ovo je jedna od najpoznatijih NVO u Nemačkoj koja se bavi prevencijom desničarskog ekstremizma i islamistički fundiranog ekstremizma. Njen metod rada uključuje dobrovoljni pristanak ekstremista za učestvovanje u postojećem programu deradikalizacije. Tokom 23 nedelje stručnjaci rade sa malim grupama ekstremista na građanskom obrazovanju, antinasilnim programima i sl. Fokus je na otkrivanju individualne agresivnosti pojedinaca i njihovih violentnih političkih stavova. Nakon toga se radi na ispravnom kanalisanju svih nagomilanih negativnih energija, tj. agresivnosti. Obuka počinje pet meseci nakon izlaska iz zatvora. Pomoć se ukazuje i roditeljima u vidu savetovanja kako da postupaju sa decom koja su postala deo ekstremističke ili terorističke organizacije. Ovaj program predviđa da bivši ekstremista dobija mentora koji mu pomaže da pronade posao i stan. Broj povratnika nakon navedene obuke je 5%.¹⁹¹ Problem sa navedenim programom je taj što se ne otkriva koliko je bilo polaznika, što otežava realnu procenu njegove uspešnosti. Inače, jedan od najambicioznijih projekata u Nemačkoj koristi Savezna kancelarija za migracije i izbeglice. Oni se bave tzv. *tercijarnom* prevencijom, u okviru koje sprovode obuke za sve one koji bi mogli pomoći u reintegraciji povratnika iz Sirije i Iraka. Obuka je zasnovana na 220 sati rada, a polaznici će morati da savladaju razne veštine.

¹⁹¹ http://wb-iisg.com/wp-content/uploads/bp-attachments/4106/issue_paper_foreign_fighter_returnees_reintegration_challenge_112016_en.pdf, 30.08.2017.

3. Holandski pristup reintegraciji

Holandija je 2012. godine pokrenula program reintegracije terorista i ekstremista, koji su se nalazili na uslovnoj slobodi. Cilj programa je bio nadzor osuđenih ekstremista dok su bili na uslovnoj, a kao sledeći korak sproveli su usvajanje novih vrednosnih sadržaja.

Većina evropskih zemalja ima ove programe koji se tiču deradikalizacije i reintegracije. Dok su pristupi slični, razlika je u tome na koju su ciljnu grupu usmereni njihovi programi. To mogu biti mladi ekstremisti, povratnici sa ratišta, rizične grupe koje se lako mogu radikalizovati i sl. Razlika je i u tome da li su nekadašnji ekstremisti i teroristi dobrovoljno ili prisilno pristupili programu. Ova prva varijanta je povoljnija, jer je pokazala bolje rezultate.

4. Program deradikalizacije u Velikoj Britaniji

U Velikoj Britaniji se više od 95% programa koji se bave procesom deradikalizacije pokazalo neuspešnim.¹⁹² Ovo istraživanje¹⁹³ je sprovedeno analizom 33 programa deradikalizacije koji su u fokus stavili ekstremno desničarski i religijski fundiran ekstremizam. U Britaniji su 2015. godine pokušali da u okviru programa prevencije uvedu rano prijavljivanje potencijalnog ekstremističkog ponašanja u institucijama kao što su škole, zatvori, lokalne samouprave i sl. Naziv ovog programa je „Prevent”. Osetljivim se postavilo pitanje tzv. špijuniranja i stigmatizacije određenih grupa (religijskih, etničkih, rasnih...) u zajednici. Tokom 2015. godine 42.000 ljudi učestvovalo je u 142 projekta koji se tiču prevencije ekstremizma.¹⁹⁴ Smatra se da je osnovna slabost projekta u nepreciznom terminološkom određenju fenomena poput ekstremizma, radikalizma, terorizma i sl. Inače, najozbiljniji slučajevi ekstremizma su obrađivani u okviru programa „Chanell”.

¹⁹² „Most programmes to stop radicalisation are failing”, *The Times*, June 26, 2018, London.

¹⁹³ Istraživanje je sproveo The Behavioural Insights Team (BIT).

¹⁹⁴ „Most programmes to stop radicalisation are failing”, *The Times*, June 26, 2018, London.

4.3.1. Deradikalizacija u zatvorima

Danas uglavnom imamo dve vrste deradikalizacije:

1. Ona koja se odvija u zatvorima.
2. Ona koja je prisutna u vanzatsvorskim uslovima.

Što se tiče deradikalizacije u zatvorskim uslovima, ona započinje tokom služenja kazne počinioca krivičnog dela, a poželjno je da se nastavi i nakon izlaska iz pritvorne jedinice. Zatvori su veoma pogodna mesta za radikalizaciju, što su pokazale mnogobrojne savremene analize. Britanski istraživači (King's College, London) došli su do saznanja analizirajući biografije 79 džihadista¹⁹⁵ da se čak jedna trećina njih radikalizovala u zatvorima.¹⁹⁶ Kada se na jednom malom prostoru, kakvi su zatvori, nađe određen broj ekstremista, oni ne samo da učvršćuju svoju violentnu ideologiju već poput „virusa” deluju i na ostale zatvorenike.

U zatvorima se ekstremisti dele u tri ključne kategorije, kada je reč o kriterijumu radikalizacije: ideolozi, sledbenici i oportunisti. Ideolozi su uglavnom harizmatske ličnosti koje mogu radikalizovati i druge zatvorenike, pa čak i one koji se ranije nisu sretali sa ideologijom ekstremizma. Svojim propovedima, ubeđivanjem i uticajem mogu vrlo lako radikalizovati ostale zatvorenike (posebno one sa labilnim karakterom). Sledbenici su kategorija zatvorenika koji su najpogodniji za radikalizaciju jer lako usvajaju određeni sistem vrednosti koji im nameću vođe, tj. ideolozi. Kod sledbenika često dominira tzv. autoritarna struktura ličnosti, koju je From najbolje opisao: „Struktura autoritarnog karaktera je struktura takve ličnosti kod koje se osećaj snage i identiteta zasniva na simbiotičkoj podložnosti autoritetima i istodobno na simbiotičkom dominiranju nad onima koji su potčinjeni njenom autoritetu (...) To je stanje sado-mazohističke simbioze koje mu daje osećaj snage i osećaj identiteta“.¹⁹⁷ I na kraju, tu je kategorija oportunist, koja je najzahvalnija za proces deradikalizacije. Reč je o ljudima koji se priklanjaju ideologiji ekstremizma iz neke koristi¹⁹⁸, a ne iz ličnog ubeđenja, te ih je lakše deradikalizovati.

Jedan od najvećih problema u prevenciji radikalizacije u zatvorskim

¹⁹⁵ Analizirani su slučajevi džihadizma u Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Belgiji, Holandiji i Danskoj.

¹⁹⁶ <https://www.dw.com/hr/islamska-radikalizacija-u-zatvorima/a-46752603>, 25. 10. 2019.

¹⁹⁷ From Erih, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984, str. 112.

¹⁹⁸ To može biti bolji tretman među zatvorenicima, određeni benefiti proistekli iz druženja sa ekstremistima i sl.

uslovima (kada je reč o evropskim zemljama) jeste mali broj čuvara¹⁹⁹, koji su nedovoljno edukovani u pogledu nasilnog ekstremizma. Da bi čuvari mogli da detektuju problem radikalizacije, oni moraju imati adekvatno obrazovanje, tj. obuku. Neki pokazatelji rane radikalizacije (koja vodi u džihadizam) kod zatvorenika direktno su vezani za promene u ponašanju i vizuelnom identitetu. Na primer, ukoliko zatvorenik prestane da čita moderne sadržaje (časopisi, knjige) ili igra video-igrice i krene da izučava Kuran, to može biti jedan od signala da je krenuo proces radikalizacije.²⁰⁰ Promene u fizičkom izgledu takođe su alarm koji može upućivati na ranu radikalizaciju, npr. puštanje brade (ali to ne znači da je svaki zatvorenik sa puštenom bradom potencijalni ekstremista). Ukoliko zatvorenik koji je bio potpuno ateistički nastrojen krene sa glasnim citiranjem religijskih spisa i poziva na nasilje, onda je to krajnji alarm da je u pitanju proces radikalizacije.

Posebnu opasnost po bezbednost predstavljaju oni ekstremisti koji su odležali zatvorske kazne, ali se nisu deradikalizovali. Zbog toga je od suštinske važnosti napraviti jedinstvenu bazu podataka (ne samo na nivou država već i šire), koja bi evidentirala lica koja su okvalifikovana kao ekstremisti/teroristi. Ovo je potrebno zbog nadzora koji će se sprovesti nad njima, ali i zbog činjenice da u slučaju ponavljanja krivičnog dela i ponovnog služenja zatvorske kazne (na nekom drugom mestu) budu izolovani od ostalih zatvorenika kako ih ne bi *radikalizovali*.²⁰¹

Da bi se uspešno sproveo proces deradikalizacije (ili sprečila radikalizacija) zatvorenika, potrebno je sprovesti „skrining“, odnosno procenu ličnosti zatvorenika. Skrining mogu raditi isključivo stručnjaci koji su obučeni za prepoznavanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma i koji praktikuju multidisciplinarni pristup. Važno je naglasiti da je svaki pojedinac „priča za sebe“, te i procena mora biti rađena ponaosob za svakoga. Ono što bi trebalo uzeti u obzir su faktori odbijanja, faktori privlačenja i personalni faktori koji mogu igrati presudnu ulogu u životu svakog zatvorenika. Iznad svega toga, mora se voditi i računa o ljudskim pravima zatvorenika, što je osnovni princip svih međunarodnih dokumenata koji se bave ovom temom.

¹⁹⁹ Tako, na primer, samo Nemačkoj nedostaje oko 2.000 zatvorskih službenika koji bi se bavili ovim problemom.

²⁰⁰ Ovde treba biti oprezan sa generalizacijom, jer možda neko od zatvorenika želi da se upozna sa novim religijskim sadržajima, što je potpuno legalno i legitimno.

²⁰¹ Mnogi teroristi su se upravo radikalizovali u zatvorima, poput Anisa Amrija, koji je izvršio teroristički napad na božićnom sajmu u Berlinu. Slična situacija je i sa Šerifom Cekatom, napadačem iz Strazbura.

Nemačka je jedna od evropskih država koja se suočava sa problemom radikalizacije u zatvorima. Statistike su poražavajuće ukoliko se uzme u obzir da se samo u u nemačkoj saveznoj pokrajini Severna Rajna-Vestfalija nalazi 16.000 zatvorenika, od kojih je jedna četvrtina muslimanske veroispovesti.²⁰² Pojedinci iz ove grupe su percipirani kao islamistički ekstremisti, koji se ciljano razdvajaju i raspoređuju u različite pritvorne jedinice kako se ne bi dodatno radikalizovali. Očekuje se trend povećanja zatvorenika koji su se radikalizovali, s obzirom na to da je nemačko državno tužilaštvo u Karlsruheu pre nekoliko godina vodilo istragu protiv 855 osoba koje se smatraju radikalnim islamistima.²⁰³ Intenziviranje ovog problema može se očekivati povratkom nekadašnjih boraca „Islamske države” koji se nalaze u kampovima širom Sirije i Iraka.²⁰⁴ Znajući koliko je važan uticaj ispravnih verskih autoriteta, Nemačka je uvela praksu da od 2016. godine imami rade u zatvorima (do deset sati nedeljno) i da za to budu plaćeni.²⁰⁵ Ova država je 2013/14. godine pokrenula ozbiljan program koji se tiče deradikalizacije, pod nazivom „Demokratie leben!”

U svim istraživačkim studijama eksplicitno se vidi da se u zatvorima prevashodno radikalizuju muškarci koji su uglavnom migrantskog porekla. Takav je slučaj i sa Švajcarskom. U ovoj zemlji su zatvorskoj radikalizaciji najviše podložni pripadnici muškog pola, starosti 18-35 godina, niskog obrazovanja i pretežno iz druge generacije migranata.²⁰⁶ Poput Nemačke, i u švajcarskim zatvorima nalazi se veliki broj pripadnika muslimanske veroispovesti (čak 43% od ukupnog broja)²⁰⁷, što može dodatno uticati na proces radikalizacije. Interesantan je podatak da je u Švajcarskoj čak 32,3 odsto radikalizovanih u zatvorima poreklom sa prostora nekadašnje SFRJ, 20,8 odsto iz severne Afrike i 15,4 odsto sa Bliskog istoka.²⁰⁸

Neke države, poput Jemena, Saudijske Arabije, Indonezije i Singapura su programe deradikalizacije u zatvorskim uslovima bazirale

²⁰² <https://www.dw.com/sr/kako-spre%C4%8Diti-radikalizaciju-muslimana-u-zatvorima/a-49939016>, 22. 10. 2015.

²⁰³ <https://www.dw.com/sr/kako-spre%C4%8Diti-radikalizaciju-muslimana-u-zatvorima/a-49939016>, 22. 10. 2015.

²⁰⁴ Prema neformalnim operativnim podacima, smatra se da je nakon poraza ISIS-a oko 150 džihadista koji imaju veze sa Nemačkom zarobljeno u delu Sirije koji kontrolišu Kurdi.

²⁰⁵ Pre toga su imami radili volonterski.

²⁰⁶ <https://fosmedia.me/svijet/globus/radikalizacija-u-zatvorima-dzihadisti-jedu-cak-i-svinjetinu-kako-bi-se-sakrili>, 21. 10. 2019.

²⁰⁷ Isto

²⁰⁸ Isto

isključivo na deideologizaciji zatvorenika. Njihov zaključak je da uspešna deradikalizacija u zatvorima zavisi od:²⁰⁹

1. Raspoloživih finansija
2. Edukacije i reforme zatvorske službe
3. Uticaja uglednih (i umerenih) imama
4. Reformi unutar kulture
5. Pružanja novčane podrške nekadašnjim ekstremistima/teroristima i njihovim porodicama kako bi se lakše integrisali unutar društva
6. Nadzora kroz tzv. programe brige

U Holandiji postoji specijalan tim TER (Terrorism, Extremism and Radicalization), koji je zajedno sa službom za uslovni otpust iz zatvora zadužen za ponovnu reintegraciju bivših džihadista u društvo.²¹⁰ U te svrhe se koriste posebni instrumenti (RISC' and VERA-2R), vodič i pravilnik za deradikalizaciju. Za nadzor bivših ekstremista se koriste i GPS sistemi za nadgledanje. Takođe je interesantan stručni nadzor koji se sastoji od tzv. duo pristupa, koji uključuje dve osobe koje se bave nadzorom ekstremiste, kako bi pristup bio što objektivniji. Ovi stručnjaci prolaze i kurseve za kognitivne veštine i rade kontinuirano i na svom usavršavanju, kako bi uz pomoć multidisciplinarnog pristupa dobili što bolje rezultate u radu sa ekstremistima. Kada je 2013. godine u Holandiji krenuo ovaj program za deradikalizaciju, on se sastojao samo od 5 članova, da bi od 2018. broj osoblja narastao do 18. Njihov zadatak je bio da budu supervizori nad 189 zatvorenika koji su bili osuđeni za ekstremizam/terorizam.²¹¹ Ovo je veliki napredak ukoliko se uzme u obzir da je prve godine svog rada program nadgledao samo 5 optuženih.²¹² Program je koristio COSA (Circles of Support and Accountability) metod, koji se u praksi pokazao progresivnim. Tokom 2015. godine timu TER pridružuju se „Family Support Center” (Familiesteunpunt) i Exits, dve organizacije koje su deo nacionalnog centra za borbu protiv ekstremizma (Landelijk Steunpunt Extremisme, LSE).

Francuska, koja ima velikih problema sa ekstremizmom i

²⁰⁹ Više o tome videti na: <https://calhoun.nps.edu/handle/10945/4420>, 19. 09. 2019.

²¹⁰ Liesbeth van der Heide, SchuurmanBart, „Reintegrating Terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch Approach”, *Journal for Deradicalization*, no. 17, December 2018, str. 204.

²¹¹ Liesbeth van der Heide, SchuurmanBart, „Reintegrating Terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch Approach”, *Journal for Deradicalization*, no. 17, December 2018, str. 206.

²¹² Isto

terorizmom, uložila je velike svote novca u programe deradikalizacije. Radeći na suzbijanju ekstremizma, Francuska je 2016. sprovela interesantan projekat deradikalizacije u vanzatrovskim uslovima, koji, nažalost, nije bio naročito uspešan. Jedan od prvih centara za „prevenciju, uključivanje u društvo i građansko usmerenje” (CPIC) otvoren je u Bomon-an-Veronu, koji se nalazi u zapadnom delu Francuske. Reč je o internatu za prevaspitavanje mladih ljudi koji su zadojeni ekstremističkim idejama. Internat je osmišljen tako da najpre u njemu borave problematični mladi uzrasta od 18 do 30 godina, o kojima bi brinuo kompetentan tim stručnjaka. U pitanju je pokušaj francuske države da kod mladih stvori intelektualni imunitet i kritičku svest, koja bi im pomogla da se odupru džihadističkoj propagandi.²¹³ Program je bio prvenstveno obrazovno-edukativnog karaktera, te su se u okviru njega izučavali filozofija, istorija, religija, mediji, upražnjavao se sport itd. Internat je zamišljen kao hijerarhizovana i ustrojena institucija po čvrstim pravilima tako da mladi nose uniforme i moraju da poštuju propisana pravila i rasporede. Program²¹⁴ se sprovodi 10 meseci, a cilj su rehabilitacija i resocijalizacija mladih ljudi koji su bili obmanuti i krenuli putem violentnog islama. Važno je napomenuti da se boravak u internatu bazira na principu dobrovoljnog prijavljivanja.²¹⁵ Bilo je u planu da se otvori 13 takvih centara, međutim, do sada je otvoren tek jedan u zamku iz 18. veka Šato de Ponturni (Château de Pontourny). Ovaj projekat (iako dobro zamišljen) ubrzo je propao. U njega je bilo uloženo 2,5 miliona evra, zapošljavao je 27 osoba, među kojima su bili psiholozi, psihijatri i specijalni edukatori. Francuska je prva zemlja u Evropi koja je otvorila internate ovakve vrste.

Ideje o deradikalizaciji terorista datiraju još od 70-ih godina 20. veka. Problem sa svim ovim programima je u tome što ne postoji nezavisna i relevantna evaluacija njihove uspešnosti u praksi. Potrebno je da prođe određeni vremenski period kako bi se ocenio stepen njihove uspešnosti. OEBS je čak napravio priručnik za prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije pod nazivom „Good Practices

²¹³ U pitanju je centar koji je usko specijalizovan, pre svega, za borbu protiv islamistički fundiranog ekstremizma.

²¹⁴ Program je predviđen za maksimum 25 polaznika. Pojedini stručnjaci za džihadizam smatraju da ovakvi internati mogu biti kontraproduktivni, kao i to da su centre sličnog tipa otvarale do sada samo autoritarne države poput Singapura i Saudijske Arabije.

²¹⁵ Prijavilo se 17 osoba, od kojih je internat pohađalo njih devetoro.

in P/CVERLT: Non-custodial Rehabilitation and Reintegration – A Guidebook for practitioners and policymakers in South-Eastern Europe”, koji je detaljno prikazan na ekspertskom sastanku 2. i 3. oktobra 2018. godine u Tirani. Ovom sastanku su, pored OEBS-ovih zvaničnika, prisustvovali i eksperti sa područja Zapadnog Balkana, kako bi zajedničkim snagama dali doprinos u prevenciji nasilnog ekstremizma, u skladu sa bezbednosnim izazovima koje svaka od ovih balkanskih zemalja poseduje.

Kako detektovati potencijalnu radikalizaciju kod pojedinca?

U ovoj fazi glavnu ulogu imaju ljudi iz najbližeg okruženja. To mogu biti članovi porodice, prijatelji, nastavno osoblje, verski autoriteti, socijalni radnici i sl. Svako ko primeti promene u ponašanju kod pojedinca koji se radikalizuje može reagoovati na sledeće načine:

- Prijaviti policiji i drugim nadležnim institucijama.
- Prijaviti centru za socijalni rad.
- Prijaviti psiholozima u školi.
- Prijaviti putem specijalnih telefonskih linija (ukoliko postoje za ovakve slučajeve). U nekim zemljama ova prijava je anonimna zbog bezbednosti osobe koja prijavljuje.

- Prijaviti *onlajn*, putem specijalizovanih sajtova (ovo je praksa koja se razvila u Nemačkoj, Francuskoj, Holandiji i mnogim drugim zemljama Zapada).

Moderniji način ranog prijavljivanja radikalizacije koja vodi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu može se sprovoditi i putem specijalizovanih aplikacija za Android. Na taj način bi prijave bile anonimne i lako dostupne mladim ljudima kojima je blizak ovaj način elektronske komunikacije.

Do sada su napravljeni različiti programi za deradikalizaciju/reintegraciju nekadašnjih ekstremista i terorista. Ostaje nam samo da se prepustimo sudu vremena, kada je reč o „reprogramiranju svesti” ekstremista i terorista. Na neke će svakako delovati program

deradikalizacije, posebno ukoliko su se razočarali u violentnu ideologiju koja ih je motivisala na nasilni ekstremizam. Postavlja se pitanje šta ćemo sa onima kod kojih su ekstremističke ideje toliko duboko ukorenjene da na njih ne deluje nijedan savremeni program deradikalizacije. Možda je krajnje vreme da savremeno društvo počne da rešava uzroke ekstremizma, a ne njegove posledice.

V

EKSTREMIZAM I MIGRACIJE

5.1. Čovek i migracije

Otkako je sveta i veka čovek je imao potrebu da se kreće tragajući za hranom, skloništem, bežeći pred neprijateljem i prirodnim nepogodama. Ljudi su od prvih korena svoga postojanja težili da pronađu najbolje uslove za sopstvenu egzistenciju, često menjajući prostor na kome žive. U osnovi takvog kretanja nalazi se nagon za samoodržanjem, koji u čoveku postoji od iskona. Zbog toga su neki istraživači u pravu kada kažu da je istorija ljudskog društva u stvari – istorija migracija.²¹⁶

Smatra se da su još naši daleki preci iz roda *Homo sapiens* prve migracije napravili pre oko 100.000 godina, napuštajući tlo istočne Afrike u potrazi za boljim uslovima života.²¹⁷ Zapadno rimsko carstvo je, između ostalog, devastirano zahvaljujući Velikoj seobi naroda u 5. veku, koja je, po Ćoroviću, u isto vreme predstavljala i raspadanje i obnovu.²¹⁸ Sloveni su u 7. veku naselili Balkansko poluostrvo, a osvajanja Turaka su takođe bila praćena velikim pomeranjem naroda. Tri veka nakon Kolumbovog otkrića Amerike oko dva miliona ljudi iz Evrope prešlo je Atlantski okean da bi nastanilo „novi kontinent”. Tokom 19. i početkom 20. veka 50 miliona Evropljana došlo je na tle Severne i Južne Amerike.²¹⁹ Velika migraciona kretanja zabeležena su posebno u decenijama nakon Drugog svetskog rata, nakon raspada Istočnog bloka

²¹⁶ C. Harzig, D. Hoerder, D. Gabaccia, *What is Migration History?* NY John Wiley & Sons, New York, 2013.

²¹⁷ David Eltis, *Coerced and free migrations: global perspectives*, Stanford University Press, Stanford, 2002, 2.

²¹⁸ Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Glas srpski, Banja Luka; Ars Libri, Beograd; 1997.

²¹⁹ Patrick Manning, Tiffany Trimmer, *Migration in World History*, Routledge, London and New York, 2013, 1.

i ratova na prostorima bivše SFRJ. Iz svega navedenog može se zaključiti da su migracije neminovnost ljudskog društva.

Koliko su migracije neizostavan segment savremenog doba, vidimo i po tome što su UN²²⁰ uključile migracije u osmi milenijumski cilj razvoja za 21. vek. Kao posledica toga, nastali su Svetska komisija za međunarodne migracije 2003. godine i Svetski forum o migracijama i razvoju 2007. godine.

Još je Kant u svom čuvenom delu „Večni mir” tvrdio kako svi ljudi imaju podjednako pravo nad planetom Zemljom, te da shodno tome svako može biti na onom delu Zemljine kugle koji izabere za život.²²¹ Ovakva Kantova percepcija slobode kretanja više je ideal negoli stvarnost. Iako je Evropska unija među prvima radila na realizaciji ovog kantovskog principa, putem Šengena (sa ciljem ostvarivanja slobode kretanja radne snage, robe i kapitala), ispostavilo se da je donekle reč o utopiji. Svrha Šengenskog sporazuma bazira se na dva suštinska principa – sa jedne strane, EU teži ukidanju unutrašnjih granica među svojim članicama, ali zato, sa druge strane, zahteva pojačanu kontrolu spoljašnjih granica, čime štiti svoj teritorijalni integritet. U vreme migrantske krize dolazi do intenzivnije kontrole ne samo spoljašnjih granica već i unutrašnjih, čime se u neku ruku obesmišljava princip Šengenskog sporazuma.

Evropski sistem vrednosti (pre svega, ideja o slobodi kretanja) uzdrman je pred „novom seobom naroda”, čiji smo svedoci, a koja ide trasom od Bliskog istoka ka Evropi. Kako se po nepisanom pravilu u uslovima velikih kriza kod pojedinca ogole sve vrline i mane ljudske prirode, tako i na širem, državnom i nacionalnom nivou, padaju sve maske. Pokazalo se da je EU²²² pred migrantskom krizom ostala ne samo razjedinjena već i nespremna za rešavanje novonastalog problema. Ispostavilo se da su oni „veliki”, koji spočitavaju lekcije drugima o ljudskim pravima i demokratiji, pali na ispitu zvanom „migrantska kriza”, pred „malim” državama i narodima.

²²⁰ UN *Transformišući naš svet: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine*, involvira međuzavisnost migracija i ekonomskog razvoja.

²²¹ Prema: Imanuel Kant, *Večni mir*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 1995.

²²² Iako je Mاستrihtskim ugovorom EU postavila temelje imigrantskoj politici, tek će ugovor iz Amsterdama podrobnije razraditi sve detalje u vezi sa pitanjima ljudskih prava i integracije građana iz tzv. trećih država.

5.1.1. Uzroci i vrste migracije

Postoje tri glavna faktora koja uzrokuju migracije. To su: demografska eksplozija, rat i socijalni inženjering.²²³ Masovne migracije u savremenosti su prvenstveno direktna posledica dva značajna događaja – Arapskog proleća, koje je počelo 2011. godine, i ratova na prostoru Severne Afrike i Bliskog istoka. To se vidi i po zemljama porekla migranata: najveći broj migranata²²⁴ u Evropu stiže iz Sirije, Iraka i Avganistana. Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije koji su objavljeni 15. marta 2016. godine, tokom 2015. godine je iz zemalja Severne Afrike u Evropu došlo 1.011.712 migranta.²²⁵ Od početka 2016. do 15. marta je iz Afrike u Evropu imigriralo 152.697 ljudi, od čega je 456 poginulo, tj. smatra se nestalim.²²⁶ Većina migranata ulazi u Evropu preko Grčke, a manji broj preko Italije. Da migrantska kriza napreduje, vidimo po broju zahteva za azil – u 2014. i 2015. godini broj tražitelja azila se duplirao u odnosu na prethodne dve godine.²²⁷

Teorija „pull i push” faktora najčešće se upotrebljava za analizu migracija iako je dosta kritikovana zbog preterane simplifikacije migracionih tokova. Kroz faktore odbijanja i faktore privlačenja najlakše se mogu objasniti uzroci migracije.

1. Odbijajući (push) faktori mogu biti nezaposlenost, loša zdravstvena zaštita, politička nesigurnost, tortura, prirodne nepogode, nepoštovanje ljudskih prava, rat.

2. Privlačeci (pull) faktori zbog kojih migranti dolaze u neku zemlju su mogućnost zaposlenja, bolji životni standard i uslovi obrazovanja, bolja medicinska i socijalna zaštita, bezbednost, porodične veze itd.

Kako su migracije neminovnost ljudskog društva, važno je ispitati sve njihove aspekte, ali pre svega izvršiti validnu klasifikaciju, uz pomoć koje se bolje može razumeti novonastala migrantska kriza.

Među brojnim klasifikacijama migracija izdvojićemo onu koja je

²²³ Dragan Simeunović, „Migracije kao uzrok političkih anomalija u Evropi”, *Bezbednost, nauka, policija*, br. 3, 2015, str. 10.

²²⁴ Ukoliko izostavimo migrante sa Bliskog istoka, iz Evrope najveći broj migranata dolazi sa Kosova i Metohije.

²²⁵ <http://www.iom.int/>, 15.03.2016.

²²⁶ Isto

²²⁷ Vedrana Baričević, „Izbjeglička i migracijska pitanja kao izvor trajne krize Evropske unije: neuspeh evropskih politika azila i migracija”, *Političke analize*, br. 23, 2015, str. 3.

rezultat projekta Centra za istraživanje migracija (Centre for Migrations Research CSERPE) iz Bazela, jer se bazira na relevantnim kriterijumima.²²⁸

1. Geografska klasifikacija podrazumeva podelu na interne i međunarodne migracije. Interne migracije su one koje se odvijaju unutar granica jedne države i uključuju kretanje iz ruralnih u urbana mesta²²⁹ (i obratno), inter-urbane (iz jednog grada u drugi), inter-regionalne (iz jedne oblasti, tj. regiona u drugi), nomadizam itd. Međunarodne migracije podrazumevaju prelazak jedne ili više međunarodnih granica. One mogu biti podeljene na više kategorija: prekookeanske (kada se prelazi jedan ili više okeana), transkontinentalne (preko jednog ili više kontinenata), „komšijske” migracije (prelazak iz jedne države u drugu susednu državu).

2. Hronološka (vremenska) klasifikacija deli migracije na one koje su sa namerom (u odnosu na subjektivne faktore) i efektivne (uslovljene objektivnim faktorima).

3. Demografsko-ekonomska klasifikacija deli migracije u zavisnosti od ekonomskih i demografskih uslova.

Prema subjektima migracije, one se mogu dalje deliti na individualne, porodične, masivne (poput egzodusa), muške ili ženske migracije (na osnovu polne pripadnosti), migracije dece i odraslih (prema stosnoj dobi), migracije „prve”, „druge” i „treće” generacije itd. Prema profesiji, ove migracije se mogu klasifikovati na migracije ruralnih, industrijskih radnika (u zavisnosti od toga u kom sektoru su migranti zaposleni), migracije visokokvalifikovanih ljudi, „odliv mozgova”, tehnološke migracije ...

4. Političko-legalna klasifikacija podrazumeva da se migracije sprovode na osnovu sistemski organizovanog kretanja koje je legalno i odobreno između određenih zemalja. To mogu biti slobodne ili nekontrolisane migracije, kontrolisane migracije (kada se postavljaju određena pravila i uslovi kroz niz međunarodnih bilateralnih ili multilateralnih sporazuma), neregularne migracije (koje krše postavljena pravila međunarodnih ugovora o kretanju).

5. Uzročna klasifikacija se zasniva na uzrocima, razlozima i

²²⁸ FabioBaggio, Descriptive Classifications of Migration, <http://www.cserpe.org/wp-content/uploads/2015/09/Classification-Baggio-EN.pdf>, 17.03.2016.

²²⁹ Savremene migracije idu sve više ka urbanizaciji (54% stanovništva živi u urbanim sredinama, tj. 3,9 milijardi ljudi). Smatra se da će do kraja 2050. godine u gradovima živeti 6,4 milijardi ljudi. Izvor: World Migration Report 2015: Migrants and Cities – New Partnership to Manage Mobility, IOM, Geneva, 2015.

motivaciji koji dovode do kretanja stanovništva. To mogu biti:

a) Spontane ili slobodne migracije (u potrazi za boljim poslom, standardom, socijalnom i zdravstvenom zaštitom, turizam, studiranje, posao...).

b) Prisilne migracije²³⁰ - kada su ljudi prinuđeni da se sele zbog ratova, prirodnih nepogoda, diskriminacije itd.

U nastavku rada ćemo se prevashodno baviti prisilnim migracijama koje su izazvane ratnim dešavanjima.

5.1.2. Evropa i migrantska kriza

Dok političari zapostavljaju uzroke migrantske krize i „leče” posledice ove „opake bolesti” koja je zadesila svet (i pre svega Evropu), akademska javnost ima moralnu obavezu da elaborira ovaj problem objektivno, bez politikantskih kalkulacija i prepozna uzroke njegovog pojavljivanja. Kao i u većini slučajeva, suština migrantske krize je u sukobu geopolitičkih interesa velikih svetskih sila koje diktiraju tokove međunarodnih dešavanja, a čije su žrtve, po pravilu, nedužni civili.

Migrantska kriza nastaje kao posledica sukobljavanja interesa migranata i interesa zemalja koje ih prihvataju. Dok migranti imaju intenciju da pronađu bolje mesto za život bežeći od rata (ali i siromaštva), države koje ih primaju strahuju od bezbednosnih problema, promene nacionalnog i kulturnog identiteta i eventualnih bolesti koje migracije nose sa sobom. Najgore od svega je što teret migrantske krize najviše snose one države koje ni na koji način nisu upletene u dešavanja na ratom zahvaćenim područjima u Severnoj Africi.²³¹

Glavni problem evropske politike prema migrantskoj krizi je što se samom zabranom ulaska migranata u određene evropske zemlje ujedno krši i fundamentalan princip slobode kretanja koji je condition sine qua non Evropske unije.

Nekoliko je odgovora zašto migranti najviše hrle ka Evropi. Kao prvo, mnogo je lakše doći u Evropu negoli, recimo, u SAD, jer je Amerika

²³⁰ Iz ove grupe se kao posebne kategorije izdvajaju izbeglice, azilanti, raseljena lica, osobe u egzilu, deportovane osobe.

²³¹ Među njima se nalazi i Srbija, koja je otvorila svoje granice za prihvatanje izbeglica.

zaštićena okeanom; kao drugo, Evropa je mnogo privlačnija od Amerike i zbog socijalnog programa. I kao treći razlog možemo navesti činjenicu da Amerika upravlja migracijama tako što ih tendenciozno usmerava ka Evropi iz ekonomskih razloga. Naime, američki ekonomisti vide Evropu kao najvećeg partnera SAD, kome je radna snaga sve starija, te smatraju da će dolazak migranata sa Bliskog istoka popraviti evropsku privredu.

Takođe, treba razmotriti odakle novac migrantima za tako dugačak i skup put do evropskog kontinenta? Postoje indicije da finansije dobijaju od rođaka koji žive u nekoj od evropskih zemalja, ali i da im se novac uplaćuje od strane zalivskih zemalja, koje imaju određene političke interese da podržavaju ovu novu „seobu naroda”.²³² Mađarski predsednik Viktor Orban je čak optužio Soroša da direktno finansira migracije sa Bliskog istoka.²³³

Imajući u vidu sve navedeno, možemo konstatovati da će masovni priliv stanovništva Evropi doneti dva moguća scenarija. Prvi je pozitivan i polazi od činjenice da će novopridošli migranti biti „finansijska injekcija” za Evropu. To bi značilo da će evropskim zemljama koje su u stanju depopulacije (i čiji je prosečni stanovnik star 42,4 godine) migracije doneti mlađu radnu snagu i ujedno mlađe vojne obveznike. Drugi scenario je negativan. Ono što se zaboravlja jesu bezbednosni²³⁴ aspekti migracije (pre svega, ekstremizam, terorizam, kriminal itd.), zatim demografske promene i na kraju kulturne razlike, koje su i više nego očigledne između Evropljana i migranata, koji uglavnom dolaze iz potpuno drugačijih društvenih, političkih, religijskih i kulturnih miljea. U ovom trenutku jedino Nemačka ima eksplicitne ekonomske benefite od migracija, zbog kojih je otvorila oko milion novih radnih mesta, što je pozitivno uticalo na njenu ekonomiju.

Neke članice EU otvoreno pokazuju nespремnost da se nose sa gorućim pitanjima, čime jasno stavljaju do znanja da žele samo korist, ali i da nisu spremne na odgovorno ponašanje i obaveze koje sa sobom nosi članstvo u EU. Dok je najveći teret migrantske krize pao na Nemačku, koja na čelu

²³² Zalivske zemlje im uplaćuju novac na razne devizne račune, dok se u kampovima u Turskoj čak prezentuju i video-klipovi u kojima se objašnjava kako na najlakši način stići do Evrope.

²³³ <https://www.euractiv.com/section/central-europe/news/orban-hungary-has-no-big-issue-with-eu-it-has-a-problem-with-soros/>, 06.07.2017.

²³⁴ Dejana Vukčević, „Bezbedonosna politika EU u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa”, *Srpska politička misao*, vol. 27, br.1, 2010, str. 67-90.

sa kancelarkom Merkel vodi „politiku otvorenih vrata”, kod zemalja tzv. Višegradske grupe²³⁵ postoji otvoren otpor prema prihvatanju migranata.

Gljučni događaji eventualni pomak u rešavanju problema sa migrantima koji preplavljaju Evropu jeste sporazum koji je EU potpisala sa Turskom i koji se primenjuje od 20. marta 2016. godine. Po ovom kontroverznom sporazumu, svi ilegalni migranti koji se nađu u Grčkoj automatski će biti prebačeni u Tursku, a Turska će zauzvrat slati migrante u neku zemlju EU (po izboru Unije). Na ovaj način EU pokušava da štiti svoje spoljne granice, u okviru čega glavna uloga pripada Turskoj, koja je kao nagradu dobila otvaranje dugoočekivanog poglavlja 33 o pridruživanju EU, kao i dodatna finansijska sredstva za zbrinjavanje migranata.²³⁶ Potpisivanjem ovog sporazuma Turska postaje ključni faktor u rešavanju migrantske krize, te može u velikoj meri i diktirati migrantsku politiku EU.

Čini se da je Evropa, zatečena migrantskom krizom, još uvek u stanju blagog šoka iz kojeg se teško oporavlja. Sporazum sa Turskom i nije neka naj mudrija opcija, ali svakako označava kakav-takav pomak u rešavanju migrantske krize. Pitanje je koliko Evropa može verovati Turskoj s obzirom na to da ova evropsko-azijska zemlja igra dvostruku ulogu u Sirijskom ratu. Mnogi evroskeptici desničarske ideološke provenijencije, poput lidera Slobodarske partije Austrije Hajnc-Kristijana Štrahea, smatraju da je sporazum EU i Turske „ravan samoubistvu”²³⁷, predstavljajući Erdogana kao autokratskog političara sklonog violentnim rešenjima i nepouzdanog partnera EU. Ono što je sigurno jeste da će nova dešavanja u okviru migrantske krize još više raspiriti ionako pomahnitale duhove nacizma i fašizma i ojačati savremenu ekstremnu desnicu, dok će se sa druge strane stvoriti široki spektar mogućnosti za kriminalce koji se bave trgovinom ljudima i falsifikovanjem putnih isprava.²³⁸ Ukoliko na sve to dodamo i mogućnost lake infiltracije islamističkih ekstremista i terorista u masi stvarnih izbeglica, dobijamo haos u kome se trenutno nalazi Evropa, a kome se ne nazire neko skorašnje rešenje.

²³⁵ Češka, Slovačka, Mađarska i Poljska.

²³⁶ Reč je o dodatne 3 milijarde evra, što će ukupno iznositi 6,5 milijardi evra koje EU donira Turskoj. Izvor: <http://www.blic.rs/vesti/svet/cenkanje-ljudskim-zivotima-sta-predvida-sporazum-turske-i-eu-o-razmeni-migranata/hztvsg4>, 20. 03. 2018.

²³⁷ Izvor: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=03&dd=20&nav_category=78&nav_id=1109809, 25. 03. 2017.

²³⁸ U Evropi su se među migrantima pretežno falsifikovali sirijski pasoši, s obzirom na to da su ljudi iz ove zemlje imali najviše mogućnosti da dobiju status azilantata.

5.2. Ekstremna desnica kao proizvod migrantske krize

Popularnost savremene ekstremne desnice u Evropi može se meriti sa popularnošću nacističkih i fašističkih stranaka neposredno pred izbijanje Drugog svetskog rata. Kao i tada, tako i danas desničarski ekstremizam predstavlja odgovor na krizu ljudskog društva, implicirajući „laka rešenja u teškim vremenima”. Ekonomska kriza, dolazak migranata, kolaps multikulturalizma, ratovi na prostoru Severne Afrike, džihadistički terorizam, samo su neki od faktora koji su predisponirali vrtoglav uspon ekstremne desnice. Ono što može predstavljati alarm jeste činjenica da se krajnja desnica više ne nalazi samo u civilnom sektoru već osvaja i politički parlament, o čemu svedoče uspesi „Nacionalnog fronta” u Francuskoj, „Zlatne zore” u Grčkoj, „Jobika” u Mađarskoj, „Alternative za Nemačku”, „Austrijske slobodarske partije” itd.

Na prvi pogled je jasno kakva je ideologija ekstremne desnice, međutim, temeljnijom analizom može se videti da se u korpus ekstremne desnice mogu svrstati različite političke grupe, partije i organizacije koje imaju svoje specifičnosti u zavisnosti od toga u kojoj se zemlji javljaju. Konfuziju u elaboriranju ekstremne desnice možemo videti već oko njenog terminološkog određenja, jer se kao sinonimi koriste sledeći pojmovi: „desni radikalizam”, „desničarski ekstremizam”, „neonacizam”, „ultra-radikalizam”, „neofašizam” i sl. Dok je ekstremna desnica u zemljama Evropske unije prevashodno konsekvencija migrantske krize (zbog čega je odlikuju ksenofobija, islamofobija i evroskepticizam), američka ekstremna desnica generisana je rasističkom prošlošću (npr. Kju kluks klan), a na Balkanu je ekstremizam desničarske ideološke provenijencije karakterističan po izrazitom nacionalizmu, koji su porodili građanski ratovi 90-ih godina 20. veka na prostorima SFRJ.

Iako evropska ekstremna desnica predstavlja konglomerat šarenolikih partija, pokreta i grupa, postoji niz zajedničkih karakteristika koje povezuju sve njene aktere u jedinstvenu celinu. To su, pre svega, ksenofobija, violentnost, evroskepticizam i vigilantizam, koje ćemo analizirati u nastavku rada.

Kod Evropljana je ksenofobija počela da se javlja već sa dolaskom prvih migranata iz Afrike i Azije, koji nisu bili spremni da se integrišu u društvo. Za lošu integraciju migranata veliki deo odgovornosti snose i evropske države koje su u njima videle tek deo jeftine radne snage,

koje će, čim „završe posao”, otići u zemlje porekla. Migranti nikad nisu otišli, ali su zato zadržali svoj sistem vrednosti koji je često dijametralno suprotan evropskom aksiološkom sistemu.

Nasilje kao osnovni metod delovanja jeste *differentia specifica* svake vrste ekstremizma, uključujući i desničarski ekstremizam, i to zato što je nasilje efikasno i što često daje mnogo brža rešenja negoli neki oblici tzv. meke moći.²³⁹

Ksenofobija u ovom trenutku deli evropsko društvo po najosetljivijim šavovima, stvarajući distinkciju između „nas” i „njih”. Ekstremisti desničarske ideološke opcije okrivljuju migrante za ekonomsku krizu, slabljenje ugleda zemlje i nezaposlenost. U okviru ksenofobije se, kao posebna kategorija, može izdvojiti islamofobija. „Strah” od muslimanskog stanovništva koje dolazi u Evropu u sve većem broju (kao i animozitet prema muslimanima) nastao je, pre svega, kao strah od drugačije kulture, običaja i rase. Međutim, ovaj strah je u neku ruku i opravdan, posebno ukoliko se uzme u obzir da je ekstremna desnica često (doduše, loš) odgovor na islamistički ekstremizam i terorizam.²⁴⁰

Evroskepticizam je pojava koja sve više jača, i to ne samo među ekstremistima već i među umerenim političkim opcijama. Migrantska kriza je na test izdržljivosti stavila i opstanak Šengen zone, s obzirom na to da su mnoge članice EU pred naletom migranata počele da zatvaraju svoje granice, dižu zidove i bodljikave ograde, dok je npr. Hrvatska ničim izazvana čak i povelu „carinski rat” sa Srbijom.

Kada je reč o vigilantizmu, on je sastavni deo ekstremno desničarske ideologije, jer desnica uvek „budnim okom” nadzornički gleda na grupu, etnicitet ili rasu kojoj pripada kako bi je zaštitila od eventualnih neprijatelja.

Nemačka je najviše od svih evropskih zemalja bila opterećena teretom migrantske krize. Samo tokom 2015. godine više od milion ljudi apliciralo je za status azilanata u ovoj zemlji.²⁴¹ Prema podacima IOM-a, u kritičnoj 2015. godini od ukupnog broja stanovnika u Nemačkoj, 14,88% činili su imigranti.²⁴² Nemačka je ujedno i jedna od evropskih zemalja kojoj u ovom trenutku preta realna opasnost od ekspanzije desničarskog ekstremizma. Bez obzira na to što je dugi niz godina posle Drugog svetskog

²³⁹ Npr. pregovaranje.

²⁴⁰ Islamofobija se posebno intenzivirala nakon velikog broja terorističkih napada u Evropi, za koje su odgovornost preuzeli islamistički ekstremisti, tj. džihadisti.

²⁴¹ <http://www.iom.int/news/migration-asylum-and-refugees-germany-understanding-data>, 26. 03. 2017.

²⁴² <http://www.iom.int/world-migration>, 18.03.2016.

rata Nemačka radila na denacifikaciji, tradicija ekstremno desničarske ideologije i dalje je jaka i čvrsto utemeljena u pore nemačkog društva. Strah nemačke desnice od hantingtonovskog „sukoba civilizacija” koji se može desiti na njihovom prostoru u neku ruku se obistinio krajem 2015. godine. Naime, različiti kulturološki pogledi na svet i sistemi vrednosti su na površinu izbili pred doček Nove godine, kada su migranti afričkog i azijskog porekla seksualno uznemiravali žene na ulicama Kelna i drugih gradova. Kuriozitet je u tome što iza ovih događaja u Nemačkoj nisu stajali novopridošli migranti, već druga ili treća generacija migranata, što potvrđuje tezu da ne postoji želja za integracijom.

Nemačka migraciona politika dobrodošlice zasigurno je došla do faze „ispraćaja migranata”. Sudeći po novim zakonima, Nemačka će uložiti značajnu svotu novca kako bi odvrtila dolazak novih migranata i vratila postojeće migrante u zemlju porekla. O tome govori znatno manja stopa migranata tokom 2017. godine (oko 200.000). Postoje tri glavna razloga koja su inicirala smanjenje broja migranata: pre svega, to je zatvaranje „Balkanske rute”, u okviru koje je značajnu ulogu odigrala i naša zemlja; potom treba imati u vidu značaj dogovora koji je EU sklopila sa Turskom, koja prihvata povraćaj ilegalnih migranata, a osim toga, i na svojim granicama u kampovima čuva oko tri miliona nesrećnih migranata; i na kraju, to je pooštrena kontrola na prostoru Sredozemlja, kojim se predominantno kreću migranti.

Kakvu antimigracionu politiku trenutno sprovodi Nemačka? Još na početku 2017. godine ona je počela sa davanjem 1.200 evra svakom neobrađenom tražiocu azila za povratak u zemlju porekla. Novac u iznosu od 800 evra nudi se i onim tražiocima azila čiji su zahtevi odbijeni, pod uslovom da se ne žale na ovu odluku nadležnim sudovima.²⁴³ Porodicama koje su već dobile azil za odlazak se nudi oko 3.000 evra, a pojedincima 1.000 evra.²⁴⁴ Kuriozitet je u tome da se u ovom trenutku u Nemačkoj nalazi oko 300.000 ljudi koji su podneli zahtev za azil. Čini se da ovaj finansijski program neće uroditi plodom, jer se do sada vratilo tek 25.000 ljudi.²⁴⁵ Ono što najviše osujećuje planove Nemačke u okviru postojećeg programa povratka jeste činjenica da su migranti potrošili nekoliko puta više novca za dolazak u Nemačku negoli što im ova država nudi da se vrate tamo odakle su došli.²⁴⁶

²⁴³ „Politika”, 20. 12. 2017, str. 3.

²⁴⁴ Isto

²⁴⁵ Isto

²⁴⁶ Smatra se da je za dolazak iz neke zemlje Bliskog istoka i Severne Afrike pojedincu potrebno između 5.000 i 10.000 evra.

Među zemljama tzv. Višegradske grupe²⁴⁷ najveći otpor prema migrantima definitivno je pokazala Mađarska. Ova zemlja je najrestriktivnije od svih evropskih zemalja pristupila migrantskoj krizi već na samom početku, otvoreno rekavši da nije spremna za prihvatanje migranata po evropskim kvotama rasporeda. Antimigrantski stav mađarske vlade posledica je zaokreta političke scene nadesno još od 2010. godine. U tom kontekstu posebno treba imati u vidu popularnost ekstremne partije „Jobik”, koja sve više jača poslednjih nekoliko godina.²⁴⁸ Mađarska je ukinula neke od osnovnih zakonskih odredbi EU i primenila niz represivnih mera i tzv. nesmrtonosnu silu²⁴⁹ prema migrantima, u okviru kojih ima podršku zemalja Višegradske grupe.

Još od 2011. godine granični prelazi iz Srbije ka Mađarskoj najviše se koriste za ulazak migranata i izbeglica u EU. Tokom prvih osam meseci 2015. godine iz Srbije u Mađarsku prispelo je 155.480 migranata (99% tražilaca azila došlo je preko srpske granice).²⁵⁰ Već u septembru mađarska policija je zabeležila 160.000 neregularnih migranata.²⁵¹ Činjenica je da je tranzitna ruta iz Srbije ka Mađarskoj najfrekventnija, te je stoga mađarska vlada i odlučila da najpre podigne zid na granici sa Srbijom.

Ekstremna desnica je i pre migrantske krize bila veoma razvijena u Mađarskoj, što i ne iznenađuje s obzirom na njenu fašističku prošlost tokom Drugog svetskog rata, kada su delovali Streličasti krstovi. Danas je partija Jobik „kišobran” ispod kojeg se kriju ostali ekstremni desničari, poput „Mađarske garde”, koja je 2009. godine zabranjena odlukom Ustavnog suda. Posebno opasna akcija „Jobika” odvija se na društvenim mrežama, na kojima ova ekstremistička partija sprovodi igricu pod nazivom „Srušićemo Trijanon”, u kojoj se revidira Trijanonski sporazum i stvara Velika Mađarska. „Jobik” je evroskeptična stranka, što je svojstveno i ostalim ekstremnim desničarima, a pokazuje svoj antievropski stav paljenjem zastave EU. Aktivisti „Jobika” su protestovali i protiv izgradnje kampova za migrante i zalagali se za zatvaranje svih kritičnih graničnih prelaza kojima bi migranti došli u Mađarsku. To je partija u čijoj se

²⁴⁷ Tokom februara 2016. godine na hiljade ljudi u Varšavi, Brnu, Pragu i Bratislavi protestovalo je protiv „islamizacije Evrope”.

²⁴⁸ Ova partija je 2015. otvorila kancelariju u Senti, kao pomoć svojim građanima u „Južnim otcepljenim krajevima”.

²⁴⁹ To podrazumeva upotrebu šok-granata, gumenih metaka i sl.

²⁵⁰ *Fear and Fences: Europe's Approach to Keeping Refugees at Bay*, Amnesty International, London, 2015, str. 72.

²⁵¹ Isto

ideologiji osim rasizma (antiromska²⁵² i antisemitistička varijanta) može primetiti i antiislamizam, što je generisano migrantskom krizom.

Migrantska kriza je uticala i na rast evroskepticizma u još jednoj državi Višegradske grupe (Poljskoj), što se vidi po formiranju Evrorealistične komisije, koja ima za cilj da proceni štetu koju Poljska trpi zbog članstva u EU, a iza koje stoji stranka „Pravo i Pravda”, kao i još neke opozicione partije.

Dolazak migranata arapskog porekla u Evropu ima niz bezbednosnih implikacija, koje ne podrazumevaju samo opasnost od širenja ekstremne desnice već rađaju i jedan novi bezbednosni problem, a to je islamistički fundiran terorizam. Francuska i Belgija su među prvim zemljama u Evropi osetile stravične posledice jedne nove, hibridne forme terorizma koju zastupa „Islamska država”. Kako akcija izaziva reakciju, islamistički terorizam bio je glavni okidač za porast animoziteta prema muslimanima u Francuskoj i intenziviranje popularnosti ekstremne desnice. Nakon serije terorističkih napada²⁵³ u Parizu tokom 2015. godine „Nacionalni front” na čelu sa Marin le Pen dobija sve veći broj pristalica, što će se videti tek na predsedničkim izborima u 2017. godini.²⁵⁴

Ispod „kape” Nacionalnog fronta nalazi se i veliki broj neformalnih ekstremno desničarskih organizacija poput „Generacijskog identiteta”²⁵⁵, „Renouveau français” i sl. Kod svih ovih organizacija primetan je izrazito hrišćanski profil (zbog islamofobije) i vigilantistički pristup migrantskoj krizi.

Teroristički napadi na Brisel 22. marta 2016. godine, iza kojih je stajala „Islamska država”, pokazali su da Evropa nema jasnu i jedinstvenu bezbednosnu strategiju u borbi protiv terorizma. Sadašnjoj Evropi više ne pretilo samo opasnost od džihadista već i od ekstremnih desničara jer – ekstremizam rađa ekstremizam. Naime, islamistički napadi će samo još više razjariti desničare, koji su ionako kivni na novopridošle migrante, i uticati na rast popularnosti ekstremne desnice.

Ono što je posebno interesantno kada je reč o ekstremnoj desnici jeste to da se sve više radi na njenoj kriminalizaciji. Tako je Kanada

²⁵² *Human Rights Watch* je u više navrata kritikovao Mađarsku zbog diskriminacije prema Romima i rasne segregacije u školama.

²⁵³ Teroristi ISIS-a su napali Pariz 13. novembra 2015. godine na sedam odvojenih mesta. Pre toga je u januaru izvršen stravičan napad na redakciju francuskog lista „*Šarli ebdo*”.

²⁵⁴ Na parlamentarnim izborima održanim 2015. godine *Nacionalni front* je u prvom krugu odneo pobjedu, da bi u drugom krugu glasanja za ovu stranku glasalo 6,5 miliona Francuza, što je svojevrsni rekord za *Nacionalni front*. Izvor: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nacionalni-front-stranka-koju-francuzi-vole-da-mrze>, 21.03.2016.

²⁵⁵ Ova organizacija je povezana sa ekstremno desničarskim pokretom *Stormfront*.

u junu 2019. godine na listi terorista stavila ekstremno desničarske grupe „**Blood and Honour**” i „**Combat 18**”. Možemo očekivati da će se u budućnosti borba protiv nasilnog ekstremizma fokusirati sve više na desničarski ekstremizam (umesto na islamistički ekstremizam), o čemu govore ne samo zakonske regulative već i mnogobrojni projekti usmereni ka njegovoj prevenciji.

5.3. Studije slučaja

5.3.1. Srbija

Evropa je osetila velike posledice savremene migrantske krize. Iako razjedinjena u kontekstu kvota za prihvatanje izbeglica i kontroverznog pitanja o ljudskim pravima, EU je podnela najveći teret migracija. Dok je Nemačka vodila politiku „otvorenih vrata”, a zemlje Višegradske grupe zatvarale ta ista vrata za novopridošlice sa Bliskog istoka i Severne Afrike, Srbija je pokazala da ima mnogo više razumevanja za patnje i muke izbeglica u odnosu na pojedine punopravne članice EU. I sami Srbi su, kao „izbeglički narod”, vekovima bežali sa ognjišta svojih dedova i očeva, da bi im se, kad prođu smutna vremena, ponovo vraćali. Verovatno je to i glavni razlog zašto je Srbija pokazala više empatije i ljudskosti prema migrantima u odnosu na neke „evropske demokratije”. Možda je tragičnu izbegličku odiseju našeg naroda najbolje opisao Crnjanski u svojim „Seobama”, rekavši da su migracije u sudbini srpskog naroda.²⁵⁶

Činjenica je da su migracije Srbiji donele nekoliko potencijalnih bezbednosnih problema. Kao prvo, to je opasnost od povratka džihadista sa ratišta, koji bi mogli da se infiltriraju sa migrantima. Drugi problem je opasnost od izbijanja sukoba na tlu Balkana, koji bi bio izazvan eventualnim zadržavanjem na granicama balkanskih država. Od ovog poslednjeg scenarija je strepela i nemačka kancelarka Angela Merkel, rekavši 2015. godine kako je moguć rat na Balkanu ukoliko Nemačka bude zatvorila svoju granicu sa Austrijom. Da su ove

²⁵⁶ Uglavnom je ta sudbina bila predisponirana bežanjem od vojnih zavojevača i njihovog zuluma, ali i traganjem za obećanom zemljom, koja će pružiti sigurno utočište.

crne slutnje i te kako osnovane, pokazao je tzv. "carinski rat" između Srbije i Hrvatske. Naime, 2015. godine je Hrvatska zatvorila granicu sa Srbijom na Batrovcima, da bi ubrzo po principu reciprociteta i Srbija zatvorila sve granične prelaze sa Hrvatskom. Ne treba zaboraviti i mogućnost krijumčarenja migranata, trgovinu belim robljem i drogom, kao propratne oblike organizovanog kriminala koji su povezani sa postojećim migracijama. Prema Evropolovim statistikama, kriminalci su samo na godišnjem nivou imali zaradu između 3 i 6 milijardi evra od krijumčarenja migranata.²⁵⁷ Najranjivije grupe su deca, koja se koriste za prinudni rad, seksualno zlostavljanje i sl.²⁵⁸

O očaju migranata da dođu u neku od „obećanih” zemalja EU svedoči slučaj jednog Pakistanca, koji je čak 30 puta pokušao da uđe u EU iz Srbije.²⁵⁹ U našoj zemlji nije bilo nekih ozbiljnijih incidenata sa migrantima, s obzirom na to da je većina njih bila zadovoljna tretmanom Republike Srbije. Zabeleženo je nekoliko sporadičnih slučajeva kada su migranti na granici sa Makedonijom odbijali da prihvate pakete „Crvenog krsta” jer su na njima bili simboli krsta.²⁶⁰ Osim toga, migranti su u nekoliko navrata bili privođeni zbog vandalizma, jer su oštetili nadgrobne spomenike na kojima su bili krstovi.

U Srbiji bi migracije eventualno mogle isprovocirati ekstremnu desnicu, ali se to do sada nije desilo. Intenziviranje ekstremno desničarskih aktivnosti bi se eventualno moglo očekivati ukoliko dođe do nekih ozbiljnih izgredništva u kojima bi učestvovali migranti ili pak ukoliko bi došlo do jačanja islamističkog ekstremizma. Trendovi u ostalim evropskim zemljama eksplicitno ukazuju na to da je sa migrantskom krizom došlo do rasta ksenofobije, pa samim tim i do kulminacije ekstremno desničarskih aktivnosti. U ovom trenutku je ekstremna desnica pod kontrolom u Srbiji i čini se da je više usmerljena ka nekim susedima²⁶¹ negoli ka migrantima.

²⁵⁷ <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/migrant-smuggling-in-eu>, 16. 01. 2018.

²⁵⁸ U toku poslednje tri godine je nestalo više od 10.000 migrantske dece, za koju se smatra da su žrtve trgovinom ljudima. Izvor: <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/10000-refugee-children-missing-europe-160131164555450.html>, 18. 01. 2019.

²⁵⁹ <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/2976723/pakistanac-30-puta-pokusao-da-udje-iz-srbije-u-eu.html>, 20. 12. 2018.

²⁶⁰ <http://sandzakpress.net/migranti-odbili-pomoc-crvenog-krsta-zbog-krsta-na-paketima-video>, 19. 01. 2018.

²⁶¹ Ekstremno desničarska scena u Srbiji pokazuje mnogo više animoziteta prema Hrvatima ili Albancima negoli prema migrantima koji su došli sa Bliskog istoka, što se može objasniti istorijom sukoba na Balkanu.

U bezbednosnom smislu reči, migranti Srbiji mogu doneti samo izazove, dok u ekonomskom pogledu naša država (za razliku od nekih drugih zemalja, kakva je npr. Nemačka) nema nikakvih interesa za prihvatom migranata. O tome svedoči i ekonomska situacija u Srbiji – prosečna neto zarada (bez poreza i doprinosa) za mesec avgust 2019. godine iznosila je 54.115 dinara.²⁶² U drugom kvartalu 2019. godine stopa nezaposlenosti u Srbiji bila je 10,3%.²⁶³ Činjenica je da u ovakvoj ekonomskoj situaciji migranti Srbiji predstavljaju samo dodatno breme, sa kojim ona još uvek uspešno izlazi na kraj.

U Srbiji se za potrebe migranata dnevno izdvoji 15.000 evra, što bi značilo da se u proseku na jednog migranta izdvaja osam evra na dnevnom nivou.²⁶⁴ To je zajedno sa donacijama oko 5,5 miliona evra na godišnjem nivou.²⁶⁵ Donacije EU ne izostaju, ali one nisu dovoljne. Do sada je EU Srbiji donirala preko 20 miliona evra humanitarne pomoći koja je namenjena migrantima.²⁶⁶

Ono što bi predstavljalo olakšavajuću okolnost za Srbiju jeste to što naša država ne predstavlja „destinaciju iz snova” za migrante, koji su po inerciji usmereni na bogatije zemlje Zapada. Kako je otežano prelaženje granice iz Grčke ka Makedoniji, kao i iz Srbije ka Mađarskoj (jer je potrebna dozvola), migranti su pronašli „alternativnu rutu” – idu preko Albanije i Bosne i Hercegovine kako bi ušli u Hrvatsku (koja je najbliža članica EU). Smatra se da se na teritoriji Zapadnog Balkana trenutno nalazi oko 10.000 migranata, od kojih je 4.000 u Bosni i Hercegovini, koja je u velikoj meri pogođena novim migrantskim talasima.²⁶⁷

Šta Srbija može da uradi kako bi zaštitila svoje nacionalne interese, a opet nastavila sa humanim odnosom prema migrantima, kao i do sada?

Kao prvo, Srbija ne sme da dozvoli da postane akumulaciono jezero za prihvatanje neželjenih migranata, jer nije odgovorna za migrantsku krizu koja je predisponirana ratovima i vojnim intervencijama na Bliskom

²⁶² <http://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20191025-prosecne-zarade-po-zaposlenom-avgust-2019/?s=2403>, 01. 11. 2019.

²⁶³ <http://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20190830-anketa-o-radnoj-snazi-2kv-2019/?s=2400>, 01. 11. 2019.

²⁶⁴ <http://www.politika.rs/sr/clanak/335267/Tema-nedelje/Velika-seoba-migranata-kroz-Balkan/Svaki-migrant-nas-kosta-osam-evra-dnevno>, 18. 01. 2019.

²⁶⁵ Isto

²⁶⁶ <https://europa.rs/humanitarna-pomoc-u-vidu-hrane-za-izbeglice-na-jugu-srbije/>, 31. 05. 2019.

²⁶⁷ <https://www.dw.com/sr/kakva-je-situacija-na-balkanskoj-ruti/a-48331991>, 31. 10. 2019.

istoku. U tom kontekstu bi trebalo raditi na propuštanju samo legalnih migranata i integraciji onih koji su odlučili da ostanu u Srbiji, kako bi se što pre uklopili u društvo. Kao drugo, trebalo bi napraviti sveobuhvatan i koherentan mehanizam za praćenje migracionih kretanja u saradnji sa susednim državama. Treće, mora se sprovesti kontrolisano upravljanje granicama, što bi uključivalo i regulisanje ulaska i boravka stranaca u Srbiji. Kao četvrta bitna stvar javlja se princip readmisije, na kome bi naša država trebalo da insistira kako ne bi postala utočište za „ničije migrante”. I peto, imajući u vidu da je Srbija potencijalna članica EU, ona mora raditi na harmonizaciji nacionalne politike (azil, migraciona kretanja i vizni režim) sa politikom EU.

Na kraju, kada se sagleda celokupna uloga Srbije u turobnom i mučnom procesu migrantske krize, možemo zaključiti da je ispit o ljudskim pravima naša država položila sa najvišom ocenom. Interesantno je da su mnogo „demokratskije” zemlje, koje su stalno spočitavale lekcije o ljudskim pravima, na kraju omanule u praktičnoj primeni tih istih lekcija.

Dalje istraživanje uticaja migrantske krize na jačanje ekstremizma biće fokusirano na Nemačku i Francusku, s obzirom na to da su ove zemlje stožeri EU, ali i zbog činjenice da su podnele veliki teret migracija, svaka na svoj način.

5.3.2. Nemačka

Nemačka, koja ima 82,2 miliona stanovnika je samo tokom „kritične” 2015. godine primila rekordnih 1.139.000 migranata.²⁶⁸ Danas je Nemačka najpoželjnija krajnja destinacija za migrante, koji u najvećem broju dolaze sa prostora Severne Afrike i Bliskog istoka. Ukoliko nastavi sa politikom „otvorenih vrata”, Nemačka bi mogla da prevaziđe Ameriku, koja važi za zemlju sa najvećim brojem migranata.²⁶⁹

Gledajući naseljavanja Nemačke kroz istoriju, videćemo da je ova zemlja odvajkada bila interesantno mesto za imigrante. Odmah nakon Vestfalskog mira veliki broj francuskih protestanata (kalvinista)

²⁶⁸ https://www.destatis.de/EN/PressServices/Press/pr/2016/07/PE16_246_12421.html;jsessionid=7A55FBA914157B7029B01E4B554512B0.cae1, 13.06.2017.

²⁶⁹ Prema statističkim podacima iz 2015. godine, SAD su imale 42,4 miliona (legalnih i ilegalnih) migranata. Izvor: <https://cis.org/Immigrants-United-States>, 05.07.2017.

naselio je delove severne Nemačke.²⁷⁰ Nakon ujedinjenja 1871. godine Nemačka je postala raj za imigrante zahvaljujući industrijalizaciji, koja je iziskivala sve veći broj radnika.²⁷¹

Nemačka je u dva velika talasa primila migrante tokom 20. veka. Prvi talas je bio 60-ih godina, dok je drugi talas „zapljusnuo” nemačku državu 70-ih godina 20. veka. Tada su na privremeni rad (koji je često trajao i po nekoliko decenija) dolazili tzv. „gastarbajteri” iz Španije, Italije, Jugoslavije, Turske i ostalih (pretežno) evropskih zemalja.

Tokom 80-ih godina u Nemačkoj je 74,8% tražilaca azila dolazilo iz tzv. zemalja Trećeg sveta, da bi, recimo, 1993. godine 72,1% azilanata bio poreklom iz istočnoevropskih zemalja.²⁷² Nemačka je posebno bila pogođena migracijama nakon završetka Hladnog rata, kada je ogroman broj ljudi iz južne i istočne Evrope tražio azil u ovoj zemlji. Građanski ratovi na prostoru nekadašnje Jugoslavije rezultirali su time da u Nemačku dođe oko 400.000 ljudi sa područja Balkana.²⁷³ Nemačka je tako s vremenom postala zemlja imigracije i integracije, te ne iznenađuje što je danas svaki njen peti građanin inostranog porekla.²⁷⁴

Još pre kulminacije migrantske krize Nemačka je 2013. godine uvela „Blue Card EU” sistem, koji je podrazumevao „otvaranje vrata” za sve visokokvalifikovane migrante koji bi želeli da rade u Nemačkoj. Očigledno je da je Nemačka kao svoj prioritet stavila ekonomski prosperitet, koji je u velikoj meri bio uslovljen „uvozom” nove radne snage. Međutim, dolazak migranata iz raznih (uglavnom manje razvijenih) delova Evrope nije isto što i dolazak migranata sa područja Bliskog istoka. Prvi pripadaju evropskom kulturnom obrascu i lakše se mogu integrisati, za razliku od novopridošlih migranata sa prostora Bliskog istoka, koji imaju potpuno drugačiji religijski, društveni i kulturni obrazac ponašanja.

Migraciona politika Angele Merkel rezultirala je otvaranjem preko milion radnih mesta koja su u neposrednoj vezi sa prihvatom migranata. To može biti dobro za privredu ove države, ali će sa druge strane iziskivati i određene obaveze koje se nameću nemačkim poreskim obveznicima.

²⁷⁰ Jackson Spielvogel, *Western civilization*, Cengage Learning, Stamford, 2015.

²⁷¹ U početku je najviše bilo imigranata poljskog porekla.

²⁷² Bade, Klaus, *Migration in European history*, Blackwell Pub., Malden, 2003, str. 284.

²⁷³ <http://www.migrationpolicy.org/article/new-reality-germany-adapts-its-role-major-migrant-magnet?gclid=CIPH48OfhNUCFSIz0wodw94CKA>, 10.07.2017.

²⁷⁴ <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/2754-svaki-peti-graanin-nemake-stranog-porekla>, 24.06.2017.

Nemačka vlada je 2016. godine donela petogodišnji plan, na osnovu kojeg će potrošiti budžet od 98 milijardi evra za potrebe migranata. Migranti dobijaju niz socijalnih pogodnosti, besplatan smeštaj i hranu, kao i džeparac od 143 evra mesečno i 216 evra za osnovne potrebe.²⁷⁵ Problem je u tome što je Nemačka planirala da naseli slabo razvijene i ruralne krajeve, što migrantima ne odgovara, s obzirom na to da žele da ostanu u velikim urbanim sredinama.

Sem otvaranja novih radnih mesta, migrantska kriza je Nemačkoj donela i povećanje stope kriminala. Naime, tokom 2016. godine azilanti, izbeglice i migranti počinili su 174.437 krivičnih dela, što je alarmantan podatak.²⁷⁶ Uprkos tome, ekonomisti se isključivo vode pragmatizmom i tržišnom ekonomijom, te su izračunali da bi Nemačka za privredni prosperitet trebalo svake godine da prima 300.000 migranata kako bi obezbedila ekonomsku stabilnost do 2060. godine.²⁷⁷ Pitanje je samo da li će te daleke 2060. godine i dalje postojati Nemačka koju danas poznajemo. Kakav će biti njen vrednosni, demografski, i na kraju, politički sistem?

Koliko su različite kulture i vrednosni sistemi Nemaca i migranata, možemo videti na osnovu incidenata u vreme novogodišnjih praznika, kada su u Kelnu i drugim gradovima migranti, mahom iz azijskih i afričkih zemalja, seksualno uznemiravali, a potom i pljačkali Nemice. Interesantno je da su počinioци ovih krivičnih dela bili migranti treće ili četvrte generacije, što ukazuje na lošu integraciju i krizu identiteta.

Nemci nisu oduševljeni politikom „otvorenih vrata”, što je mnoge birače gurnulo „udesno”, posebno nakon božićnog terorističkog napada 2016. godine, kada je migrant pakistanskog porekla kamionom namerno usmrtio ljude koji su došli na proslavu hrišćanskog praznika. Povodom ovog događaja Markus Precel (Marcus Pretzell), evroskeptični poslanik u Evropskom parlamentu, optužio je Merkelovu da je „krv nedužnih Nemaca na njenim rukama”.²⁷⁸ Precel je još insistirao na tome

²⁷⁵ <http://www.blic.rs/vesti/svet/nezastavljiv-rast-ultradesnicara-imali-angela-merkel-sanse-da-ih-zaustavi/pknh7k1>, 25.03.2017.

²⁷⁶ <https://sputniknews.com/europe/201704281053100872-german-migrant-crisis/>, 13.07.2017.

²⁷⁷ <https://sputniknews.com/europe/201704281053100872-german-migrant-crisis/>

²⁷⁸ https://twitter.com/MarcusPretzell?ref_src=twsrc%5Etfw&ref_url=http%3A%2F%2Fwww.blic.rs%2Fvesti%2Fsvet%2Fdesnicari-napali-merkelovu-kancelarko-vase-ruke-umrljane-su-krvlju-neduznih-nemaca%2Fwww.blic.rs%2Fvesti%2Fsvet%2Fdesnicari-napali-merkelovu-kancelarko-vase-ruke-umrljane-su-krvlju-neduznih-nemaca%2F5xqf2hz, 17.03.2017.

da Nemačka uz pomoć vojske otera migrante sa svojih granica, te je zbog ovakvih izjava isključen iz Evropske konzervativne i reformističke partije u aprilu 2016, da bi potom bio primljen u Evropsku partiju nacija i sloboda (na čijem se čelu nalazi Marin le Pen).

Ubistvo i silovanje devetnaestogodišnje studentkinje Marije Ladenburger (Maria Ladenburger) u Frajburgu, aprila 2017, uzburkalo je celu Nemačku. Odgovornost za ubistvo preuzeo je Avganistanac koji je i pre toga imao krivični dosije. Ovaj događaj je uticao da se raspire ionako uzburkane ksenofobične i antiimigrantske strasti u nemačkom društvu. Evidentno je da će migrantska kriza u Nemačkoj uticati na jačanje dve vrste ekstremizma. Prvi je islamistički fundiran ekstremizam, koji je rezultat vojnih intervencija (sprovedenih od strane Zapada) na prostoru Bliskog istoka i severnoafričkih zemalja. Poznato je da se koreni evropskog mira nalaze na Bliskom istoku. Kada je mirno na Bliskom istoku, i Evropa je mirna. Vojne intervencije koje su potpuno devastirale neke od stabilnih režima Bliskog istoka stvorile su haos u kome loše prolazi Evropa, a sa njom i Nemačka.

Drugi oblik nasilnog ekstremizma koji potresa Nemačku u formi je ekstremne desnice. Ona je vigilantistički odgovor na jačanje islamizma. Strahujući da će pred naletom migranata nemačka kultura izgubiti svoj bazični identitet, ekstremna desnica sve više koristi nasilje. U takvoj konstelaciji društvenopolitičkih odnosa, u kojoj se ekstremizmom odgovara na ekstremizam, najveća žrtva će biti demokratija.

Kako migracije utiču na jačanje ekstremizma u Nemačkoj?²⁷⁹

Danas su u Nemačkoj dominantne dve vrste nasilnog ekstremizma. Prvi je islamistički motivisan ekstremizam, dok je drugi predstavljen u vidu ekstremne desnice. Obe forme ekstremizma urušavaju demokratiju i sistem ljudskih prava na kojima počiva koncept EU. Naravno, ne treba zaboraviti ni levičarski ekstremizam, koji je često reakcija na delovanje neonacističkih i neofašističkih pokreta, ali on je trenutno u zapečku, s obzirom na to da se glavni sukob odvija na ravni desničarskog i islamističkog ekstremizma.

Među stanovništvom migrantskog porekla koje živi u Nemačkoj u pogledu veroispovesti najbrojniji su muslimani (među njima svakako Turci). Broj muslimanske populacije rapidno je porastao s dolaskom arapskog stanovništva sa ratom pogođenih područja Bliskog istoka.

²⁷⁹ Više o tome videti u: Marija Đorić, „Uticaj savremenih migacija na jačanje ekstremizma u Nemačkoj”, *Kultura polisa*, posebno izdanje 2, 2017, str. 201-220.

Razlozi koji su motivisali novopridošle migrante iz arapskih zemalja da dođu u Nemačku jesu, prvenstveno, dobar životni standard, socijalna politika i veza sa nekim članom porodice koji je već nastanjen u ovoj državi. Kada dođu u novu sredinu, migranti arapskog (i muslimanskog) porekla teže se integrišu, za razliku od evropskog (i hrišćanskog) stanovništva, upravo zbog velikih kulturnih, religijskih i društvenih razlika. Problem integracije sa sobom nosi i problem identiteta, te se neretko dešava da čak migranti treće ili četvrte generacije pokazuju animozitet prema evropskom (a ujedno i nemačkom) sistemu vrednosti. Osećaj isfrustriranosti, odbačenosti i nepripadanja sredini u kojoj žive, lako može uticati na mlade ljude da krenu putem radikalizacije.

Sa migrantima, koji beže pred ratom i razaranjem, dolaze i ekstremisti koji zastupaju ideologiju ISIS-a i drugih terorističkih organizacija sa sličnom ideologijom. Prema neformalnim podacima, smatra se da su se među migrante infiltrirali ekstremisti i da oni čine 10% od ukupnog broja novih migranata. Osim toga, ideologija terorističke organizacije ISIS-a je takva da lako regrutuje nove ratnike širom sveta, koristeći se raznim sredstvima, poput interneta, društvenih mreža i sl. Reč je o posrednoj radikalizaciji, koja se zasniva na propagandnim sadržajima, što utiče na brzo širenje ove toksične ideologije. Teroristi „Islamske države” su prisutni ne samo u ratom zahvaćenim područjima, poput Sirije, Iraka i Libije već se njihov uticaj proširio na tzv. vilajete širom sveta – Nigeriju, Filipine, Jemen, Avganistan itd., dok su zabeleženi upadi i na teritorije Irana, Jordana, Kameruna, Čada... Teroristički napadi koji su se desili u evropskim zemljama ukazuju na to da „Islamska država” ima svoje simpatizere širom sveta. ISIS funkcioniše po principu kancera – kad ubijemo neku njegovu ćeliju na jednom mestu, ona se brzo javlja na nekom drugom mestu. Zbog toga je teško i uništiti ovu terorističku organizaciju, jer je reč ne samo o borbi protiv običnih terorista već se, u ovom slučaju, savremeno društvo bori protiv jedne izuzetno violentne i zapaljive ideje. Popularnost ISIS-a je tolika da su čak mnogi mladi Nemci konvertirali iz hrišćanstva u islam i krenuli putem džihadizma.²⁸⁰

S dolaskom migranata Nemačka se suočila i sa povećanim brojem ekstremističkih i terorističkih napada koji su motivisani ideologijom islamizma. Subjekti islamistički fundiranog ekstremizma mogu biti tek pridošli migranti koji su se već radikalizovali na ratištima u Siriji ili Iraku; ili oni koji već imaju duboku krizu identiteta, a pripadaju drugoj, trećoj ili četvrtoj generaciji migranata, što ukazuje na to da se nisu integrisali

²⁸⁰ Ono što se malo pominje u javnosti jeste to da su se na sirijskom i iračkom ratištu borili i oni Nemci koji su na strani Kurda (a protiv ISIS-a).

u nemački sistem. Postoji još jedna vrsta subjekata islamističkog ekstremizma, a to su konvertiti, koji su uglavnom najviolentniji, i to radi dodatnog potvrđivanja svog identiteta.

Migracije su tek povod za intenziviranje islamističkog ekstremizma u Evropi, dok su uzroci mnogo dublji. Naime, koren problema svakako možemo naći u devastiranju nekadašnjih poprilično dobro uređenih političkih sistema arapskog sveta (poput Sirije, Iraka, Libije), i to zahvaljujući vojnim intervencijama koje su organizovale zemlje Zapada. Zbog toga i ne treba da nas iznenadi izražen prezir islamističkih ekstremista prema svemu onome što reprezentuje zapadni sistem vrednosti.

Kako po pravilu nasilje proizvodi nasilje, sasvim je logično što se na islamistički motivisan ekstremizam odgovor javio u vidu ekstremne desnice. Širok je dijapazon pokreta, grupa, organizacija i partija koje možemo staviti „pod kišobran” nemačke ekstremne desnice. Treba imati u vidu da ekstremisti ove vrste postoje ne samo unutar parlamenta, u kome se obično profilisu kao „tvrda desnica” ili antisistemske snage, već se njihov uticaj posebno može videti u civilnom sektoru, u kome se javljaju u raznovrsnim obličjima (od neonacizma i neofašizma do kvazipatriotskih i evroskeptičnih formi). Istraživanja fondacije „Amadeuo Antonio Stiftung”²⁸¹ pokazala su da su od 1990. godine, kada se Nemačka ujedinila, do danas, neonacisti u Nemačkoj ubili 183 osobe.²⁸² Nemačka, inače, zbog svoje problematične prošlosti iz Drugog svetskog rata ima dosta programa i fondacija koji se bore protiv ekstremne desnice.

Nemačka vojna obaveštajna agencija MAD je u aprilu 2017. godine objavila da postoji desničarski ekstremizam u vojnim strukturama ove zemlje.²⁸³ U pitanju je 275 prijavljenih slučajeva. Radi se o vojnicima koji su otvoreno forsirali pozdrav „Zig hajl”, što je, inače, oličenje nacizma iz Hitlerovog perioda. Takođe se javio i problem diskriminacije vojnika koji su imali imigrantsko poreklo. Inače, nacistički simboli²⁸⁴ su u Nemačkoj inkriminirani i kažnjavaju se zatvorom do tri godine.

Nedavno je u Nemačkoj otkrivena i mreža ekstremno desničarskih paravojnih kampova za obuku, koji su se nalazili u šumama u Tiringu,

²⁸¹ Ova fondacija je pokrenula značajan projekat pod nazivom „Fudbal protiv nacizma”.

²⁸² <http://www.amadeuo-antonio-stiftung.de/eng/right-wing-extremism-in-germany-and-europe/right-wing-extremism-in-germany/>, 21. 06. 2017.

²⁸³ <http://www.reuters.com/article/us-germany-military-idUSKBN17B0KR>, 23. 06. 2017.

²⁸⁴ Osim upotrebe simbola, nemačko zakonodavstvo inkriminiše i verbalne pozdrave i gestikulaciju koji se mogu povezati sa vrednosnim sistemom nacista.

Erfurtu i Getingenu. Osim oružja i droge (na 14 lokacija), policija je pronašla i obilje propagandnog materijala, mobilne telefone i kompjutere. Među uhapšenim licima našli su se i oni pojedinci koji su policiji odavno poznati kao pripadnici internacionalne ekstremno desničarske mreže. U okviru ovih kampova delovao je i Rajhbirger (Reichsbürger) pokret, za koji je karakteristično da nemačku državu smatra nezakonitom, ukazujući na potrebu postojanja Rajha ili Pruske²⁸⁵. Ovaj ekstremno desničarski pokret postoji decenijama u Nemačkoj²⁸⁶, da bi sada postao ozbiljna pretnja državi zbog organizovanja zavere i plana za rušenje ustavnog poretka. Primarni neprijatelji pokreta Rajhbirger su Jevreji, migranti i policija. Prema procenama nemačkih obavestajnih službi, pokret Rajhbirger broji oko 10.000 članova, od kojih 600 možemo svrstati u red ekstremnih desničara.²⁸⁷ Oni podržavaju i samoproklamovanog „kralja Nemačke” Petera Fitzeka (Peter Fitzek), koji je 2012. godine izgradio svoje „kraljevstvo” na mestu nekadašnje bolnice u Saksoniji-Anhaltu.²⁸⁸

Danas je teško precizno odrediti ukupan broj ekstremnih desničara u Nemačkoj, jer su migracije svakako uticale na intenziviranje neonacističkih i neofašističkih ideja. Prema podacima iz 2011. godine, u Nemačkoj je registrovano 25.000 ekstremnih desničara, među kojima između 5.000 i 5.600 neonacista kao najviolentnijih pripadnika ove ideološke opcije.²⁸⁹ Drugi podaci ukazuju na to da je Nemačka 2016. godine registrovala 23.000 nasilnih ekstremista.²⁹⁰ Među ekstremnim desničarima poslednjih godina posebno jačaju „Autonomni nacionalisti” (Autonome Nationalisten)²⁹¹, koji predstavljaju specifičan spoj neonacističke i levičarske ideologije. Od levice su preuzeli neke od metoda delovanja, poput autonomnog aktivizma, potom simbole²⁹², kao i način odevanja. Srodne grupe su se pojavile i u drugim zemljama

²⁸⁵ Tokom 2014. godine jedan od članova pokušao je da kupi oružje AK-47, koristeći pri tom legitimaciju koja se vodila na (nepostojeću) „slobodnu teritoriju Pruske”.

²⁸⁶ Smatra se da postoji od 80-ih godina 20. veka.

²⁸⁷ <https://www.thelocal.de/20170125/what-is-germanys-extremist-reichsburger-movement>, 25. 06. 2017.

²⁸⁸ Ovo „kraljevstvo” se nalazi pod tim imenom na Gugl mapama, poseduje sopstvenu valutu, banku i izdaje pasoše svojim „građanima”.

²⁸⁹ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/jahresbericht-2010-verfassungsschutz-warn-t-vor-getarnten-neonazis-a-771647.html>, 28. 06. 2017.

²⁹⁰ <http://www.migrationpolicy.org/article/new-reality-germany-adapts-its-role-major-migrant-magnet?gclid=CIPH48OfhNUCFsIz0wodw94CKA>, 12. 07. 2017.

²⁹¹ Oni su čak po popularnosti nadjačali rasistički orijentisane skinhedse.

²⁹² Pre svega se misli na upotrebu slike Če Gevare.

(Poljska, Češka, Rumunija, Ukrajina i Grčka). Iako je nemačka ekstremno desničarska scena izuzetno bogata i šarenolika, činjenica je da najveći uticaj u ovoj sferi politike imaju stranka Alternativa za Nemačku (AfD - *Alternative für Deutschland*) i antiimigrantski pokret PEGIDA (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*).

AfD je podnela tužbu protiv Angele Merkel zbog „trgovine ljudima” i otvaranja granica migrantima sa Bliskog istoka, pozivajući se na član 96 Krivičnog zakona. Ova stranka je osnovana 2013. godine, da bi se pocepala 2015. godine, kada je na njenom čelu ostala Frauke Petri, dok je Bernd Luke napustio stranku i osnovao novu pod nazivom Alijansa za napredak i obnovu. Na konvenciji 2016. godine partija je usvojila antiislamsku platformu. Interesantno je da ova stranka ima neke tipično levičarske ideje, poput smanjenja poreza, unapređenja zdravstvenog sistema, veće materijalne pomoći za porodice i sl. Zalaže se za saradnju sa Rusijom i protivnik je sankcija koje Evropa nameće Rusiji, a kao jednu od značajnih platformi ističe antiglobalizam. Iste godine kada je osnovana AfD je na saveznim izborima osvojila 4,7% glasova. Već 2014. godine AfD osvojila je 7,1% glasova u Evropskom parlamentu. U martu 2016. godine postaje parlamentarna stranka u osam nemačkih država.

Bivša liderka ove partije Frauke Petri smatrala je da sve ilegalne migrante zajedno sa azilantima treba poslati na ostrva²⁹³ izvan Evrope koja bi bila pod kontrolom UN.²⁹⁴ Ona je takođe predlagala da se Savezna kancelarija za migracije transformiše u instituciju koja će se baviti emigracijama, sa ciljem proterivanja svih ilegalnih migranata. Simbolično je to što AfD održava skupove i političke govore u istoj kafani²⁹⁵ u kojoj je Adolf Hitler 30-ih godina 20. veka držao nacističke govore.²⁹⁶ Takođe, ova partija se zalaže i za ukidanje burki i zabranu izgradnje minareta u Nemačkoj, jer smatra da je to u suprotnosti sa evropskom (predominantno) hrišćanskom civilizacijom.

Program AfD bazira se na nekoliko ključnih principa:

1. Azil – smatraju da je integracija više od pukog učenja nemačkog jezika. Protive se dvojnog državljanstvu.

2. Kultura – nemačka kultura umesto multikulturalizma. Nemački jezik je centar identiteta. Ne postoji mogućnost šerijata, muslimani moraju prihvatiti nemačko pravo. Protive se prekrivanju celog lica na javnim mestima.

²⁹³ Pretpostavlja se da su u pitanju pacifička ostrva Nuru i Manus, na kojima Australija organizuje kampove za migrante koje presretne.

²⁹⁴ <http://af.reuters.com/article/worldNews/idAFKCN1000LQ>, 22.03.2017.

²⁹⁵ U pitanju je kafana „Hofbrojkeler”, koja se nalazi u Miñnenu.

²⁹⁶ Neki od članova AfD su pod istragom zbog nacizma.

3. Demokracija – referendumi po švajcarskom modelu. Direktno biranje predsednika.

4. Evropa – Stari kontinent ne sme da postan centralizovan, što podrazumeva vraćanje ovlašćenja nacionalnim državama. Protiv evra su i zalažu se za vraćanje nemačke marke, o čemu će narod odlučiti na referendumu.

5. Pravni sistem i država – osnažiti državu jačanjem policije. Borba protiv organizovanog kriminala i zaštita nemačkih granica.

6. Spoljna politika – gleda na NATO samo kao na odbrambeni savez. Nemačka bi trebalo da učestvuje u vojnim intervencijama samo pod okriljem UN. Insistira se na boljim odnosima sa Rusijom i jačanju uloge OEBS-a. Nemački suverenitet treba snažiti kroz sopstvenu armiju.

7. Porodica i deca – tradicionalni porodični model. Rad na povećanju nataliteta umesto dovođenja migranata. Podrška samohranim roditeljima. Sprečavanje diskriminacije majki sa punim radnim vremenom.

8. Odnos prema prirodi i poljoprivredi – protiv GMO. Za konkurenciju, a manje subvencije. Zaštita životne sredine je prioritet.

PEGIDA²⁹⁷ je antiislamski pokret koji svoje najjače uporište ima u Drezdenu (nezvanični centar neonacizma), u kome muslimani čine manje od 1% ukupnog broja stanovnika. Na protestima koje sprovodi ovaj pokret nalazi se po nekoliko desetina ljudi. Protesti se organizuju uglavnom svakog ponedeljka.

PEGIDA forsira parolu „Mi smo narod“, koja se mogla sresti i kod nemačkih nacista u prošlom veku. Kao odgovor na proteste Pegide, javljaju se protesti levičarski orijentisanih građana, što sve ukupno uzev stvara velike probleme za policiju, koja spečava sukobe. Prema tvrdnji osnivača ovog pokreta Luca Bahmana (Lutz Bachmann), postoje indicije da će se PEGIDA iz pokreta transformisati u partiju koja nosi naziv „Narodna stranka za slobodu i direktnu demokratiju“, odnosno FDDV.²⁹⁸ Glavni predmet kritike Pegide su imigracioni zakoni koji podstiču naseljavanje muslimanskog stanovništva u Nemačkoj. Pristalice Pegide su protestovale i protiv predloga da se u vreme praznika božićne pesme pevaju na arapskom jeziku.²⁹⁹

Ovo su neke od najznačajnijih tačaka koje su predstavljene u okviru 19 ključnih zahteva Pegide:³⁰⁰

²⁹⁷ PEGIDA je sastavljena od neonacista, huliganskih grupa, a među njenim članovima nalaze se i pojedinci sa bogatim kriminalnim dosijeima.

²⁹⁸ To je prirodni sled događaja, s obzirom na to da je većina stranaka nastala iz pokreta.

²⁹⁹ http://zpravy.idnes.cz/nemecti-poslanci-vyzvali-k-zazpivani-muslimske-pisne-ovanocich-pxy-/zahranicni.aspx?c=A141222_162716_zahranicni_ert, 26. 03. 2017.

³⁰⁰ <http://www.menschen-in-dresden.de/wp-content/uploads/2014/12/pegida-positionspapier.pdf>, 21. 03. 2017.

- Insistiranje na pravoj integraciji, a ne samo faktičkoj.
- Ravnomerna raspodela migranata na celoj teritoriji EU, a ne samo u Nemačkoj.
- Uvođenje azila po švajcarskom ili holandskom modelu.
- Povećanje finansijskih sredstava za policiju.
- Deportacija ilegalnih migranata.
- Raspodela imigranata duž linija Švajcarske, Australije, Kanade ili Južne Amerike.
- Zaštita judeo-hrišćanskog sistema vrednosti, koji obeležava evropsku kulturu.
- Protiv paralelnog šerijatskog sudstva. Treba poštovati samo sudove nemačke države.

- Protiv svake vrste radikalizma koji je verski ili politički motivisan.

PEGIDA je veoma brzo stekla popularnost širom Evrope, što je uticalo na to da se stvore njeni podgranci u Norveškoj, Švedskoj i Danskoj.³⁰¹

Danas je desničarski ekstremizam zastupljeniji u istočnoj Nemačkoj u odnosu na njen zapadni deo. Prema policijskim statistikama, u 2016. godini izvršeno je 23.500 krivičnih dela koja imaju veze sa desničarskim ekstremizmom, što je za 14,3% više negoli u prethodnom periodu.³⁰² Polovina ovih krivičnih dela dogodila se na prostoru istočne Nemačke, na čijoj teritoriji živi oko 19% nemačke populacije.³⁰³ Naročito je primetan porast ekstremizma desničarske ideološke provenijencije u distriktima Hajdenau (Heidenau), Frajtal (Freital) i Herenberg (Herrenberg).

U nastavku istraživanja ćemo analizirati neke od najznačajnijih oblika ekstremne desnice koji deluju u civilnom sektoru, a koje su uglavnom pod pokroviteljstvom AfD, NDP ili Pegide.

1. *Identitäre Bewegung* (Identitetski pokret) nastao je u Francuskoj 2012. godine i vrlo brzo, zahvaljujući društvenim mrežama, stekao popularnost i u Nemačkoj. Osnovni cilj Identitetskog pokreta, kao što se može videti iz njegovog naziva, jeste očuvanje identiteta Nemačke i kontrolisani ulazak migranata. Netrpeljivost prema migrantima uglavnom se pokazuje protestima i propagandnom kampanjom putem

³⁰¹ Nedavno je oformljen i sestrinski pokret u Lajpcigu koji nosi naziv Legida.

³⁰² <https://www.thelocal.de/20170518/examining-why-right-wing-extremism-still-plagues-east-germany>, 26. 06. 2017.

³⁰³ <https://www.thelocal.de/20170518/examining-why-right-wing-extremism-still-plagues-east-germany>, 26. 06. 2017.

medija. Saraduje sa desničarskom partijom „Alternativa za Nemačku”. Iako nije masovni pokret (smatra se da ih ima oko 400), poseduje veliki uticaj na društvenim mrežama i ima veliki broj simpatizera.

2. *Ring nationaler Frauen* (Krug nacionalističkih žena) ženski je ekstremno desničarski pokret koji potvrđuje činjenicu da su i žene uticajni pobornici ideologije savremene desnice. One nisu vidljive u javnosti poput muškaraca, koji proklamuju ovu ideologiju, ali snažno podržavaju njen vrednosni sistem. Krug nacionalističkih žena je tek ogranak kontroverzne „Nacionaldemokratske partije” (Nationaldemokratische Partei – NPD), koja širi sve veći uticaj među ženskom populacijom.

3. *Anti-antifa* je još jedna u nizu ekstremno desničarskih grupa koje deluju unutar nemačkog civilnog društva. Često se sukobljava sa pripadnicima antifašističkog pokreta, te policija u takvim situacijama ima pune ruke posla. Posebnu ulogu *Anti-antifa* ima u pružanju pravne i finansijske pomoći okrivljenim ekstremistima.

4. *Der III Weg* (Treći put) vanparlamentarna je stranka, osnovana 2013. godine u Hajdelbergu. Ona je od strane nemačkih državnih organa okvalifikovana kao ekstremistička i violentna. Posebnu konekciju ostvaruje sa strankom NDP, a naziv partije, navodno, ukazuje na to da ona ne podržava ni kapitalizam, ni komunizam, već sebi stvara „treći put”. Problem je u tome što je taj „treći put” protkan nacističkim i ekstremističkim idejama, sa dominantnom ksenofobijom, što se u praksi i pokazalo prilikom napada na izbegličke kampove.

Od izrazito militantnih ekstremno desničarskih organizacija možemo izdvojiti *Widerstand West*, koja je poznata po WPM³⁰⁴ i antisemitizmu. Aktivna je i grupa Pro Bewegung, koja je antiislamistička i čiji je „kišobran”, kao i kod mnogobrojnih ekstremnih desničara, partija NDP.

Metodi rada savremene ekstremne desnice u Nemačkoj su višestruki, poput pretnje silom, prinude, pritiska na migrante, fizičkih napada itd., među kojima je najkarakterističnije podmetanje požara u azilantskim centrima. Na primer, u gradu Vora na jugu Nemačke zapaljene su tri zgrade u kojima su smešteni azilanti, a u neposrednoj okolini ispisivani su kukasti krstovi i rasističke poruke u vidu grafita.

Uzimajući u obzir da će migranti i dalje dolaziti i da se sukob na Bliskom istoku u skorije vreme neće razrešiti, možemo zaključiti da će se EU, a pre svega Nemačka, i dalje suočavati sa islamistički fundiranim ekstremizmom. Kao odgovor na ovu vrstu bezbednosne pretnje, logično je da će jačati i

³⁰⁴ White Power Music („muzika bele moći”)

ekstremna desnica, koja, iako je bila potisnuta nekoliko decenija, nije u potpunosti uništena nakon Drugog svetskog rata. Na kraju možemo postaviti filozofsko pitanje: Ko će vladati Nemačkom za nekoliko decenija?

5.3.3. Francuska

Nevidljiva linija razdvajanja između muslimana i hrišćana povučena je upravo u Francuskoj u 8. veku, kada je 732. godine kod Pojatea Karlo Martel izvojevao pobjedu nad Omejadskim kalifatom. Bitkom kod Pojatea zaustavljeno je prodiranje muslimana na tlo Evrope, što je dovelo i do njihovog proterivanja sa Pirinejskog poluostrva i iz južne Francuske. Otad se mnogo toga promenilo, ali je ovaj događaj zajedno sa jakim kolonijalnim nasleđem uticao na oblikovanje sadašnjih društvenopolitičkih prilika u Francuskoj.

Francuska je zemlja sa najvećim brojem muslimana u EU. Iako zvanični podaci ukazuju na to da u Francuskoj živi oko 4 miliona muslimana³⁰⁵, prema neformalnim saznanjima, taj broj je mnogo veći i iznosi 9 miliona stanovnika. Smatra se da je do sada iz hrišćanstva u islam konvertiralo oko 100.000 ljudi, mahom iz mlađe generacije i ženskog pola.³⁰⁶ Najveći broj migranata poreklom je iz Alžira, Maroka i Tunisa, mada postoji i neznatan procenat onih koji su došli iz Turske i zapadne Afrike. Muslimani u Francuskoj uglavnom pripadaju sunitskoj denominaciji.

Sekularizam, koji je odvajkada pustio korene u francuskom društvu i danas je prisutan, ali uglavnom u kontekstu hrišćanstva. Uticaj islama je dominantan u svakoj sferi života, čime se narušava koncept građanskog društva i moderne sekularne države. Posle terorističkih napada 2015. godine Francuska je prvi put zatvorila tri džamije koje su se dovele u vezu sa praktikovanjem radikalne varijante islama.³⁰⁷ Francuska je 2004. godine zabranila i nošenje hidžaba u školama, a 2010. godine je, pod uticajem terorističkih napada, zabranjeno i nošenje vela preko lica, i to sve sa ciljem negovanja sekularizma.

Smatra se da je trenutno u Francuskoj oko 15.000 ljudi

³⁰⁵ <http://geoconfluences.ens-lyon.fr/actualites/veille/pratique-religieuse-france>, 24. 12. 2018.

³⁰⁶ <https://rlp.hds.harvard.edu/faq/islam-france>, 29. 08. 2019.

³⁰⁷ Inače, još zakon iz 1905. godine zabranjuje državi da finansira izgradnju verskih objekata. Izuzetak su samo one verske građevine koje su nastale pre 1905. godine.

radikalizovano, dok najekstremnijem krilu džihadizma³⁰⁸ pripada 8.250 osoba.³⁰⁹ Francuska je u proteklih nekoliko godina potrošila na desetine miliona evra kako bi sprečila radikalizaciju mladih muslimana.³¹⁰ Čini se da su svi pokušaji do sada bili bez nekog velikog uspeha, uprkos značajnim naporima državnih organa.

Kao posledica povećanja broja muslimanskog stanovništva i nove migrantske krize, raste islamofobija. Neke statistike su poražavajuće kada je reč o muslimanskom stanovništvu u Evropi. Jedno od istraživanja ukazuje da negativan stav prema muslimanima u Evropi imaju procentualno najviše Mađari, iza kojih slede i druge zemlje EU³¹¹, dok najmanje negativan stav prema pripadnicima islamske religije imaju Britanci. Interesantno je da (prema istraživanjima instituta „Adam Smit”) muslimani čine 8-10% ukupne populacije u Francuskoj, a da u zatvorima predstavljaju ubedljivu većinu od 70% zatvorenika.³¹²

Druga istraživanja pokazuju da muslimani ne poseduju baš sva prava u Francuskoj, te da imaju oko 400 evra manju platu i da 2,5 puta teže nalaze posao u odnosu na pripadnike hrišćanske religije.³¹³ Stigmatizacija i osećaj odbačenosti, frustracija usled neadekvatnog socijalnog položaja, odbijanje integracije, samo su neki od razloga koji mogu biti okidač za radikalizaciju francuskih muslimana. Zapravo, najveći problem sa integracijom u francuski vrednosni sistem imaju oni muslimani koji pripadaju drugoj ili trećoj generaciji migranata. Dok je kod prve generacije migranata situacija poprilično jasna (jer su uglavnom dolazili „trbukom za kruhom” i samim tim bili svesni svog identiteta), njihovi potomci imaju mnogo veći problem sa „krizom

³⁰⁸ Veoma je bitno napraviti razliku između džihada i džihadizma. Dok je džihad pojam za „opšte religijsko pregnuće” i ne mora imati samo negativnu konotaciju, džihadizam je ideologija koja podrazumeva isključivu upotrebu nasilja u političke svrhe i predstavlja „demonizovan” fenomen. Prema: Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 135.

³⁰⁹ <https://www.gatestoneinstitute.org/9982/france-deradicalization>, 27. 06. 2019.

³¹⁰ <https://www.gatestoneinstitute.org/9982/france-deradicalization>, 21. 06. 2019.

³¹¹ Iza Mađarske idu sledeće zemlje, redom: Italija, Poljska, Grčka, Španija, Holandija, Švedska, Francuska, Nemačka. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/19/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>, 03. 09. 2019.

³¹² <https://www.adamsmith.org/blog/are-70-of-frances-prison-inmates-muslims>, 25. 12. 2017. Ova brojka je, po mišljenju autora ovog teksta, preneglašena. Neka druga istraživanja ukazuju na to da je ukupan broj muslimana u zatvorima između 40 i 50%.

³¹³ <https://www.odt.co.nz/news/world/study-shows-french-muslims-hit-religious-bias>, 02. 09. 2019.

identiteta”. Osećaj „pocepanog identiteta” i konfuzija oko toga kom vrednosnom sistemu pripadaju može biti glavni okidač za radikalizaciju. Iako se tvrdilo da su neredi koji su potresali Francusku 2006. godine bili prvenstveno socijalnog karaktera, činjenica je da su imali snažnu etničku, pa i religijsku dimenziju, jer su iza njih stajali nezadovoljni mladi muslimani koji su živeli u siromašnim predgrađima.

Sve je počelo 2005. godine u pariskom predgrađu Kliši³¹⁴, kada su dvojica mladića muslimanske veroispovesti stradala, za šta je optužena policija, a kasnije se ispostavilo da su mladići stradali od visokog napona struje. U neredima koji su usledili zapaljeno je više od 5.000 automobila, dok je oko 1.500 ljudi uhapšeno. Slična situacija bila je i sa neredima u Amijenu 2012. godine. Očigledno je da je neko zatajio u procesu integracije muslimanske populacije u Francuskoj. Da li sistem nije učinio dovoljno kako bi svoje državljane, koji su uglavnom poreklom iz nekadašnjih kolonija, integrisao na adekvatan način? Ili možda ni sami muslimani nisu bili voljni da postanu deo francuskog, a samim tim i evropskog sistema vrednosti?

Francuska predgrađa u kojima živi veliki broj muslimanske (uglavnom siromašne) populacije mogu se smatrati „inkubatorima” terorizma i ekstremizma. Mnoga od tih mesta se svrstavaju u red tzv. *no go* zona, u kojima francuska policija nije dobrodošla. Neki izvori pokazuju da u Francuskoj postoji 751 ovakva zona i u njima policija nema potpunu kontrolu.³¹⁵

Nakon serije terorističkih napada Francuska se odlučila za radikalne rezove u sektoru bezbednosti. Napad na „Šarli ebdo” januara 2015. godine, u kome je stradalo 17 ljudi, bio je presudan – tada su zaposlene dodatne 3.000 operativaca u sektoru bezbednosti, dok je budžet službi povećan za 500 miliona evra.³¹⁶ Napad u Nici bio je masovniji kada je reč o žrtvama i tom prilikom ubijeno je preko 80 osoba. Šengen zona je u velikoj meri pogodovala lakom transportu i nabavci oružja za potrebe ovih terorističkih napada. Teroristi su vatreno oružje nabavljali preko dva kanala – prvi je Belgija (u kojoj živi veliki broj muslimana), a drugi je Balkan. Islamistički teroristi targetiraju sve ono što predstavlja francuski i evropski sistem vrednosti, pa otuda i napadi na redakciju novina „Šarli ebdo”, fudbalski stadion (Stade de France), koncertnu dvoranu „Bataklan” (Bataclan) itd. Do sada je na bliskoistično ratište iz

³¹⁴ U ovom predgrađu više od 90% stanovništva je iz imigrantskih porodica.

³¹⁵ <https://www.gatestoneinstitute.org/10190/islam-england-france>, 02.09.2019.

³¹⁶ <http://time.com/3657314/paris-shooting-charlie-hebdo/>, 03. 01. 2018.

ove zemlje otišlo oko 900 francuskih državljana, a mesto iz kog odlazi najveći broj boraca (u odnosu na broj stanovnika) jeste Lunel.³¹⁷

Francuska je prva u Evropi po broju uhapšenih terorista. Svake godine se povećava broj uhapšenih, pa tako možemo konstatovati, na osnovu podataka Evropol, da je 2014. godine uhapšeno 238 terorista, da bi se taj broj povećao na 424 u 2015. godini, a 2016. je rezultirala sa 456 uhapšenih za delo terorizma.³¹⁸ U 2018. godini Francuska je uhapsila 310 terorista koji su podržavali ideologiju džihadizma.³¹⁹ Skoro jedna trećina terorista starosti je oko 25 godina (i mlađe od toga), dok je tek 9% terorista starije od 40 godina.

Od terorističkih grupa koje deluju na teritoriji Francuske i ispirišu druge na islamistički motivisan terorizam možemo izdvojiti prvenstveno ogranke „Islamske države” i „Al Kaide”. U prošlosti je Francuska imala velikih problema i sa teroristima GIA (*Groupe Islamique Armée*³²⁰) koja je nastala u Alžiru 1993. godine pod vođstvom Abdelhaka Lajada, nakon što su alžirske vlasti sprečile islamiste da pobeđu na izborima.³²¹ GIA je posebno bila aktivna u Francuskoj tokom 1995. godine, kada je organizovala više bombaških napada u kojima su stradali civili. Pre toga je 1994. godine preuzela odgovornost za otmicu aviona u Marseju.

Francuska se krajem 90-ih godina obračunala sa alžirskim teroristima (GIA), ali to nije bio kraj islamističkog terorizmu. Došle su nove grupe, a sa njima i novi metodi borbe. Danas najveću opasnost po bezbednosni sistem Francuske predstavljaju islamistički fundiran ekstremizam i terorizam, i to ne samo zbog njihove destruktivnosti i frekventnosti već i zbog toga što je on okidač i za druge vrste ekstremizma (kao što je to slučaj sa ekstremnom desnicom).

³¹⁷ Marija Đorić, „Impact of the Migration Crisis on the Development of Islamic Extremism and Terrorism”, Science and Society, br. 1 leto, 2017, str. 18.

³¹⁸ <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>, 04. 09. 2017.

³¹⁹ <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat>, 03. 11. 2019.

³²⁰ Na arapskom Al-Jama'ah al-Islamiyah al-Musallaha.

³²¹ Ova teroristička organizacija nastala je iz revolta, jer je islamističkim ekstremistima (Partija islamskog fronta spasa) onemogućeno da osvoje vlast početkom 90-ih godina. Obračun sa „kafirima” bio je stravičan, u njemu je stradalo oko 60.000 ljudi, uključujući civile i decu. U jednom momentu se čak i Al Kaida ogradila od delovanja ove terorističke organizacije zbog brutalnosti koje je pokazivala prema alžirskim muslimanima. Kao naslednicu GIA, Bin Laden je prihvatio novu organizaciju GSPC (Iz GSPC je izrasla frakcija AQIM), koju su sačinjavali islamski intelektualci i koja nije koristila toliko rigidne metode obračuna prema domaćem stanovništvu.

Francuska trenutno ima najviše problema sa dve vrste ekstremizma. Prvi i ujedno najveći problem jeste islamistički fundiran ekstremizam, koji je pojačan migrantskom krizom. Kao odgovor na ovu vrstu bezbednosne pretnje, javlja se drugi problem u vidu ekstremne desnice. Desničarski ekstremizam je u poslednjih nekoliko godina generisan globalizacijskim tendencijama³²², a poseban uticaj na njegovo širenje izvršile su savremene migracije. Vođeni vigilantizmom, kao idejom koja ima za cilj prenaplašen zaštitnički odnos prema određenoj grupi ili etnicitetu, desničarski ekstremisti pretenduju da zaštite hrišćanstvo od novih izazova. Najveći među njima svakako jeste prodiranje islama na Stari kontinent. Glavno jezgro francuske ekstremne desnice čine mladi ljudi, što je donekle i logično, ukoliko se uzme u obzir da je trenutno 25% mladih ljudi nezaposleno³²³, što stvara dodatne socijalne i političke tenzije i otvara vrata ekstremizmu.³²⁴

Iako se „Nacionalni front”³²⁵ smatra „kišobranom” ispod koga se okupljaju francuski desničari (uključujući i one ekstremne), neretko se zvanično ograđuje od pojedinih organizacija, poput „Generacijskog identiteta” (GI)³²⁶. Ovakvo distanciranje uglavnom je prisutno u retorici, dok u praksi postoje određene veze između „Nacionalnog fronta” i ostalih ekstremista desničarske ideološke provenijencije.

Koreni GI mogu se naći u „Identitetskom bloku”, koji je nastao 2002. u Francuskoj. Njegovi osnivači su Robert Fabris (Robert Fabrice), nekadašnji član Radikalne jedinice (*Unité Radicale*), i Gijom Lui (Guillaume Luit), koji je bio na čelu Nacionalnog fronta mladih (*Front national de la jeunesse*). „Identitetski blok” danas ima veliki broj postava širom Evrope – u Nemačkoj, Austriji, Češkoj i Belgiji. Ovaj pokret ima i svoje medije, kao što je sajt *novopress.info*, koji koristi za svoju propagandu.

„Generacijski identitet”, kao najistaknutiji deo „Identitetskog bloka”,

³²² Pre svega, idejom denacionalizacije i desuverenizacije koje direktno podrivaju njihove interese.

³²³ Dokumentarac: France Far-right documentary: why are many young people turning to Marine Le Pen's National Front?, <https://www.youtube.com/watch?v=H6cGA8-TH5o>, 05.01.2018.

³²⁴ Poznato je da ekstremizam dominira u vreme kriza jer nudi „laka rešenja u teškim vremenima”, što je, po pravilu, praćeno nasiljem.

³²⁵ Za Marine le Pen, kao i za ostale desničare, globalizam i islamistički fundamentalizam glavni su neprijatelji Francuske. Pristalice Nacionalnog fronta i ostalih desničarskih organizacija zalažu se za kontrolisanu imigraciju (do 10.000 migranata godišnje).

³²⁶ Na francuskom - *Génération Identitaire*.

nastaje na tlu Francuske 2012. godine. Na sajtu ovog pokreta³²⁷ postoji cenovnik ukoliko želite da se uključite u njihove aktivnosti. Za 20 evra dobija se časopis *Identitaires*, a za 120 evra podržavate njihovu organizaciju i postajete član. Glavni slogan „On ne recule plus!” (*Mi se više ne povlačimo!*) aludira na potrebu da se brani evropski (i pre svega francuski) identitet pred naletom migranata. Ovo je prvenstveno pokret mladih.

Javnosti su postali poznati nakon popularisanja *Deklaracije rata*, u kojoj se mogu videti njihove osnovne ideološke postavke. Protive se globalizaciji, neoimperijalizmu i multikulturalizmu, a glavne krivce za današnje „propadanje” Francuske vide u generacijama koje su organizovale proteste 1968, jer su stvorile jedno liberalno društvo koje se otrglo kontroli i ugrozilo francuski nacionalni identitet.³²⁸ O popularnosti GI svedoči broj pratilaca na njihovoj Fejsbuk stranici - 120.000.³²⁹

Nakon napada u Bataklanu GI je počela da organizuje „patrole” koje su kontrolisale bezbednosnu situaciju u metroima i javnom prevozu.³³⁰ Jedna od akcija koju su osudili francuski levičari jeste ona u kojoj su članovi GI služili svinjetinu i vino u kvartovima Pariza koji su naseljeni muslimanima.³³¹ „Identitarci” žele najpre da zabrane izgradnju džamija i, pre svega, minareta na njima, a potom da isele migrante muslimanske veroispovesti. Najpre bi dozvolili da se dobrovoljno iseljavaju muslimani koji žele da napuste Francusku. Zalažu se za stvaranje novog ministarstva (Ministarstvo identiteta), koje bi vodilo računa o francuskom identitetu i iseljavanju nepodobnih muslimana. Organizuje tzv. letnje škole u francuskim Alpima, u kojima, pored propagande, rade i na borilačkim veštinama sa mladim članovima.

Neke intelektualne pristalice GI, poput Renoa Kamija (Renaud Camus), smatraju da se Evropa trenutno kolonizuje od strane afričkog stanovništva i da je, zapravo, reč o nekoj vrsti okupacije, koja je gora od one koju su Nemci sproveli tokom Drugog svetskog rata.³³²

GI je svoje korene proširio i na druge evropske države, među kojima je prva „na udaru” bila Nemačka. Nemački ogranak GI je na Brandenbuškoj

³²⁷ <https://www.generation-identitaire.com/>

³²⁸ <https://generationidentitaire.org/presentation/>, 04. 01. 2018.

³²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v= kJNc2ilbzg>, 05. 01. 2019.

³³⁰ Obučeni u identične uniforme (žute jakne sa slovom lambda), lako se prepoznaju u javnom prevozu.

³³¹ <https://www.vox.com/world/2017/7/6/15804196/generation-identity-identitarians-alt-right-migration-islam-refugees-europe>, 01.09.2017.

³³² <https://www.youtube.com/watch?v= kJNc2ilbzg>, 05. 01. 2018.

kapiji razapeo slogan: „Sigurne granice – sigurna budućnost”. Oni su čak želeli da upotrebe neke od metoda „Grinpisa” (*Greenpeace*), te su planirali da presretnu humanitarne brodove koji su imali zadatak da spašavaju migrante koji dolaze putem mora i na taj način im onemoguću ulazak na tle EU.

„Identitarci” blisko saraduju sa pokretima mladih širom Evrope koji su desno orijentisani u Španiji (Katalonija), sa *Severnom ligom* u Padaniji (Severna Italija), sa austrijskom organizacijom mladih W. I. R of Vienna itd. Francuski ekstremni desničari posebno su bliski sa švajcarskim ekstremistima koji žive u francuskim kantonima (Ženeva, Vo, Frajburg). „Helvetski otpor” (*Resistance Helvetique*) ekstremno je desničarska grupa, osnovana u kantonu Vale 2014. godine. Njeni politički ciljevi su zabrana azila, ukidanje partijskog sistema i uvođenje smrtne kazne. U francuskom delu Švajcarske popularna je grupa „Jednakost i pomirenje”³³³ (*Egalite et Reconciliation Suisse*), koja ima oko 14.000 pratilaca na Fejsbuku.

Pored GI, izdvojićemo još nekoliko ekstremno desničarskih grupa koje su zabranjene 2013. godine.³³⁴ Reč je o „Francuskom delu” i „Nacionalističkoj omladini”. Francusko delo funkcioniše po principu „milicijskih pokreta” koji samostalno vrše kontrolu i nadzor bezbednosti građana. Osim toga, ova desničarska grupa organizuje kampove u kojima se mladi obučavaju za rukovanje oružjem. Njeni koreni datiraju još iz 1968. godine, kada je pokazivala izrazito ksenofobičnu dimenziju.

Nacionalistička omladina (Jeunesses nationalistes révolutionnaires - JNR) tipična je neonacistička organizacija koja glorifikuje lik i delo Adolfa Hitlera i podržava rad SS jedinica. Izgrađena je pretežno od skinhedsa. Začeci njenog delovanja mogu se naći 80-ih i 90-ih godina 20. veka, da bi se obnovila 2010. godine. Veliki je uticaj WPM³³⁵, nordijskih i tzv. arijevske mitova na oblikovanje propagande „Nacionalističke omladine”. Njena ideologija je konglomerat revolucionarnog nacionalizma i antikapitalizma.

Ukoliko analiziramo renesansu ekstremne desnice u Evropi, videćemo da buđenje desničarske ideologije započinje svršetkom Hladnog rata, a da svoju kulminaciju doživljava migrantskom krizom. Očigledno je da se svet nalazi zaglavljen između dva ekstrema (liberalnog kapitalizma i islamističkog ekstremizma), a da su umerene ideološke opcije u njihovoj senci. To se možda najbolje može videti na primeru Francuske, koja je bila lučonoša ideje „slobode, jednakosti i bratstva”, a

³³³ Osnivač je Alen Soral, koji je poznat po svojim ekstremno desničarskim stavovima.

³³⁴ Ove dve grupe su zabranjene nakon značajne uloge u raspirivanju mržnje i netrpeljivosti prema LGBT populaciji u vreme kada se podnosio zahtev za legalizaciju homoseksualnih brakova.

³³⁵ White Power Music – „muzika bele moći”

koja se danas suočava sa desničarskim i islamističkim ekstremizmom, koji su deo „začaranog kruga nasilja”.

Migracije su, sem pitanja sreće i tolerancije, pokrenule veoma značajnu temu današnjeg doba, a to je – bezbednost. Da bezbednost i te kako košta, vidimo po tome što je za potrebe spektakla „Tur de Frans” (Tour de France) koji se organizovao jula 2017. godine Francuska angažovala 23.000 policajaca koji su obezbeđivali ovaj događaj.³³⁶

Francuska je 3. oktobra 2017. godine usvojila i novi zakon protiv terorizma, na osnovu kojeg se policiji i određenim državnim institucijama daju šira ovlašćenja, poput izricanja kazne kućnog pritvora, zatvaranja mesta religijskog obožavanja, pretraživanja privatnih stanova. Interesantno je da je ovaj zakon dozvolio lokalnim samoupravama zatvaranje džamija i ostalih religijskih objekata ukoliko se dokaže da su podsticali ili organizovali ekstremizam i terorizam.

Dok se mnogo više pažnje posvećuje analizama i sprečavanju islamističkog ekstremizma, to nije slučaj sa ekstremnom desnicom. Možda je takva situacija zato što se ekstremni desničari često kamufliraju kroz prizmu kvazidemokratije i zaštite ljudskih prava. U svakom slučaju, ekstremizam pokazuje tendenciju rasta u Evropi³³⁷, a Francuska je jedna od onih zemalja koje su već osetile konsekvence njegovog delovanja.

Smatra se da je oko 11.000 osoba u Francuskoj stavljeno pod tzv. *S fajn*, koji se bavi nadzorom radikalizovanih pojedinaca i grupa.³³⁸ Nadzor potencijalnih ekstremista je intenziviran uvođenjem vanrednog stanja. Iako je (nakon skoro dve godine) Francuska ukinula vanredno stanje, 1. novembra 2017. doneti su zakoni koji su postavili pitanja ljudskih prava zbog uvećanih ovlašćenja policije.

Evidentno je da su migracije pokrenule duboke probleme ne samo u francuskom već i u čitavom evropskom društvu, a oni se prvenstveno tiču pitanja duhovnog identiteta Evropljana. Možemo samo pretpostaviti da za nekoliko decenija Evropa neće biti ni nalik nekadašnjem Starom kontinentu, koji se oslanjao na tri stuba: rimsko pravo, grčku filozofiju

³³⁶ <http://www.businessinsider.com/tour-de-france-increased-security-counterterrorism-risk-police-2017-7>, 15.07.2017.

³³⁷ O ovome svedoči godišnji izveštaj Evropola. Videti više o tome: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017>, 04. 01. 2108.

³³⁸ <https://www.hudson.org/research/12902-the-facts-and-figures-on-french-muslims>, 02. 09. 2017.

i hrišćansku religiju. O prevelikim kulturološkim razlikama najbolje govore sukobi islamističkih i desničarskih ekstremista koji, uprkos dijametralnim sistemima vrednosti, imaju nešto zajedničko, a to je nasilje kao osnovni metod delovanja. Čini se kao da se Hegelova³³⁹ priča o gospodaru i robu reflektuje i na savremeno društvo. Izgleda da se obistinila ona misao da rob ima potencijala da napreduje, što mu daje prednost u odnosu na uljuljkanog i samozadovoljnog gospodara, koji s vremenom stagnira.

³³⁹ Više o tome u: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Fenomenologija duha*, Dereta, Beograd, 2005.

VI

EKSTREMIZAM I RELIGIJA

Savremeni ekstremizam se (nepravdano) povezuje uglavnom sa islamom. Iako su neke od ideoloških interpretacija islama dovele do brutalnih terorističkih akcija (poput ideologije „Islamske države”, „Boko harama” ili „Al Kaide”), pogrešno je ovu religiju dovoditi u direktnu vezu sa terorizmom. Važno je naglasiti da svaka religija može biti zloupotrebljena u generisanju političkog nasilja.³⁴⁰

U politici, kao i u modi, smenjuju se određeni trendovi. Tokom 70-ih i 80-ih godina 20. veka Evropu i svet zapljuskivao je talas levičarskog terorizma, da bi se danas terorizam zajedno sa nasilnim ekstremizmom uglavnom vezivao za džihadizam. Mnogobrojne akcije džihadista širom sveta od Amerike do Australije su i zaslužne za ovakvu percepciju. Dakle, trendovi se menjaju, ali krajnja namera terorista je ista – širenje straha i zastrašivanje sa tendencijom realizacije određenog političkog cilja.

Najopasnija spona je između politike i religije. Ove dve sfere društva direktno korespondiraju sa moći, a kada se udruže, u stanju su da učine, a potom i opravdaju najokorelije zločine, i to sve „u ime Boga”. Politika se nekako najčešće približava religiji kroz ideologiju. Obe se zasnivaju na dogmama u koje se ne sumnja i koje se ne proveravaju. Neke političke ličnosti su se često percipirale poput božanstava ili su im se pripisivale božanske osobine. Ideologija selektivno pristupa religiji i uzima od nje ono što joj odgovara. Na taj način vešto manipuliše ljudima.

Primamljivost ideološke interpretacije religije je u tome što daje praktična rešenja u tzv. „teškim vremenima” i što se nasilje opravdava ukoliko se vrši u ime nekih „viših ciljeva”. Ovakvoj manipulaciji podleglo je preko 100.000 ljudi koji su se priključili Islamskoj državi iz raznih krajeva sveta. Neki su se razočarali na terenu, neki su poginuli, a postoje i oni koji još uvek veruju u osnovne postulate ove terorističke organizacije.

Iako je „Islamska država“ poražena, ideja i dalje živi. Setimo se samo pomenutog levičarskog terorizma, u kom su se, uprkos likvidacijama

³⁴⁰ Ovo se posebno odnosi na ideološku interpretaciju religije.

terorista, smenjivale nove generacije istomišljenika i koji su sa istim žarom delovali protiv kapitalizma kao njihovi prethodnici. Tako je i sa „Islamskom državom” – to što je ona uništena na terenu samo je privid. Njene ideje su i te kako žive i veoma žilave. Poenta borbe protiv terorizma jeste rešavanje njegovog uzroka, a ne posledica.

U politici postoji nešto što se zove *reciprocitet nasilja*. Tako često jedna vrsta ideološkog nasilja generiše neku drugu vrstu nasilja. To se upravo desilo sa desničarskim ekstremizmom. Jedan od generatora njegovog nastanka jeste i islamistički ekstremizam. U nastavku istraživanja ćemo objasniti na koje sve načine ekstremisti zloupotrebljavaju religiju kroz primer ekstremne desnice i hrišćanstva.

6.1. Zloupotreba hrišćanstva u ideologiji savremenog desničarskog ekstremizma

Hrišćanstvo, koje je preko 2.000 godina odolevalo raznim izazovima, danas se nalazi na velikoj prekretnici. Može se reći da danas živimo u tzv. posthrišćanskom svetu, koji, po mišljenju mnogih, korespondira sa krajem hrišćanske istorije. Savremeni čovek u trci za profitom i poboljšanjem životnog standarda često zaboravlja osnovne postulate hrišćanstva.

Ljudi su odvajkada sebi postavljali ontološka pitanja postojanja koja u velikoj meri korespondiraju sa hrišćanskom teologijom. Ontologija se u hrišćanskom bogoslovlju bavi „pitanjem postojanja, a pod istinom bića podrazumeva njegovo večno postojanje, odnosno prevazilaženje smrti”.³⁴¹ Da li je i kako moguće u posthrišćanskom svetu prevazići smrt? Ovim pitanjem bave se različite religijske i političke grupe i pokreti, među kojima možemo izdvojiti i ekstremnu desnicu. Nažalost, ekstremna desnica na hrišćansko pitanje postojanja i smrti pretežno gleda manipulativno, koristeći ga prevashodno za opravdanje svojih nasilnih aktivnosti.

Možda je u modernom čoveku (koji je „građanin sveta” i korisnik društvenih mreža u eri globalizacije), ipak utkana nit religioznosti,

³⁴¹ Ignatije Midić (2003a): „Etika i ontologija”, *Sabornost* 1/4, 14. Cf. Janz, P. D. (2011): „Metaphysic” u *The Cambridge Dictionary of Christian Theology* (Eds. I. McFarland, D. A. Š. Fergusson, K. Kilby, I. R. Torrance), Cambridge University Press, 309-311, cit. prema: Aleksandar Đakovac, „Ontologija i etika u svetlu Hristologije Svetog Maksima Ispovednika”, doktorska disertacija, str. 6.

koja poput Jungovog arhetipa i dalje egzistira, čineći od njega – homo religious. I Justin Popović je ukazivao na religioznu klicu svakog ljudskog bića: „Nije istina da ima bezvernika! Nema bezvernika, nema nevernika. Samo ima Bogopoklonika i idolopoklonika. Trećeg nema u ovome svetu.”³⁴² Sv. otac Justin je proročki gledao na savremen svet kada je u svom delu „Dostojevski o Evropi i slovenstvu” zaključio da je Bog radi našeg spasenja postao čovek, a da savremeno čovečanstvo više nema osećaja za tu Bogočovekovu žrtvu.

„Egoizam je faktor raspada čovekove bogolike ličnosti”³⁴³, tvrdi Purić. Kriza hrišćanstva (pa samim tim i kriza identiteta) savremene Evrope počiva, prema mišljenju mnogih teologa, na otuđenju od Boga. I Dostojevski je tvrdio da je Evropa počela da propada kada se odrekla Hrista. To je ona Evropa koja se uzdigla na tri gorostasna stuba: grčkoj filozofiji, rimskom pravu i hrišćanskoj religiji. Svedoci smo propadanja ovog trećeg stuba, koji je prethodna dva milenijuma snažno isprofilisao identitet Evrope i njenih građana. Iako živimo u doba sekularizacije, čini se da je više no ikada religija zastupljena, jer je sastavna komponenta kako individualnog, tako i kolektivnog identiteta.

Sekularizam je očito dominantan u najrazvijenijim zemljama savremenog sveta. Pa ipak, čak i u ovim zemljama religija još uvek nije nestala: „ankete pokazuju da se većina Evropljana deklarirše vernicima, ali je uticaj religije na svakodnevni život opao.”³⁴⁴

Prema statističkim podacima koje je objavio Pew Research Center, hrišćanstvo je i dalje najrasprostranjenija religija u svetu, sa 31,2% vernika. Iza nje su islam, koji ispoveda 24% svetske populacije, potom hindu sa 15%, budisti 7% itd.³⁴⁵ Kada je reč o državama, od njih 225 u svetu, 65 su predominantno katoličke, 50 muslimanske (11 od njih su dominantnog sunitskog religijskog opredeljenja), 10 budističke, a 4 hindu.³⁴⁶ Ostale države su kombinacija najrazličitijih religija.³⁴⁷

³⁴² *Evandelska lestvica vrlina Svetoga Ave Justina*, ur. Nevenka Pjevač, Manastir Velika Remeta, 2014, str. 62.

³⁴³ Jovan Purić, *Hrišćanstvo u 21. veku*, ur. Dragoljub Đorđević, Predrag Stajić, Dragan Todorović, Prometej, Novi Sad; Leskovački kulturni centar, Leskovac; JUNIR, Niš, 2014, str. 34.

³⁴⁴ Miša Stojadinović, „Religija i identitet u savremenom društvu”, *Nacionalni identitet i religija*, ur. Zoran Milošević, Živojin Đurić, Institut za političke studije, Beograd, 2013, str. 113.

³⁴⁵ <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/05/christians-remain-worlds-largest-religious-group-but-they-are-declining-in-europe/>, 24. 06. 2020.

³⁴⁶ <http://www.nationmaster.com/country-info/stats/Religion/Religions>, 25. 07. 2019.

³⁴⁷ Interesantno je da ovo istraživanje nije uzelo u obzir pravoslavne države.

Danas se među najglasnijim „braniteljima” hrišćanstva često mogu čuti ekstremni desničari. To u prvi mah i ne iznenađuje ukoliko se zna da je desnica, inače, tradicionalno vezana za religiju. U programima ekstremne desnice hrišćanstvo je često bilo predmet manipulacije (u vidu ideologizacije religije), jer je imalo za cilj da opravda učinjeno nasilje. Kriza hrišćanstva se ogleda ne samo u tome što su poljuljani njegovi osnovni postulati pred naletom nekih novih vrednosti već i u tome što su njegovi najistaknutiji branitelji – ekstremni desničari.

S dolaskom migranata sa prostora Bliskog istoka, ideja „zaštite hrišćanstva” još se više intenzivirala na evropskom kontinentu, a sa njom i ideologija ekstremne desnice koja egzistira u najrazličitijim formama, počevši od violentnog nacionalizma, pa sve do najbrutalnijih oblika neonacizma i neofašizma.

6.1.1. Savremeni desničarski ekstremizam

Iako na prvi pogled deluje prepoznatljivo, savremena ekstremna desnica ima mnoga lica i naličja, što u velikoj meri otežava njeno definisanje, pa samim tim i prepoznavanje. Često se u savremenoj nauci, ali i u kolokvijalnom govoru za određenje ekstremne desnice koriste mnogi sinonimi: „neonacizam”, „neofašizam”, „violentni nacionalizam”, „ultra-desnica”, „desničarski ekstremizam” i sl.

Pre svega, treba naglasiti da ćemo u ovom radu pod savremenom ekstremnom desnicom podrazumevati sve one formalne i neformalne grupe, pokrete i organizacije koji deluju od završetka Hladnog rata. Smatramo da je sa dezintegracijom SSSR-a, kao bastiona levičarske ideologije, i ujedinjenjem Nemačke završen Hladni rat i da je nakon toga nastupila jedna potpuno „nova era” u pogledu ideološke scene. Nakon decenija neprikosnovenog dominiranja levičarske ideologije (na prostoru Istočnog bloka), padom „gvozdene zavese” otvorila se jedna nova scena na kojoj su značajni akteri postali i vesnici desničarske ideologije (među kojima su se, sem pobornika njenih umerenih opacija, našli i ekstremisti).

„Sutonom levice” je nastala „zora desnice”, što je inspirativno delovalo i za mnogobrojne ekstremno desničarske političke subjekte

široj Evropi i svijetu. U tom kontekstu treba praviti značajnu razliku između ekstremne desnice koja se javlja u Americi, Evropi i na teritoriji Zapadnog Balkana. Iako postoji određeni univerzalni sistem vrednosti kada je reč o ideologiji ekstremne desnice, ona se odlikuje i nizom specifičnosti u zavisnosti od prostora na kome se pojavljuje. Tako je, na primer, ekstremna desnica u SAD obojena predominantno rasističkom ideologijom, što datira još iz doba Američkog građanskog rata, kada je formirana zloglasna organizacija Kluks klana. Rasna segregacija zasnovana na animozitetu belaca prema Afroamerikancima baza je iz koje je ponikla savremena ekstremna desnica u Americi.

Sa druge strane, evropska ekstremna desnica prevashodno je ksenofobičnog karaktera i njen violentni potencijal prvenstveno se crpe iz migrantske krize, koja je poslednjih godina doživela kulminaciju.³⁴⁸ Njen vigilantizam nalazi opravdanje u „čuvanju evropskih vrednosti”, koje su ugrožene dolaskom migranata. Treba naglasiti da su evropski ekstremni desničari prvenstveno neprijateljski raspoloženi prema migrantima koji su nehrišćanske veroispovesti i koji su pripadnici „njevropskih” rasa, što možemo objasniti „strahom od nepoznatog”.

Kada je reč o našoj, tzv. balkanskoj ekstremnoj desnici, osnovu njene violentnosti možemo naći u građanskim ratovima koji su 90-ih godina 20. veka porodili najrazličitije vrste bestijalnog nacionalizma. „Naša” ekstremna desnica je nastala kao proizvod dugogodišnje frustracije i političke represije iz doba komunizma. Kuriozitet je da su nekadašnji najrevnosniji komunisti preko noći postali okoreli nacionalisti, što potvrđuje pretpostavku da se jedna vrsta političkog ekstremizma veoma lako zameni drugom vrstom ekstremizma – čak i ako pripadaju dijametralno suprotnim sistemima vrednosti.

Kako bismo razumeli aksiološki sistem savremene ekstremne desnice, pokušaćemo da ukažemo na zajedničke tačke, bez obzira na njene geopolitičke i istorijske različitosti koje smo prethodno naveli.

Svaka ekstremna desnica se zasniva na principu elitizma, koji ide do diskriminatornih mera. Ekstremna desnica polaže pravo na superiornost određene grupe (kojoj ekstremisti pripadaju) koja, po pravilu, uključuje animozitet prema svemu što je drugačije. U osnovi ove ideje jeste mržnja prema političkom neprijatelju. Kategorija neprijatelja je takođe

³⁴⁸ I pre migrantske krize ekstremna desnica je pokazivala elemente netrpeljivosti (i to pretežno) prema pridošlicama iz Azije i Afrike, jer su pripadnici drugačije rase, nacije i religije.

varijabilnog karaktera, jer je uslovljena formom ekstremne desnice. Tako su npr. za američke ekstremne desničare koji zastupaju supremaciju bele rase „neprijatelji” Afroamerikanci, Azijati, ali i svi ostali koji ugrožavaju protestantizam. Kod evropskih ekstremnih desničara animozitet se posebno danas može videti prema migrantima arapskog porekla, koji su uglavnom islamske veroispovesti (jer se smatra da će oni narušiti demografski, a samim tim i politički i bezbednosni sistem Evrope). Kod pojedinih pripadnika ekstremne desnice u Rumuniji i Mađarskoj osetan je animozitet i prema pripadnicima romske etničke zajednice.³⁴⁹ Za balkanske ekstremno desničarske grupe „neprijatelji” su svi oni koji na neki način ugrožavaju opstanak određene nacionalne ili etničke grupe. Tako su, na primer, za ustaški orijentisane desničare neprijatelji Srbi, Jevreji i Romi, dok pak srpski pripadnici ekstremne desnice gaje netrpeljivost prema onim narodima sa kojima se u bližoj ili daljoj prošlosti ratovalo.³⁵⁰

Sledeća karakteristika ekstremne desnice jeste vigilantizam, tj. preterano zaštitnički stav prema grupi kojoj se pripada. To može biti ne samo etnička ili nacionalna grupa već i religijska ili čak huliganska grupa. U balkanskim zemljama primetna je spona između ideologije ekstremne desnice i huliganizma.³⁵¹ Tokom ratova 90-ih godina najveći broj pripadnika paramilitarnih jedinica pretežno je regrutovan iz redova huliganskih grupa. Ovaj preterano zaštitnički stav ekstremnih desničara često rezultira upotrebom raznih oblika nasilja, jer ekstremizam opravdava nasilje ukoliko se ono sprovodi zarad „viših ciljeva”, kakvi su zaštita nacije, religije ili rase.

Antikomunizam je zajedničko svojstvo svih ekstremnih desničara. Ovakav vrednosni sistem uglavnom datira iz krucijalne ideje komunizma o jednakosti (bez obzira na to da li je reč o faktičkoj, stvarnoj, ekonomskoj, političkoj ili bilo kojoj drugoj vrsti jednakosti). Kako su desničarski ekstremisti „elitisti”, oni se protive ma kojoj vrsti jednakosti i insistiraju na superiornosti svoje grupe, što se može objasniti kolektivnim narcizmom.³⁵²

³⁴⁹ Na primer, u Mađarskoj još od 2007. godine egzistira tzv. *Mađarska garda*, koja je imala nekoliko napada na romska naselja i koja je zabranjena odlukom Ustavnog suda Mađarske. Kao protivteža ovoj ekstremističkoj organizaciji, nastala je *Romska garda za samoodbranu*, koja je takođe bila spremna na upotrebu violentnih metoda.

³⁵⁰ Najveći animozitet se može primetiti prema Albancima, Hrvatima, a kod pripadnika rasistički orijentisanih skinheda primetna je i netrpeljivost prema Romima.

³⁵¹ Više o tome videti u: Marija Đorić, „Povezanost između kockanja i huliganizama: slučaj Srbije”, *Politička revija*, br.4, 2017, str. 39-55.

³⁵² Ovakav stav se mogao naći još u ideji „arijevske rase”, kojom je manipulisao Hitler u okviru nacionalsocijalističke ideologije.

Organicistički princip društva, koji je pominjao čak i Platon u svojim delima, takođe je karakteristika savremene ekstremne desnice. To bi značilo da ceo državni sistem funkcioniše po principu organizma, u kome „svaki organ” radi ono što mu je zadatak, čime dolazimo do principa hijerarhije i totalitarizma. Bez reda i poretka država, pa i organizam ne mogu funkcionisati. Upravo zbog toga ekstremni desničari favorizuju bespogovornu hijerarhiju, u okviru koje dominira princip autoritarnog karaktera. O njemu je pisao Erih From: „Struktura autoritarnog karaktera je struktura takve ličnosti kod koje se osećaj snage i identiteta zasniva na simbiotičkoj podložnosti autoritetima i istodobno na simbiotičkom dominiranju nad onima koji su potčinjeni njenom autoritetu (...) To je stanje sado-mazohističke simbioze koje mu daje osećaj snage i osećaj identiteta”³⁵³. Ovdje treba naglasiti da je antipod autoritarnoj strukturi ličnosti – tzv. demokratska ličnost.

Svaka varijanta desničarske ideologije (počevši od onih umerenih, pa sve do ekstremnih) ima pozitivan stav prema tradiciji. Zbilja, bez svesti o tome ko smo, ko su nam preci, kakvi su nam istorija i običaji i ne možemo izgraditi sopstveni, kao ni kolektivni identitet. Međutim, preterano favorizovanje tradicije i prošlosti ekstremne desničare čini isključivim i nedostupnim za savremene, a posebno buduće društvenopolitičke procese. Zamislimo samo kako bi bilo otežano kretanje čoveku koji hoda gledajući samo unazad – tako je i ekstremnim desničarima. Stalno zagledani u prošlost, bivaju zarobljeni u njenim lagumima, pa samim tim i nespremni za budućnost. Posebna opasnost, kada je reč o tradiciji, preti od njene zloupotrebe, kojoj su skloni ekstremisti. Oni, naime, biraju najuzvišeniji segment iz svoje istorije, uzimajući ga za uzor savremenih naraštaja. To je, recimo, kod italijanskih fašista bio period Rimskog carstva, kod ustaškog pokreta doba kralja Tomislava, kod srpskih ekstremista period Dušanovog carstva itd. Najveća opasnost kod zloupotrebe tradicije jeste revizija istorije koja služi za plasiranje poluistina.

Militaristički nastrojena, ekstremna desnica je odvajkada favorizovala „mačo” princip, koji je na žene gledao diskriminatorno i mizoginično. Uprkos tome, mnoge žene su pristupale ekstremno desničarskim organizacijama, što možemo objasniti patološkom potrebom za negativnom vrstom emancipacije i participacije u političkom životu. Takav primer imamo kod Kju kluks klana, kome je 30-ih godina 20. veka pristupilo pola miliona žena.³⁵⁴

³⁵³ Erih From, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984, str. 112.

³⁵⁴ Kathleen Blee, *Women of the Klan*, University of California Press, Berkeley (Calif.), London, 2009.

Savremenu ekstremnu desnicu teško možemo objasniti bez analize njene veze sa religijom. Ovde je konkretno reč o ideologizaciji religije, tj. o zloupotrebi religije u političke svrhe. Klerikalizam ekstremne desnice pretežno je manipulativnog karaktera jer se „u ime Boga” lakše opravdavaju nasilni akti koje je ona spremna da poćini. U nastavku rada ćemo se detaljnije baviti analizom zloupotrebe hrišćanstva u programima određenih ekstremno desničarskih grupa.

6.1.2. Ekstremizam i hrišćanstvo

Možda je Marks bio u pravu kada je rekao da je „religija opijum za mase”, a možda nije imao uvida koliko je taj „opijum” potreban čovečanstvu radi samospoznaje. Pravo čoveka da veruje (ili ne veruje) u određene religijske dogme jedno je od osnovnih ljudskih prava, a religijski identitet se može smatrati jednim od najznačajnijih kada je reč o čovekovom biću. Problem nastaje onda kada se religija koristi zarad realizacije političkih ciljeva, čime se obesmišljava njena suština postojanja, a to su duševni mir i spašavanje čoveka od smrti.

Znajući kolika je moć religije, savremena ekstremna desnica i te kako uspešno manipuliše, koristeći klerikalne ideje u svojim programima. Ukoliko se vratimo u prošlost, videćemo da su fašizam i nacizam „koketirali” sa religijom. I dok je Musolini otvoreno naginjao katoličanstvu, Hitler je podjednako zloupotrebljavao hrišćanstvo i paganizam.³⁵⁵ U Nemačkoj je već 1911. godine osnovana Votanova loža³⁵⁶ (na čelu sa Teodorom Fričem), sa ciljem stvaranja jake konekcije između desničara širom zemlje. Inače, Hitlerova zamisao bila je da se stvori tzv. „arijevsko hrišćanstvo”, koje bi se temeljilo na elementima paganizma (glorifikacija starogermanskih bogova). I sam Jung u svojim istraživanjima zaključuje da se nemački neopaganizam zaćinje 30-ih godina 20. veka, kada je nacionalsocijalistićki omladinski pokret Jugend Bewegung prinosio krvnu žrtvu u čast boga Odina.³⁵⁷ Prema Jungovom mišljenju, nacizam je nastao kao rezultat obnove arhetipa boga Odina,

³⁵⁵ Hitler je, inače, bio član kontroverzne i mistićne okultne organizacije *Tule*.

³⁵⁶ Votan ili Odin je starogermanski bog rata.

³⁵⁷ Prema: Nicholas Adam Lewin, *Jung on war, politics, and Nazi Germany: exploring the theory of archetypes and the collective unconscious*, Karnac Books, London, 2009, str. 361-362.

koji je inspirisao mnoge umetnike, poput Vagnera.³⁵⁸ I kod savremenih ekstremnih desničara se amalgamiraju paganizam i hrišćanstvo, te se čak mogu sresti i varijante u kojima se prednost daje paganizmu. Tako se, na primer, na sajtu Srpskog fronta ističe kako je paganizam „više produktivan za individualnu dobrobit, više ispravan nego što su to konvencionalne religije, kao što je to, na primer, hrišćanstvo”.³⁵⁹

Jedna od najbrutalnijih zloupotreba hrišćanstva prisutna je kod ustaškog pokreta, koji je svoju kulminaciju doživeo za vreme NDH. Tada su najviši državnici opravdavali bestijalne zločine, i to sve u „ime Boga i katolicizma”.³⁶⁰ Izjava Mileta Budaka o učešću sveštenih lica u ustaškim pohodima potvrđuje prethodnu tvrdnju: „Dolazile su u sela i gradove razne ustaše, koje su kao fratri pod mantijama nosile svašta i pripremale narod. Raspirivali smo ustašku mržnju diljem čitave Hrvatske, tako da kad je došao naš čas, naši nas prijatelji Nijemci i Italijani ne nađu samo spremne već i oslobođene”.³⁶¹ Budak je eksplicitno ukazivao na klerikalnu crtu ustaštva: „Cijeli ustaški pokret temelji se na vjeri. To je prije svega velika vjera u našu pravednu stvar, velika vjera u Svemogućega, koji pravednoga nikada ne ostavlja. Na našoj odanosti crkvi i katoličkoj vjeri temelji se cijeli naš rad, jer nas je povijest naučila da kad ovdje ne bismo bili katolici, da bi nas odavno nestalo”.³⁶² Zloupotreba katoličke vere se mogla videti i u dečjim logorima. Naime, NDH je za vreme Drugog svetskog rata bio jedina država sa fašističkom ideologijom koja je imala specijalizovane logore za decu, kakav je bio Jastrebarsko.

Ukoliko uporedimo nemački nacizam i hrvatsko ustaštvo, videćemo da su, za razliku od Nemaca, ustaše u religiji videle glavni homogenizujući i opravdavajući faktor za počinjene zločine.³⁶³ Klerofašizam u NDH je i

³⁵⁸ Vagner je, inspirisan starogermanskom religijom, stvorio neka od svojih najpoznatijih dela, poput Valkire i Prstena Nibelunga.

³⁵⁹ http://www.srpskifront.com/index.php?option=com_content&view=article&id=150:paganizam&catid=83&Itemid=486, 16. 03. 2018.

³⁶⁰ Franjevci su i bili glavna spona između ustaša u Hrvatskoj i Pavelića, koji se nalazio u izgnanstvu.

³⁶¹ „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera”, *Novi list*, 16.06.1941, Zagreb, 1946, str. 41-53. Cit. prema: Viktor Novak, *Magnum Crimen* drugi deo, Catena Mundi, Beograd, 2015, str. 22.

³⁶² „Katolički tjednik”, 17.08.1941. Cit. prema: Viktor Novak, *Magnum Crimen* drugi deo, Catena Mundi, Beograd, 2015, str. 104.

³⁶³ Takođe, treba imati na umu da su nacisti koristili gasne komore i različite vrste kolektivnog ubijanja, dok je odnos ustaša prema žrtvama bio ličan (najčešće za zasnivao na klanju i individualnom mučenju), što ukazuje na izrazit stepen mržnje.

institucionalno bio potvrđen od strane katoličke crkve, kada je Alojzije Stepinac 26. juna 1941. godine sa celokupnim episkopatom otišao u posetu poglavniku kako bi mu pokazali kolektivnu naklonost i podršku.³⁶⁴ Prema istraživanju Diklića, preko 1.700 rimokatoličkih sveštenika³⁶⁵ lično je učestvovalo u ustaškim zločinima.³⁶⁶ Mnoge katoličke verske organizacije aktivno su delovale u ustaškom režimu, poput Velikog križarskog bratstva i Velikog križarskog sestrintstva, a brojale su preko 50.000 članova.³⁶⁷ Danas ideologija ustaštva i dalje postoji u formi neustaštva, s tim što više toliko ne potencira otvoreni klerikalizam, već je zamaskirana violentnim nacionalizmom.

Kada je reč o srpskoj ekstremnoj desnici, ona je veoma diversifikovanog karaktera, te ćemo je podeliti u dve velike grupe:³⁶⁸

1. Nacističko-fašističku
2. Klerikalno-nacionalističku

Imajući u vidu da je srpski narod poneo ogroman stradalnički krst u borbi protiv fašizma, gotovo je nemoguće poverovati da postoje ovakve političke organizacije u našem društvu. Na sreću, one su marginalnog karaktera i nemaju zapažen uticaj na političkoj sceni.³⁶⁹ Mnogo je prisutnija ekstremna desnica koja pripada klerikalno-nacionalističkoj ideološkoj opciji. Njena glavna odlika je zloupotreba hrišćanstva, tj. pravoslavlja u političke svrhe, a poseban problem je zloupotreba ideje svetosavlja.

Svetosavlje je kao fenomen poniklo od strane profesora Bogoslovskog fakulteta u Beogradu, dok je o njemu najlepše pisao otac Justin Popović, elaborirajući ga kao filozofiju života.³⁷⁰ Justin smatra da se sve srpske istorijske ideje posredno ili neposredno izvode iz svetosavlja, dok se pak svetosavske vrednosti direktno izvode iz Hrista: „Svetosavlje, i kao kompleks svetosavskih ideja, i kao kompleks svetosavskih metoda, izvire iz Hrista i Njegovog evanđelja. Kada smo u slavnom nemanjićkom periodu birali najvišu vrednost naše narodne duše i naše istorije, mi smo kroz Svetoga

³⁶⁴ Više o tome u: Viktor Novak, *Magnum Crimen- drugi deo, Catena Mundi*, Beograd, 2015.

³⁶⁵ Treba naglasiti da nisu svi katolički sveštenici bili ustaški orijentisani, ali da je dobar deo njih zdušno podržavao NDH ili čak učestvovao u zločinima.

³⁶⁶ Momčilo Diklić, *Svetac – može li Alojzije Stepinac biti svetac?*, Institut za evropske studije, Beograd; Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd; 2016, str. 19.

³⁶⁷ Dinko Davidov, *Totalni genocid: Nezavisna država Hrvatska 1941-1945*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013, str. 48.

³⁶⁸ Marija Đorić, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014, str. 325.

³⁶⁹ Neke od nacistički orijentisanih organizacija poput *Nacionalnog stroja* zabranjene su odlukom Ustavnog suda 2011. godine.

³⁷⁰ Videti više o tome u: Justin Popović, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993.

Savu i ostale svete Nemanjiće izabrali Hrista Boga i Njegovo evanđelje. Tako je Hristos sa svojim evanđeljem postao glavna determinanta i glavna stvaralačka sila naše istorije.³⁷¹ Nažalost, ova uzvišena i plemenita ideja često biva zloupotrebljena od strane ekstremnih desničara, koji koristeći termin svetosavlja često opravdavaju nasilje, što je nedopustivo.

I evropska ekstremna desnica vrlo vešto manipuliše religijom, što ćemo pokazati u nizu primera. Nemačka PEGIDA kao jednu od glavnih ideja u svom programu od 19 tačaka navodi „zaštitu judeo-hrišćanskih vrednosti”,³⁷² dok je u tome podržava desničarska partija „Alternativa za Nemačku”, koja je već postala deo parlamenta. Osim Nemačke, pred naletom migracija je i te kako ugrožena i Francuska, za koju se smatra da je zemlja sa najvećim brojem muslimana u Evropi (što će, između ostalog, pogodovati jačanju ekstremne desnice). Još 2002. godine na tlu Francuske nastaje „Identitetski blok”, koji se vigilantistički postavlja prema hrišćanstvu. Iz njega će se 2012. godine razviti „Generacijski identitet”, koji je još eksplicitniji u „zaštiti hrišćanskih vrednosti”.

Interesantan je i odnos američke ekstremne desnice prema hrišćanstvu. On se na najbrutalniji način manifestovao kod „Kju kluks klana”, rasističke i klerikalne organizacije, koja već dva veka egzistira na prostorima Amerike. U ideološkom smislu reči Klan predstavlja tipičnu ekstremističku organizaciju desničarske ideološke provenijencije, koja u velikoj meri svoj vrednosni sistem crpe iz violentne interpretacije protestantizma³⁷³ Trijada na kojoj se bazira ideologija Klana je rasa-nacija-Bog. Iako favorizuje supremaciju „belog čoveka”, ova ekstremistička organizacija u najvećoj meri je protestantskog karaktera, što znači da su ostali hrišćani, uključujući katolike i pravoslavce – nepodobni. Kako se vremena menjaju, tako je i Klan revidirao neka od svojih načela, te je 2006. godine grupa Imperial Klans of America³⁷⁴ odlučila da za svoje članove prihvati čak i neke predstavnike paganističkih kultova.³⁷⁵

Suština delovanja Klana je i religijski fundamentalizam kombinovan sa militantnim tipom hrišćanstva. O tome najbolje svedoči manipulativni mit o „izabranom plemenu”.³⁷⁶ Teško je analizirati ideologiju Kju kluks

³⁷¹ Justin Popović, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993, str. 37.

³⁷² Marija Đorić, „Uticaj savremenih migracija na razvoj ekstremizma u Nemačkoj”, *Kultura polisa*, posebno izdanje 2, 2017, str. 217.

³⁷³ Marija Đorić, „Kju kluks klan kao međunarodna ekstremistička organizacija”, *Kultura polisa*, br. 29, 2016, str. 534.

³⁷⁴ Ova grupa deluje unutar Klana.

³⁷⁵ U Klanu je posebno dominantan kult boga Odina (Votana).

³⁷⁶ Osnovna teza ovog mita jeste da su autentični hrišćani samo oni koji su pripadnici bele rase i koji ispovedaju protestantizam. Ostali se mogu smatrati neprijateljima.

klana bez elaboriranja pokreta Hrišćanskog identiteta, kome pripada ova ekstremno desničarska organizacija. Osnovna dogma Hrišćanskog identiteta jeste da su Anglosaksonci, Kelti, Skandinavci i Germani potomci nekadašnjih izraelskih plemena, dok su Jevreji potomci Nečastivog. Iz ove dogme izvlači se zaključak da su sledbenici ovog pokreta „izabrani”, jer su potomci Avelja.

„Hrišćanski identitet” nastaje u prvoj polovini 20. veka, a njegovi koreni datiraju iz Velike Britanije, u kojoj se u 19. veku formira škola Britanskog izraelizma (British Israelism).³⁷⁷ Iz Velike Britanije će se ideje „Hrišćanskog identiteta” preneti i na prostore SAD, koje danas, osim „Kju kluks klana”, podržavaju i organizacije poput Posse Comitatus, Aryan Nations, National Alliance i mnoge druge.

Najmanipulativnija dogma koja opravdava violentnost „Hrišćanskog identiteta” (pa samim tim i „Kju kluks klana”) jeste ona koja se gradi na ideji o „dva semena”.³⁷⁸ Sledeća značajna kvazireligijska dogma Klana i „Hrišćanskog identiteta” vezana je za *mileanizam*, po kome živimo u poslednjim danima hrišćanstva, očekujući silazak Hrista, te je obaveza svakog belca protestantske religijske denominacije da zaštiti budućnost svoje dece.³⁷⁹

Hrišćanstvo je sastavni deo ne samo manipulativne propagande i ideologije Klana već se ono eksplicitno nazire i u simbolici ove ekstremističke organizacije. Centralni simbol Klana jeste beli krst na kome se nalazi kap krvi, što metaforički predstavlja „žrtvu koju je podneo Isus za okajanje grehova belog čoveka”. Osim toga, pripadnici Klana na svojim okupljanjima često ritualno pale krst, što bi trebalo da predstavlja tendenciju širenja hrišćanstva (zapravo protestantizma) putem svetlosti, koja će sve vernike „izvesti iz tame”. Kuriozitet je da ovakvim ritualima, osim odraslih osoba, prisustvuju i deca (pa čak i bebe), što je veoma zabrinjavajuće, kada je reč o socijalizaciji mladih naraštaja.

³⁷⁷ Videti više o tome u: Eugene Gallagher, Michael Ashcraft, *Introduction to new and alternative religions in America/ 5, African diaspora traditions and other American innovations*, Greenwood Press, Westport, Conn. London, 2006.

³⁷⁸ Prema ovoj teoriji, Kain je rođen iz veze Adama i Eve kao rezultat đavolje zavere, na osnovu čega pripadnici hrišćanskog identiteta zaključuju da je i celokupno potomstvo iz ovakvog semena moralo biti grešno, a to su, prema njima, Jevreji. Međutim, drugo seme iz koga je nastao Avelj je „čisto”, iz njega su se razvila ostala plemena, kojima danas pripadaju protestanti bele rase. Prema: Marija Đorić, „Kju kluks klan kao međunarodna ekstremistička organizacija”, *Kultura polisa*, br. 29, 2016, str. 536.

³⁷⁹ O tome govori i čuvena krilatica koju Klan koristi: *We must secure the existence of our people and a future for white children.*

Hrišćanstvo je kroz istoriju pretrpelo mnogobrojna iskušenja. Ukoliko uzmemo u obzir da ova religija počiva na Hristovoj žrtvi i da od čoveka očekuje svojevrstu žrtvu zarad „okajanja grehova” i sticanja „Carstva nebeskog”, onda možemo reći da je i svaki hrišćanin pred neprestanim iskušenjima. Iskonska uloga hrišćana je, kako reče otac Tadej, da „pročišćuje duhovnu atmosferu na zemlji i širi atmosferu Carstva Božijeg”.³⁸⁰ Nažalost, ovu hrišćansku ulogu mnogi ekstremisti shvataju pogrešno, te idejom hrišćanstva nastoje da opravdaju počinjeno nasilje (a poznato je da se najgori zločini čine „u ime religije i Boga”).

Ako je Bog ljubav, kako je moguće da se mržnja tako snažno manifestuje kod ekstremnih desničara? Postoje dva odgovora: neznanje i manipulacija. Vođeni neznanjem, ekstremisti često i ne upoznaju osnovne postulate religije, već se vezuju za ideologizaciju religije, koja uvek služi pragmatičnim političkim pobudama. Sa druge strane, mnogo je prisutnija namerna manipulacija hrišćanstvom kako bi se zloupotrebom religije opravdali počinjeni zločini. „Nema sumnje”, kaže Justin Popović, „sva je Evropa minirana vulkanskim protivrečnostima, koje, ako se ne otklone, mogu uskoro eksplodirati završnim uništenjem evropske kulture.”³⁸¹ Možda smo mi svedoci stvaranja jednog novog evropskog identiteta, u kome se polako, ali sigurno ruši hrišćanski stub, koji je dva milenijuma čvrsto nosio evropsku kulturu?

Strah od novog je uobičajen u ljudskoj vrsti, jer je to novo – nepoznato. Ekstremni desničari na svaki novum u religijskom identitetu Evrope reaguju vigilantistički, što uključuje razne oblike nasilja. Ali taj strah nije samo prisutan u Evropi, koja je najugroženija pred naletom savremenih migracija. I Amerika ima jak ekstremistički pokret koji je baziran na protestantizmu i rasizmu. A kada je reč o trusnom balkanskom području, ono je i dalje zarobljeno u istorijskim lavirintima u kojima je ideologija komunizma supstituisana ideologijom nasilnog nacionalizma.

Svaka religija, pa i hrišćanstvo, vrlo lako može skliznuti u ekstremizam. Istorija nas je naučila da najgori zločini često manipulišu religijom. Primer je ustaša Andrija Artuković, koji je kao starac uhapšen i deportovan u Jugoslaviju. On je na suđenju izjavio: „Ja sam toliko kriv koliko Isus Hristos.”³⁸²

³⁸⁰ Starac Tadej Vitonički, *Bez ljubavi nema života*, ur. Matej Arsenijević, Jovan Srbljub, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 2011, str. 5

³⁸¹ Justin Popović, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993, str. 2.

³⁸² Izvor: Dokumentarni film „NDH-Muk”, RTS 1, 21. 09. 2018.

Danas je kuriozitet da su najglasniji „branitelji” hrišćanstva upravo ekstremisti, koji ovu religiju koriste za realizaciju svojih političkih ciljeva. Evidentno je da je religijski potencijal od strane ekstremne desnice percipiran kao veoma snažan motivacioni, podsticajni i homogenizujući faktor, te je zato i glavni segment njene ideologije.

VII

ŽENE I DECA U „KANDŽAMA” EKSTREMIZMA

7.1. Žene i ekstremizam

Predrasude da su žene „slabiji pol”, pa samim tim i nesposobne za nasilje prevaziđene su u savremenom društvu. Istorijski gledano, žene su kao bića oikos-a, po inerciji vezivana za domaćinstvo i okućnicu, dok je javna sfera, pa samim tim i sfera politike još od antičkih vremena tradicionalno bila vezana za muški pol. Iz svega ovoga sledovao je zaključak da je političko nasilje imanentno muškarcima i da su žene „pelcovane” od njega. U prilog ovoj hipotezi idu i neke biološkičke teorije koje agresivnost „jačeg pola” opravdavaju većim brojem hormona testosterona kod muške populacije (u odnosu na žensku). Na žene se, kada je reč o političkom nasilju, kroz istoriju uglavnom gledalo kao na žrtve (posebno tokom ratova).³⁸³

Sve ove tvrdnje „padaju u vodu” pojavom novih oblika terorizma i ekstremizma u 20. i 21. veku, kada su žene ravnopravno počele da učestvuju u izvršenju terorističkih akata. Setimo se da je terorizam rođen u 19. veku u Rusiji i da je jedan od prvih terorista bila žena, Sofija Perovska (Софья Львовна Перовская), kao članica organizacije „Narodna volja” (Народная воля).³⁸⁴ Levičarski terorizam koji je harao Evropom tokom 70-ih i 80-ih godina 20. veka bio je poznat ne samo po ženama teroristima već su i mnoge vođe ovih terorističkih organizacija upravo bile žene. Najbolji primer za to je Urlike Majnhof (Urlike Meinhof), vođa nemačke terorističke grupe „Bader-Majnhof” (Baader-Meinhof).³⁸⁵

³⁸³ Čak i tokom Prvog i Drugog svetskog rata, iako raritetno, žene su ravnopravno sa muškarcima učestvovala u borbama. Kao brilijantan primer neustrašivosti i rodoljublja, možemo navesti heroinu balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, Milunku Savić. Takođe, treba naglasiti i ulogu žena-partizana tokom Drugog svetskog rata u NOB-u.

³⁸⁴ Teroristička organizacija „Narodna volja” je organizovala atentat na ruskog cara Aleksandra II.

³⁸⁵ Ova grupa je bila poznata još i kao RAF- „Rotee Armeie Fraktion”, tj. „Frakcija Crvene armije”.

Terorizam u 20. veku donosi pojačane samoubilačke napade u kojima se sve više angažuju žene. Vafa Idris (Wafa Idris) je 2002. godine izvršila napad i samim tim postala prva žena terorista-samoubica u izraelsko-arapskom sukobu.³⁸⁶ „Tamilski tigrovi” i „Radnička partija Kurdistan” (PKK) duži niz godina angažuju ženske članove podjednako sa muškarcima u terorističkim aktivnostima, uključujući i samoubilačke napade. Za sada se smatra da žene čine jednu trećinu članstva u ekstremističkim/terorističkim organizacijama,³⁸⁷ ali se svakako može očekivati porast tog udela u budućnosti.

Uloga žena u izvršenju nasilnih aktivnosti predisponirana je ideologijom ekstremističke/terorističke organizacije. U levičarskim terorističkim organizacijama žene su se uglavnom izjednačavale sa muškarcima i, pored sporedne uloge kurira i jataka, one su vrlo ravnopravno delovale na terenu sa muškarcima. Kuriozitet predstavljaju ekstremno desničarske organizacije, koje, po prirodi stvari (zbog glorifikacije muškarca kao „oca i lidera”), ženama daju potčinjenu ulogu. Pa čak i kao takve, neke od ovih desničarskih organizacija privlačile su veliki broj ženskih članova. Po mnogima, uplit žena u ovakvu vrstu ideoloških organizacija koje ih ne tretiraju ravnopravno sa muškarcima, može se objasniti željom za participacijom u političkom životu na kakav-takav način. Sledeći motiv je obično uticaj nekog muškog člana porodice (najčešće supruga, brata ili oca) na političko opredeljenje žena. Sa druge strane, tzv. islamističke ekstremističke organizacije su u Palestini i Iraku koristile žene u kontekstu taktičkog manevra³⁸⁸, dok su u Čečeniji Crne udovice bile vođene motivom osвете zbog smrti nekog bliskog muškog člana porodice.

Kao značajna prekretnica, kada je reč o ulozi žena u terorističkim akcijama, može se smatrati teroristički napad 2005. godine u blizini Bagdada. Tada je Mjuriel Deguk (Muriel Decauque), pripadnica Al Kaide, izvršila samoubilački napad na pripadnike vojnih snaga i to je ujedno prva žena iz Evrope koja je izvršila ovu vrstu terorističkog akta.³⁸⁹

³⁸⁶ Sharpe Mary, *Suicide bombers: the psychological, religious and other imperatives*, NATO, IOS Press, 2008, str. 74

³⁸⁷ <https://www.researchgate.net/publication/248984119> The Portrayal of Female Terrorists in the Media Similar Framing Patterns in the News Coverage of Women in Politics and in Terrorism, 10. 09. 2019.

³⁸⁸ Prema: Sanja Dašić, *Regrutacija žena na Bliskom istoku za vršenje terorističkih aktivnosti* – master rad, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2018.

³⁸⁹ Isto.

Najinteresantnije za naše istraživanje su oružane policije „Al-Khansaa Brigade”, koje su bile sastavni deo „Islamske države”.³⁹⁰ One su predstavljale neku vrstu tzv. moralne policije, koja je imala ulogu da motri na ponašanje žena koje su živjele unutar tzv. kalifata. Od 2017. godine ova teroristička organizacija počela je da intenzivno koristi žene za samoubilačke napade.³⁹¹

Zašto se žene odlučuju da pristupe ekstremističkim/terorističkim organizacijama?

Na ovako složeno pitanje teško je dati jednostavan odgovor. Najpre treba reći da svaka žena ima svoj lični motiv zbog kojeg je odlučila da se radikalizuje i pristupi ekstremističkim organizacijama. Uprkos individualnom pristupu, koji će dati najtačnije odgovore, možemo izdvojiti nekoliko karakterističnih razloga:

1. Potreba za (negativnom) emancipacijom. Ovo je čest razlog koji se može sresti još od davnina. Znajući kako je politika prvenstveno „muška sfera delovanja”, mnoge žene (posebno) iz konzervativnih i nedemokratskih sistema, na ovaj način se „izjednačavaju” sa muškarcima. Srodan razlog bila bi i želja za participacijom unutar (violentnog) političkog spektra.³⁹²

2. Želja za osvetom. Primer ovakvog delovanja su „Crne udovice”, koje se kroz terorističko delovanje svete za gubitak nekog muškog člana porodice.

3. Avanturizam je bitan motiv uključivanja žena u ekstremizam/terorizam. Ukoliko ovome pridodamo i adrenalinske tipove ličnosti, koji stalno žude za uzbuđenjima, lako ćemo objasniti zašto su mnoge tinejdžerke iz demokratskih delova Evrope odlučile da otputuju za Siriju i Irak i priključe se nekim ekstremističkim organizacijama.

4. Želja za udajom. Ovo je motiv koji se sreće kod članicaISIS-a, kojima se obećava da će se udati za prave „ratnike džihada”. Međutim, realnost je mnogo drugačija, pa tako umesto „slatkog ljubavnog života”, devojke prolaze kroz pakao od života. Postaju „mašine za rađanje” koje često i ne mogu da biraju za koga će se udati (i koliko puta) i koje ne gospodare svojim telom. Mnoge od njih postaju i seksualne robinje (*sabia*), koje služe za zabavu džihadista.

5. Uticaj neke bliske osobe/grupe. Da bi žene „skliznule” u svet ekstremizma i terorizma, moraju najpre biti radikalizovane. Taj „rascep ličnosti” ne događa se preko noći i on se najčešće dešava pod nečijim

³⁹⁰ Ova teroristička organizacija ima još nekoliko naziva koji su u opticaju: ISIS, ISIL DAESH...

³⁹¹ Prelomni događaj je bila bitka za Mosul, u kojoj su teroristi *Islamske države* pretrpeli značajne gubitke.

³⁹² To smo već pokazali na primeru „Kju kluks klana”.

uticajem. To može biti uticaj nekog pojedinca (prijatelja, rođaka, supruga) ili pak uticaj nekih ideoloških ili religijskih grupa. Islamska država je to radila i preko radikalizovanih imama u para-džematima i para-mesdžidima.

6. Opijenost ideologijom. Ne treba potcenjivati uticaj ideologije, posebno kada su mlade osobe u pitanju. Potreba da se veruje u neku ideju može biti gotovo podjednako snažna kao i potreba za religijskim dogmama. Jedino tako možemo objasniti zbog čega se Urlike Majnhof, vođa terorističke grupe RAF, odlučila za terorizam i smrt u zatvorskoj ćelji, kada je mogla imati ugodan život uspešne novinarke.

Od ostalih propratnih razloga možemo izdvojiti razne vrste patologije (iako nisu nužno svi ekstremisti psihički poremećene osobe), porodične probleme³⁹³, krizu identiteta i želju za pripadanjem koju žene mogu dobiti od ekstremističke grupe³⁹⁴ itd. Bitno je reći da su posebno osetljiva kategorija mlade i/ili neobrazovane žene. Prve postaju ekstremisti usled neiskustva, a druge zbog nesposobnosti kritičkog mišljenja. Upravo zbog toga je od suštinske važnosti raditi na edukaciji mladih kako bi bili sposobni da razlikuju dobro od zla i istinu od neistine.

Koji su sve to načini regrutacije žene za terorizam?

Najbolje ćemo objasniti kroz primer delovanja terorističke organizacije „Islamska država“:³⁹⁵ Nekoliko je načina regrutacije:

1. Prvi način je neposredna regrutacija koja se sprovodi u direktnom kontaktu sa članovima Islamske države. Kod nas na Balkanu najzastupljeniji je ovaj vid regrutacije. Do direktnog kontakta može doći preko neke bliske osobe³⁹⁶ ili u religijskim objektima.³⁹⁷

2. Druga mogućnost je putem interneta i društvenih mreža, u okviru čega primarnu ulogu igra propaganda. „Islamska država” je do te mere razvila propagandu da zahvaljujući njoj najviše manipuliše emocijama svojih sledbenika. Često se koristi „dark-net” zbog anonimnosti, ali i enkriptovane aplikacije kao što su Telegram³⁹⁸ ili Zelo.

3. Treći vid regrutacije odvija se u zatvorima. Ovo je mnogo

³⁹³ Nekada ova vrsta problema „gurne” individuu u ekstremizam.

³⁹⁴ Regruteri su uvek tu za žrtve radikalizacije, nudeći im svu potrebnu pomoć i razumevanje, koje često nemaju u svom okruženju.

³⁹⁵ Autorka je ove metode klasifikacije preuzela od: SanjaDašić, *Regrutacija žena na Bliskom istoku za vršenje terorističkih aktivnosti* – master rad, Beograd, 2018.

³⁹⁶ Imali smo primere da su džihadisti odvodili čitave porodice sa ženama i decom na ratna područja Iraka i Sirije.

³⁹⁷ Ovde se pretežno radi o ilegalnim džematima ili mesdžidima.

³⁹⁸ Telegramovi četovi mogu primiti i do 5.000 korisnika, što je veoma povoljno za deljenje sadržaja među ISIS-ovim pristalicama.

rasprostranjenija pojava u inostranstvu negoli na Balkanu. Postoji opravdana bojazan da će se sve više intenzivirati i radikalizacija žena u zatvoru kada je u pitanju i naš region, jer se očekuje povratak velikog broja terorista iz Sirije i Iraka, sa kojima će doći i žene i deca. Među njima će se naći veliki broj žrtava, ali i onih koji su imali učešća u ratnim sukobima, te će sve države morati vrlo ciljano da rade na različitim modelima deradikalizacije povratnika.

Na kraju treba reći i to da su žene među najbrojnijim žrtvama ekstremista. Prema podacima UN, samo u jednom mesecu tokom 2014. godine „Islamska država” je 1.500 žena odvela u seksualno roblje.³⁹⁹ Posebno ugrožene na teritoriji nekadašnjeg kalifata bile su pripadnice plemena Jazida. „Islamska država” je spojila terorizam sa različitim oblicima organizovanog kriminala,⁴⁰⁰ poput trgovine robljem, što je rezultiralo zastrašujućim posledicama po žene. Najnoviji izveštaji *Amnesty International* ukazuju na brutalnu seksualnu eksploataciju i zlostavljanje žena i dece u iračkim kampovima.⁴⁰¹ Masovno zlostavljanje i kidnapovanje žena je praktikovala i teroristička grupa „Boko haram”, koja je u Nigeriji 2014. godine kidnapovala 276 učenica iz škole u Čiboku.⁴⁰² Tek 2018. vraćeno je njih 104, dok su mnoge bile primorane na brakove sa ekstremistima.⁴⁰³

Videli smo da žene, pored toga što su žrtve ekstremističkih ideologija, mogu biti i veoma ozbiljni izvršioци terorističkih napada. Ali one mogu biti i veoma značajan faktor u prevenciji nasilnog ekstremizma. Ovo se posebno odnosi na regione Balkana i Bliskog istoka, u kojima majke imaju krucijalnu ulogu u vaspitanju dece, pa samim tim i specifičnu vrstu uticaja. Bez obzira na to što je u oba slučaja reč o pretežno patrimonijalnim sistemima, u kojima je muškarac i dalje *pater familias*, majke mogu odigrati centralnu ulogu u prevenciji ekstremizma, i to upravo kroz vaspitanje dece. Njihov „mek autoritet” na vrlo suptilan način može preduprediti pojavu ekstremističkih tendencija kod dece

³⁹⁹ <https://news.un.org/en/story/2014/08/475102-barbaric-sexual-violence-perpetrated-islamic-state-militants-iraq-un>, 08. 07. 2019.

⁴⁰⁰ U vezi sa ovim pojavama UN su donele dve značajne rezolucije: 2331 i 2388.

⁴⁰¹ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/04/iraq-women-children-with-perceived-ties-to-is-denied-aid-sexually-exploited-trapped-in-camps/>, 11. 08. 2019.

⁴⁰² <http://rs.n1info.com/Svet/a373564/Boko-haram-oslobodio-104-od-110-otetih-devojica-u-Nigeriji.html>, 03. 11. 2019.

⁴⁰³ Isto

(posebno sinova). Zbog toga je od velike važnosti raditi na osveščivanju majki o njihovoj ulozi u prevenciji ekstremizma.

7.2. Deca i ekstremizam

Činjenica je da su deca najveće žrtve društvenopolitičkih sukoba. Kaže se da kad pukne puška, prva strada istina, a mi bismo mogli dodati da, pored istine, najviše stradaju deca. O tome svedoče i podaci UNICEF-a. Naime, samo u poslednjoj deceniji je na svetskom nivou u ratnim sukobima (ili nekoj drugoj vrsti konflikata) ubijeno oko 2 miliona dece; između 4 i 5 miliona dece postali su invalidi; 12 miliona njih ostalo je bez kuće, više od milion su postali siročići, dok je ukupno 10 miliona traumatizovane dece.⁴⁰⁴

Deca su kroz istoriju na razne načine učestvovala u ratnim sukobima. Još od starog Rima, preko Prvog i Drugog svetskog rata, ona su korišćena kao kuriri, da bi danas bila aktivni učesnici u oružanim sukobima. Ženevska konvencija eksplicitno zabranjuje upotrebu dece u ratovima, dok Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda ovo prepoznaje kao ratni zločin.⁴⁰⁵ Smatra se da u savremenom dobu deca mlađa od 18 godina učestvuju u preko 75% sukoba u svetu, dok je 80% ove dece mlađe od 15 godina.⁴⁰⁶

Neki sukobi su trajali decenijama, poput onih u Angoli (30 godina), Avganistanu (20 godina), Šri Lanki (30 godina). U takvoj konstelaciji odnosa deca odrastaju pre vremena, trpe razne vrste psihičkih i fizičkih posledica i bivaju zloupotrebljena na razne načine (pod uslovom da prežive). Deca stradaju i u tzv. humanitarnim intervencijama, kako je bila nazvana NATO agresija na SRJ 1999. godine, kada je za samo tri meseca poginulo osamdesetoro dece.⁴⁰⁷ Simbol stradanja dece u SRJ je Milica Rakić iz Batajnice, koju je pogodio geler dok je sedela na noši.

Najnoviji sukobi u Siriji i Iraku pokazali su svoje bestijalno lice, i to baš

⁴⁰⁴ <https://www.unicef.org/sowc96/1cinwar.htm>, 06. 11. 2019.

⁴⁰⁵ United Nations, „Rome Statute of the International Criminal Court”, A/CONF.183/9 § (2002)

⁴⁰⁶ Deborah Browne, „Children as Agents of Terrorism and Political Conflict”, *Routledge Handbook of Terrorism and Counterterrorism*, ed. Andrew Silke, Routledge, London, 2019, str. 135.

⁴⁰⁷ <https://www.blic.rs/vesti/beograd/deca-zrtve-nato-bombardovanja-secanje-na-milicu-racic-i-osamdesetoro-malisana/zp59b62>, 18. 09. 2019.

kroz prizmu dečijeg stradanja. Samo u kampu Al Hol na severoistoku Sirije se nalazi oko 62.000 ljudi, od kojih su većina (80%) žene i deca.⁴⁰⁸ Preko 27.000 dece iz ovog kampa je u velikom riziku od radikalizacije i nasilja, dok mnogi čekaju da budu vraćeni u svoje matične zemlje.⁴⁰⁹ Do sada su mnoge zemlje izvršile repatrijaciju 1000 dece iz kampa Al Hol.⁴¹⁰ To će ujedno biti i najveći bezbednosni izazov za zemlje koje primaju ovu decu.

Od januara 2019. godine do marta poginulo je 60 dece.⁴¹¹ Najsmrtonosnija godina (kada je reč o pogibiji dece) od početka rata u Siriji je 2018, u kojoj je ubijeno 1.106 dece.⁴¹² Odrastanje ove dece veoma je tragično, jer preko 50% njih ne pohađa škole, koje su u velikoj meri uništene u konfliktu (smatra se da je ruinirano preko 6.000 škola u Siriji); 8,4 miliona dece iziskuje humanitarnu pomoć, dok su 2,4 miliona dece izbeglice koje su našle utočište u susjednim državama.⁴¹³

Istraživanja pokazuju da je preko 4. 000⁴¹⁴ dece na neki način učestvovalo unutar ISIS-a u ratnim sukobima.⁴¹⁵ Od tog broja samo je u Iraku oko 1.500 sunitске dece uzrasta između 13 i 17 godina, koja se mogu smatrati vojnicima „Islamske države”. I među decom koja su na neki način povezana sa „Islamskom državom” treba praviti razliku. Dok su jedna bila kuriri i pomoćno osoblje džihadistima, druga su neposredno učestvovala u borbama (posebno kada je reč o starijim maloletnicima). Za sve njih treba napraviti individualne programe reintegracije, a onima koji su duboko indoktrinirani treba se posebno baviti.

Među ženama povratnicama sa ratišta primetio se još jedan neobičan trend, a to je da se vraćaju sa velikim brojem dece koju prijavljuju kao svoju, a za koje se osnovano pretpostavlja da nisu njihova biološka deca.

⁴⁰⁸ <https://www.euronews.com/2021/01/30/un-27-000-children-need-to-be-repatriated-from-isis-camp-in-syria>, 31.01.2021.

⁴⁰⁹ Smatra se da se ovde nalaze deca iz više od 60 zemalja sveta.

⁴¹⁰ <https://www.euronews.com/2021/01/30/un-27-000-children-need-to-be-repatriated-from-isis-camp-in-syria>, 31.01.2021.

⁴¹¹ <https://www.unicef.org/press-releases/2018-deadliest-year-yet-children-syria-war-enters-9th-year>, 04. 11. 2019.

⁴¹² <https://www.unicef.org/press-releases/2018-deadliest-year-yet-children-syria-war-enters-9th-year>, 04. 11. 2019.

⁴¹³ <https://www.goalglobal.org/stories/post/goal-10-children-dying-each-day-in-syria>, 01. 11. 2019.

⁴¹⁴ Prema neformalnim podacima, smatra se da je oko 2.000 dece prošlo religijsku i vojnu obuku za džihadiste Islamske države.

⁴¹⁵ https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/62805/19Jun_Barricman_Britni.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 20. 10. 2019.

Upravo zbog toga će mnoge države morati da rade testove DNK kako bi potvrdile srodstvo između majke i deteta. Osim toga, pojedina deca koja se vraćaju sa iračkog i sirijskog ratišta toliko su traumatizovana da se plaše tišine.⁴¹⁶ Njima je potreban poseban tretman koji će im pružiti stručna lica kroz igru i psihoterapiju.

Trenutno se „deca Islamske države” nalaze u nekoj vrsti pravnog i životnog vakuuma. Kao jedan od gorućih problema, postaviće se i pitanje državljanstva dece koja su živela u kalifatu pod kontrolom „Islamske države” i novorođene dece u kalifatu. Ukoliko ih države čije državljanstvo nose njihovi roditelji ne prihvate, ona će postati tužna kategorija međunarodnog prava zvana – apatridi. Tako postaju „ničija deca” sa „ničijim državljanstvom”. Iako su deca, kako smo konstatovali (ma u kom obliku učestvovala u ratnim dešavanjima), žrtve, postavlja se pitanje – šta raditi sa onom decom koja su indoktrinirana na najgori način od strane terorista „Islamske države”? Kako ih reintegrirati u društvo i deradikalizovati? Da li su ona bezbednosna pretnja? I šta raditi sa njihovim još uvek npr. radikalizovanim roditeljima? Da li je humano oduzeti decu takvoj porodici?⁴¹⁷

Kao što se da primetiti, mnogo je kontroverznih pitanja koja se nalaze između dva veoma bitna principa: bezbednosti i ljudskih, tj. dečijih prava. Da bi se takva deca, koja su očigledno prošla strahovite traume, vratila u normalne tokove društva, potrebno je pod hitno napraviti adekvatne programe za deradikalizaciju. Ti program ne mogu biti univerzalni, već prilagođeni svakom prostoru, a onda i svakom pojedinačnom slučaju.⁴¹⁸ Unutar programa za deradikalizaciju će morati da deluju raznovrsni i kompetentni timovi stručnjaka, počevši od politikologa, bezbednjaka i policije, pa sve do psihijatarata, psihologa, pedagoga itd. Neizostavna je i dodatna edukacija svih ovih stručnjaka kako bi se što bliže upoznali sa ideologijom „Islamske države” kako bi znali da reaguju na adekvatan i primeren način. Takođe, treba pripremiti

⁴¹⁶ Ovo se objašnjava činjenicom da deca u ratnim uslovima, u kojima su bila neprestano izložena pucnjavi, bombama i eksplozijama, nisu navikla na normalne uslove života.

⁴¹⁷ U nekim državama je dozvoljeno da deca majki koja su osuđena za krivično delo terorizma ostanu sa njima u zatvoru, bar do treće godine života deteta. Takav slučaj je sa Belgijom. Ova odluka je opravdana psihološkom potrebom deteta za majkom u ranom uzrastu.

⁴¹⁸ Recimo, neće biti moguće primeniti iste programe kod dece koja pripadaju trećoj ili četvrtoj generaciji migranata iz neke arapske zemlje i kod dece koja su poreklom sa Balkana. Njihovi kulturološki i religijski obrasci ponašanja su potpuno različiti. Ono što daje pozitivne rezultate u prvom slučaju, možda u drugom neće rezultirati pozitivnim učinkom.

i društvo, posebno lokalne zajednice na povratak žena i dece koja su bila na ratištu. Može se očekivati određena doza stigmatizacije prema povratnicima, koja bi ih samo više uvela u izolovanost, pa bi samim tim i otežala proces reintegracije/deradikalizacije.

Na osnovu svega priloženog, možemo konstatovati da se savremeno društvo nalazi pred velikim ljudskim i bezbednosnim izazovima. Ako je istinita ona Frojdova (Sigmund Freud) misao da je „dete otac čoveka”, onda ne možemo da se ne zapitamo kakva to sumorna budućnost predstoji modernom čoveku.

7.3. Kako sprečiti ekstremizam kod dece i mladih?

Ovo je verovatno jedno od najtežih, ali i najbitnijih pitanja koje je potrebno postaviti u svakom društvu, posebno kada je reč o „novoj realnosti”. Naša deca su pred mnogobrojnim izazovima i često su izložena toksičnim sadržajima i to ne samo u medijima, već i u svakodnevnom životu. Smatra se da je oko 1,5 milijardi dece i adolescenata bilo van škole usled pandemijskih mera.⁴¹⁹ To znači da su najveći deo vremena provodili u svojim kućama i da su bili usresređeni na porodicu i društvene mreže. Poznato je da je porodično nasilje bilo u porastu tokom „korona-mera”, koje su u mnogim zemljama podrazumevale i potpunu zabranu kretanja. U takvim okolnostima ljudi su se uglavnom okretali društvenim mrežama, igricama i virtuelnom prostoru. UNICEF je jasno označio koji su faktori rizika za nasilje, zanemarivanje i zlostavljanje dece povezani sa ovom pandemijom. Navešćemo neke od najbitnijih:⁴²⁰

- Povećanje siromaštva i nedostatak hrane usled gubitka posla roditelja.
- Otežano ili nemoguće obrazovanje u školama i/ili onlajn prostoru.
- Povećanje digitalnih aktivnosti dece bez roditeljskog nadzora, koje mogu voditi različitim vrstama bezbednosnih rizika.
- Nepostojanje hranljivih obroka, koje su pre pandemije deca dobijala u školi.
- Poremećaji u vršnjačkom druženju i socijalna distanca.
- Povećanje upotrebe alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci kod dece, itd.

⁴¹⁹ World Health Organization, *Joint Leaders' statement - violence against children: a hidden crisis of the COVID-19 pandemic*, Geneva, World Health Organization, 2020.

⁴²⁰ Više o tome videti na: <https://www.unicef.org/media/68711/file/COVID-19-Protecting-children-from-violence-abuse-and-neglect-in-home-2020.pdf>, 10.02.2021.

Zbog svih ovih rizika, UNICEF je predložio da se oforme specijalne službe stručnjaka, koje bi najpre radile na identifikaciji postojećih rizika po decu, a potom i na praktičnom delovanju kroz programe podrške.

Deca su izložena velikim rizicima na društvenim mrežama, posebno kada je reč o igricama kroz koje moraju da odgovore na određene „izazove”. Jedna takva tragedija desila se u Beogradu, kada se dečak star devet godina obesio u stanu, odgovarajući na „izazov”, koji nameću određene aplikacije.⁴²¹ Ranijih godina su se pojedine video igrice povezivale sa samoubistvima i samopovređivanjem dece i tinejdžera, kao što je to slučaj sa „Doki Doki Literature”⁴²² i „Plavim kitom”.⁴²³

Na aplikacijama koje pretežno koriste deca (Tik tok), mogu se naći i propagandni sadržaji ekstremističkih i terorističkih grupa, poput ISIS-a. Cilj ekstremista je da radikalizuju i potom, regrutuju što već broj mladih ljudi.⁴²⁴ Inače, Tik tok je jedna od najpopularnijih aplikacija, sa 800 miliona korisnika, pretežno uzrasta od 16 do 24 godine (41%).⁴²⁵

Da bi deca bila svesna potencijalnih opasnosti koje prete kako u realnom, tako i u virtuelnom prostoru, potrebno je raditi na „više frontova” i angažovati multidisciplinarni tim stručnjaka. Pre svega, mora se raditi na edukaciji roditelja i prosvetnih radnika, koji provode najviše vremena sa decom i tinejdžerima u školama. Nijedan roditelj ili profesor nije rođen sa predznanjem o nasilju i ekstremizmu, te je stoga potrebno sistemski pristupiti ovom problemu. Poželjno je u te svrhe organizovati (uživo ili onlajn) radionice sa ovim ciljnim grupama, kako bi se informisale o fenomenu ekstremizma i nasilja. Samo edukovane osobe mogu biti u stanju da prepoznaju ove pojave i da na vreme uključe alarm u društvu. Da bi se tako nešto realizovalo, potrebni su nam profesionalci sa

⁴²¹ Pretpostavlja se da je reč o aplikaciji *Tik tok* i igrici *Blekaut*, koja podrazumeva da deca stave kaiš oko vrata i stežu ga, dok ne padnu u nesvest, a što je sve vreme praćeno video snimkom. Izvor: <https://www.blic.rs/vesti/hronika/misterija-smrti-decaka-9-koji-se-obesio-komsije-pricaju-o-jezivom-tiktok-izazovu-ali/7h7qm72>, 10.02.2021.

⁴²² <https://www.index.hr/vijesti/clanak/djeca-igraju-opasne-igre-koje-poticu-na-samoubojstvo-sto-uciniti/2028889.aspx>, 08.02.2021.

⁴²³ U ovoj igrici deca dobijaju 50 zadataka koje treba da urade za 50 dana. Zadaci idu od prostijih, ka složenijim i često uključuju autodestruktivno ponašanje, koje se u velikom broju primera završava tragično. Izvor: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-47672762>, 08.02.2021.

⁴²⁴ Videti više o tome na: <https://www.cbsnews.com/video/isis-turns-to-tiktok-for-recruitment/>, 10.02.2021.

⁴²⁵ <https://www.oberlo.com/blog/tiktok-statistics>, 10.02.2021.

iskustvom, koji će na kreativan i stručan način sprovesti edukaciju u delo.⁴²⁶ Ova tema je od suviše velikog značaja da bi se prepuštala diletantima, jer se radi o budućnosti i bezbednosti naše dece.

Jedna od mogućnosti rada sa decom bi bilo i učenje kroz igre, zahvaljujući kojima bi se mladi naraštaji informisali o negativnim fenomenima, poput ekstremizma. Takođe treba raditi i sa mladim liderima, jer je poznato da se mnogo lakše prihvata stav vršnjaka, nego li starijih osoba. Da bi se to desilo, treba napraviti adekvatne programe koji bi zainteresovali naše đake. Učenje treba da bude interesantno, a ne dosadno i zamorno za učenike.

Sledeća stvar na koju treba obratiti pažnju jesu – protokoli delovanja. Radeći na mnogobrojnim radionicama o ekstremizmu širom regiona, shvatila sam da je to jedan od najvećih problema. Škole, profesori, pa i roditelji, ne znaju kome i kako da se obrate ako primete da su deca krenula putem ekstremizma. Upravo zbog toga je nastao „Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika” – kako bi se pomoglo nastavnicima da prepoznaju promene u ponašanju kod učenika koje bi mogle ukazivati na ekstremizam. Pored elementarnih pojmova, simbolike ekstremizma i različitih primera igara koje prosvetni radnici mogu koristiti u radu sa svojim učenicima, kao autor sam sastavila i Formular za evidentiranje neprihvatljivih oblika ponašanja, koja mogu ukazivati na neku vrstu ekstremizma. Formular se sastoji iz dva dela: formulara za opis faktora rizika i liste faktora rizika. Evidentiranje sprovodi profesor koji primeti neobično ponašanje kod učenika, da bi se kasnije ovi podaci dostavili školskom timu (direktor, psiholog, pedagog...), koji naknadno odlučuje kako će reagovati.⁴²⁷

⁴²⁶ Edukacija se može sprovesti jednokratno ili u nekoliko dana, u okviru čega bi se polaznici radionica informisali o osnovnim terminima vezanim za nasilni ekstremizam (simboli ekstremizma, ideologija, faktori priblačenja i odbijanja...) koji bi mogli ukazivati na potencijalan problem i sl. Osim roditelja i prosvetnih radnika, edukacija bi mogla da se sprovede i sa socijalnim radnicima i psiholozima, koji su takođe usmereni na rad sa mladima.

⁴²⁷ Ova dva formulara i napomena na kraju teksta su preuzeti iz: Đorić Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020, str. 57-59.

Formular br. 1

FORMULAR ZA OPIS FAKTORA RIZIKA	
Ime i prezime učenika:	
Vrsta rizika (uneti broj iz liste rizika):	R __
Detaljan opis faktora rizika:	
Ime i prezime nastavnika koji je prepoznao rizik:	
Datum:	

Formular br. 2

	LISTA FAKTORA RIZIKA (Neprihvatljivi oblici ponašanja koji mogu ukazivati na neku vrstu ekstremizma)
R1	Učenik/učenica je iznenada postao fizički agresivan prema školskim drugarima/profesorima koji pripadaju drugačijoj religijskoj/nacionalnoj grupi.
R2	Učenik/učenica je iznenada postao verbalno agresivan (koristi govor mržnje, uvrede i sl.) prema školskim drugarima/profesorima koji pripadaju drugačijoj religijskoj/nacionalnoj grupi.
R3	Učenik/učenica koristi govor mržnje u sajber prostoru (npr. na društvenim mrežama Facebook, Instagram, Twitter... ili Viber/Whats app grupama).

R4	Učenik/učenica je član grupa na društvenim mrežama koje propagiraju nasilje (ideološko, religijsko, nacionalističko).
R5	Učenik/učenica citira delove iz religijskih spisa koji pozivaju na nasilje (ili ga opravdavaju).
R6	Učenik/učenica pokazuje animozitet prema pripadnicima suprotnog pola. Pojašnjenje: <i>Ovo je posebno izraženo kod desničarskih ekstremista i religijski motivisanih ekstremista (u degradirajućem odnosu muškaraca prema ženskom polu).</i>
R7	Učenik/učenica namerno uništava školski inventar.
R8	Učenik/učenica unosi u školu opasne predmete uz pomoć kojih može povrediti druge. Pojašnjenje: <i>Posebno obratiti pažnju ukoliko nosi nož, pištolj, bejzbol palicu i sl.</i>
R9	Učenik/učenica drastično menja fizički izgled i odevanje. Pojašnjenje: <i>Adolescenti su skloni drastičnoj promeni izgleda, što nije uvek simptom ekstremističkog ponašanja, ali treba obratiti pažnju da li fizički izgled podržava neko religijsko/ideološko učenje. Npr. ako učenik skрати pantalone i pusti bradu, ovo može ukazivati na vehabizam.</i>
R10	Učenik/učenica izbegava druženja i zabavu sa vršnjacima. Pojašnjenje: <i>Neki ekstremistički pokreti podržavaju asketizam i odricanje od savremenog načina života mladih koje uključuje izlaske, rođendane, druženja i sl.</i>
R11	Učenik/učenica u svojim vrednosnim stavovima podržava/opravdava nasilje nad drugima koji imaju drugačije mišljenje od njegovog.
R12	Učenik/učenica koristi simbole koji su direktno vezani za neku vrstu ekstremizma. Pojašnjenje: <i>Više o prepoznavanju ekstremističkih simbola videti u odeljku priručnika koji se bavi ovom temom.</i>
R13	Učenik/učenica za svoje lične neuspehe pronalazi krivce u pripadnicima drugih religija, nacija, rasa, ideologija.
R14	Učenik/učenica pokazuje izrazitu agresivnost na minimalne nadražaje.
R15	Učenik/učenica pokazuje interesovanje za muziku sa rasističkim, ksenofobičnim ili fašističkim i nasilnim sadržajem. Pojašnjenje: <i>Savremeni nasilni ekstremizam često radikalizuje mlade ljude upravo zahvaljujući muzici, kroz koju plasira poruke govora mržnje.</i>

R16	Učenik/učenica izbegava određene školske obaveze pod izgovorom religijskih, nacionalnih ili ideoloških ubeđenja.
R17	Učenik/učenica pokazuje znake autoagresije.
R18	Učenik/učenica pokazuje nagli pad u postignuću (školskom uspehu).
R19	Učenik/učenica se odjednom povlači i zatvara u sebe ili prekida kontakte sa dosadašnjim prijateljima i bliskim okruženjem. Pojašnjenje: <i>Ekstremističke grupe često nastoje da izoluju svoje nove članove, kako bi mogli lakše manipulirati njima.</i>
R20	Učenik/učenica promovise „teorije zavere” i veruje u njih. Pojašnjenje: <i>npr. „Svi Jevreji/ hrišćani/muslimani su se urotili protiv nekog ili nečeg”.</i>
R21	Ostalo (neki drugi oblik ponašanja koji se ne nalazi u tabeli). Opisati.

Iako navedeni faktori rizika u prethodnoj tabeli mogu jasno ukazivati na mogućnost da se neki od učenika radikalizovao, treba biti oprezan sa donošenjem konačne procene. Poznato je da adolescenti često žele da šokiraju i privuku pažnju svojim neprikladnim ponašanjem i buntom, ali ukoliko registrujemo više takvih faktora (ili jedan izrazito dominantan), onda treba obratiti pažnju na to. Da bi ovakva praksa evidentiranja zaživela u našoj sredini, moramo svi biti svesni da ne treba zatvarati oči pred problemima, već da sam problem treba seći u korenu. Pravljenjem protokola postupanja u ovakvim situacijama olakšavamo prevenciju ekstremizma i pomažemo prosvetnim radnicima da odreaguju na adekvatan način. Oni mogu biti izuzetno korisni kao prvi bedem u prevenciji ove pojave, jer provode dosta vremena sa svojim đacima i jasno mogu primetiti sve promene (kako pozitivne, tako i negativne).

Možda na prvi pogled prevencija ovakvog tipa može delovati kao gubljenje vremena ili dodatno opterećenje profesora, ali treba naglasiti da sprečavanjem ekstremizma kod mladih (koji su najranjivija grupa), sprečavamo i eventualni terorizam. Ovakvi programi ne koštaju mnogo, a daju dugoročne i pozitivne rezultate. I što je najbitnije – štite našu decu od negativnih pojava kakav je ekstremizam.

VIII

EKSTREMIZAM I DRUŠTVENE MREŽE

Savremena komunikacija se sve više odvija u virtuelnom prostoru. Nekada su ljudi međusobno razmenjivali poruke putem glasnika, pisama i telegrafa. Dešavalo bi se da poruke putuju danima, pa i mesecima. Ubrzan razvoj tehnike i tehnologije omogućio je neposrednu, bržu i lako dostupnu komunikaciju. Pojavom interneta komunikacija je u velikoj meri olakšana, ali su se pojavili i neki novi izazovi. Jedan od takvih izazova tiče se i sfere bezbednosti, o čemu svedoče nove pojave poput sajber-bulinga, onlajn propagande, onlajn radikalizacije, sajber-terorizma i sl.

Privatnost svakog od nas sve je više ugrožena, jer naši lični podaci, zahvaljujući digitalizaciji, mogu lako dospeti u ruke zlonamernih osoba. Ponekad je i čovek sam kriv, uzimajući u obzir da olako deli vrlo senzitivne podatke na društvenim mrežama o svom kretanju, prijateljima, finansijskom i privatnom statusu itd.

Komunikacija u virtuelnom prostoru postala je toliko dominantna da „virtuelno postaje naša realnost”. Ovoj pojavi su najviše podložni mladi ljudi, koji ne samo da predominantno komuniciraju putem društvenih mreža već se najviše i informišu zahvaljujući njima. Svedoci smo da se čak i stranački politički izbori dobijaju na društvenim mrežama. Očigledno je da život u eri „Velikog brata”, osim brzog, besplatnog i lakog povezivanja ljudi, povlači sa sobom i niz opasnosti. Neadekvatna zakonska regulativa, koja još uvek ne može da prati brzinu dešavanja na internetu još jedan je od bezbednosnih izazova sa kojima se sreće savremeni čovek.

I ekstremizam je našao svoje mesto u virtuelnom prostoru. To se prvenstveno vidi na polju propagande, koja deluje vrlo perfidno. Najugroženija kategorija su mladi ljudi, upravo zbog potrebe za pripadanjem i identitetom (što mogu pronaći u ekstremističkim grupama), ali i činjenice da su oni najbrojniji korisnici društvenih mreža.

Društvene mreže (posebno Tviter, Jutjub, Fejsbuk) poslednjih godina su se obilato koristile za promovisanje različitih vrsta ekstremizma. To je uticalo da vlade pojedinih zemalja sve više insistiraju na kontrolisanju

i uklanjanju nepodobnih sadržaja na postojećim društvenim mrežama. Ova ideja je iziskivala ne samo intenzivnu upotrebu veštačke inteligencije već i zapošljavanje dodatnog broja ljudi koji bi kontrolisali sporne sadržaje. Problem sa veštačkom inteligencijom (iako može biti veoma korisna) jeste u tome što ponekad detektuje pogrešne sadržaje kao ekstremističke. Tako su, na primer, u SAD pod uticajem softvera mnoge nacionalne manjine bile targetirane kao problematične. U Nemačkoj su pak objave jednog satiričnog lista 2018. godine dovele do toga da se ukinu njegove objave na Tviteru zbog širenja antiislamskih stavova, što dovodi do pitanja slobode govora i izražavanja. Ovi primeri ukazuju da se mora naći odgovarajuća ravnoteža između bezbednosti i ljudskih prava.

Veštačka inteligencija (AI)⁴²⁸ može biti i te kako korisna u borbi protiv ekstremizma i terorizma, ali ne može u potpunosti zameniti ulogu čoveka. Korišćenjem AI u borbi protiv ekstremizma mogu se javiti tri ključna problema:

1. Targetiranjem potencijalnih ekstremističkih grupa mogu da se ugroze ljudska prava određenih nacija, rasa ili pripadnika pojedinih ideologija (npr. muslimani, desničari, Arapi...)⁴²⁹

2. Uklanjanjem ekstremističkih i nasilnih sadržaja sa određenih internet platformi ekstremisti se motivišu da koriste tzv. enkriptovane aplikacije u koje se mnogo teže ulazi i koje se teže kontrolišu od strane nadležnih institucija.⁴³⁰

3. Eliminisanjem problematičnih sadržaja sa interneta dovodi se u pitanje pravo korisnika na nenasilno izražavanje nezadovoljstva, što takođe krši princip prava na slobodu govora.⁴³¹

Kakvo rešenje se nazire iz svih navedenih problema? Kanadski istraživači su došli na ideju da se vlada ove zemlje fokusira na finansijsku podršku specijalnim privatnim kompanijama⁴³² koje se bave AI, sa ciljem kontrolisanja i uklanjanja neprikladnih sadržaja.

⁴²⁸ Artificial Intelligence

⁴²⁹ Vidi: Choudhury, Tufyal and Helen Fenwick, „The Impact of Counter-Terrorism Measures on Muslim Communities”, *International Review of Law, Computers, and Technology*, no 25, 2011, str. 151-181.

⁴³⁰ Vidi: Wilson, Jason. 2016. „Gab: Alt-Right’s Social Media Alternative Attracts Users Banned From Twitter.” *The Guardian*, November 17. www.theguardian.com/media/2016/nov/17/gab-alt-right-social-media-twitter

⁴³¹ Vidi: Khan, Adnan R. 2018. „How the Internet may be Turning us all into Radicals.” *Macleans*, June 26. www.macleans.ca/society/technology/how-the-internet-may-be-turning-us-all-into-radicals

⁴³² Ranije su se direktno obraćale društvenim mrežama, a ne ovim specijalizovanim kompanijama.

Time bi doprineli razvoju AI sektora (čime bi Kanada postala lider u ovoj oblasti), a država bi imala kontrolu nad privatnim podacima korisnika (koji su uvek osetljivi), a ne društvene mreže.⁴³³

Još od 2017. godine Fejsbuk je u javnosti više puta saopštavao kako sa svojih platformi uklanja oko 99% sadržaja iza kojeg stoje terorističke organizacije Al Kaida i ISIS.⁴³⁴ Zahvaljujući istraživanju Associated Press-a, u kooperaciji sa *Securities and Exchange Commission* (SEC) utvrdilo se da je uklanjano oko 38% sadržaja, a ne 99%, kako je to Fejsbuk u zvaničnim saopštenjima naveo.

Šta je posledica kontrolisanja i cenzurisanja ekstremističkih objava na najpopularnijim društvenim mrežama? Alokacija, tj. prebacivanje ekstremista na alternativne internet mreže (npr. „dark-net”) ili na manje atraktivnije provajdere i društvene mreže. Time se ne ukida ekstremistička propaganda, već se samo čini manje vidljivom na regularnim društvenim mrežama.

Činjenica je da svi ekstremisti koriste onlajn propagandu. Razlika je samo u tome kojoj društvenoj mreži daju prednost. Tako su npr. pripadnici terorističke organizacije „Islamska država” najviše koristili Tviter, dok su 8chan i Gab, platforme koje se predominantno vezuju za promotivne aktivnosti belih rasista, tj. ekstremnih desničara. Smatra se da se ekstremni desničar Tarant (Brenton Tarrant), odgovoran za ubistvo preko 50 ljudi na Novom Zelandu 2019. godine, upravo najviše ideologizirao putem platforme 8chan.⁴³⁵ Aplikacije 8chan i Gab koriste takav vokabular koji dodatno raspiruje violentnost njihovih ekstremističkih ideologija. Poslednjih godina su ove platforme fokusirane na migrantsku krizu, za koju su, prema njihovoj percepciji, „odgovorni” Jevreji, a za glavne krivce „genocida nad belcima” određuju muslimane. Evidentno je da se ideologija navedenih platformi zasniva na antisemitizmu i islamofobiji, što su ujedno i ideološke osnove savremene ekstremne desnice.

⁴³³ Rebecca Herbener, Sebastian Lacey and Matthew Markudis, „The Role of Artificial Intelligence in Countering Online Violent Extremism” *Discord and Disruption*, 2019, An Anthology of Briefing Notes by Graduate Fellows at the Balsillie School of International Affairs, Canada, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kWQghfW_V90J:https://www.balsillieschool.ca/wp-content/uploads/2019/02/The-Role-of-Artificial-Intelligence-in-Countering-Online-Violent-Extremism.pdf+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=rs, 18. 07. 2019.

⁴³⁴ <https://www.counterextremism.com/press/zuckerberg%E2%80%99s-99-percent-myth-extremist-content-removal-claims-false-misleading>, 18. 07. 2019.

⁴³⁵ <https://www.adl.org/resources/reports/gab-and-8chan-home-to-terrorist-plots-hiding-in-plain-sight>, 07. 11. 2019.

Aplikacija Telegram, koja na prvi pogled nalikuje Vocado, takođe je popularna u ekstremističkim krugovima. Ovu enkriptovanu⁴³⁶ aplikaciju napravila su braća Durov⁴³⁷ i za kratko vreme postala je veoma popularna širom sveta. Ono što je prednost Telegrama jeste mogućnost da pokrene sakrivenu komunikaciju koja neće ostavljati tragove na serverima kompanija. Postoji opcija samouništenja poruka (u okviru koje se može čak namestiti i tajming), a kao ključ za otvaranje poruka koristi se i slika. Dostupno je i zaobilaznje Telegram servera tako što se sa bilo kog desk računara može pristupiti ovoj aplikaciji. Neki smatraju da je najveća prednost Telegrama to što je plasiran kao neprofitna organizacija, te da nema namere da se priključi nekim popularnim društvenim mrežama poput Fejsbuka.

Na Telegramu korisnici mogu da razmenjuju video-sadržaje, fotografije i razne druge fajlove do 1,5 GB. Da bi pokazao koliko štiti privatnost korisnika, Telegram je čak u nekoliko navrata raspisao javnu nagradu od nekoliko stotina hiljada dolara za sve one koji uspeju da „provale” u zaštićenu komunikaciju. Do sada niko nije uspeo da ugrozi privatnost koju ova aplikacija nudi, te nije bilo ni nagrade. Da ništa nije savršeno, pa ni ova veoma hvaljena aplikacija, pokazalo se u slučajevima detektovanja lokacija korisnika. To se moglo registrovati ukoliko bi korisnici pristupili Telegramu sa računara – onda bi se tokom glasovnih poziva mogle otkriti javne i privatne IP adrese. Kasnije je ovaj problem rešen softverskim nadogradnjama 1.3.17 beta i 1.4. Nažalost, i ekstremisti su postali svesni prednosti Telegrama, pa su počeli da ga zloupotrebljavaju za međusobno umrežavanje i širenje violentne propagande. Inače, Rusija je nedavno zabranila upotrebu ove aplikacije, jer je Telegram odbio primenu antiterorističkih ruskih zakona, uvedenih još 2016. godine.

Osim Telegrama, među ekstremistima je popularna i aplikacija Zelo, koja je takođe usmerena ka čuvanju privatnosti korisnika i njihovom umrežavanju. Zelo deluje po principu voki-tokija i besplatnog je karaktera. Još jedna specifičnost ove aplikacije jesu kanali, tj. grupe. Ovakvim umrežavanjem pojedinac može prenositi poruku svim ostalim članovima grupe, koji će je primiti u isto vreme. Osim glasovnih, postoji mogućnost slanja i tekstualnih poruka, kao i alarma i lokacije (ukoliko to pošiljalac odobri). Cela istorija komunikacije se pamti, te se može naknadno preslušati ili obrisati, čak i ukoliko nismo povezani sa internetom. Koliko je

⁴³⁶ Pun naziv ove zaštite je „end-to-end-encryption”.

⁴³⁷ Oni su ujedno i osnivači popularne ruske društvene mreže VKontakte.

Zelo popularan među pripadnicima „Islamske države”, govori svedočenje na sudu Tadžikistanca teroriste Todžidina Nosirova, koji je potvrdio da se radikalizovao slušajući predavanja preko aplikacije Zelo.⁴³⁸

U poslednje vreme ISIS sve više koristi neke decentralizovane platforme, poput RocketChat i ZeroNet, ali je Telegram i dalje popularan.

Propaganda koju sprovode neke ekstremističke organizacije dobro je napravljena uz korišćenje visokih tehničkih i tehnoloških standarda, pa samim tim deluje i uverljivije na pojedince. Istraživanja su pokazala da je tokom 2018. godine u intervalu od osam nedelja 320.000 ljudi gledalo 500.000 minuta na 116 video-sadržaja koji su bili namenjeni regrutaciji novih ISIS članova.⁴³⁹

Fejsbuk, Jutjub, Tviter i Majkrosoft su se 2017. godine usaglasili da se priključe Globalnom internet forumu za borbu protiv terorizma (Global Internet Forum to Counter Terrorism - GIFCT). Ovo umrežavanje je podrazumevalo cenzuru govora mržnje i svih ekstremističkih sadržaja, a sa druge strane rad na pozitivnim narativima – jedan od metoda koji je počeo da se koristi je Google Jigsaw's Redirect Method⁴⁴⁰. Korišćenje ove metode dovelo je do sledećih zaključaka:⁴⁴¹

1. ISIS koristi narative o doslovnom primenjivanju šerijata, čime postaje primamljiv za „prave vernike”. Ovde se pri tom izbegava navođenje ostalih restriktivnih mera i brutalnih kazni koje primenjuje.

2. Navodni vojni uspesi i romantičarska ekspanzija džihadista su takođe jedan od narativa kojima je ISIS privlačio posebno mlade ljude željne avanturizma.

3. Religijski ekskluzivitet je još jedna u nizu floskula u kojoj je ISIS ukazivao da je on jedini ispravni tumač Kurana i da su svi ostali „nevernici”.

4. Herojstvo kroz poziv za džihad. Ovim narativom ISIS je podilazio svima onima koji su poginuli „u borbi za veru”, glorifikujući ih na sve moguće medijske načine.

5. Viktimizacija umme – kroz ovaj narativ ISIS je pokazivao kako su se „svi” urotili protiv kalifata i kako je jedini način odbrane beskompromisna borba.

⁴³⁸ <https://www.slobodnaevropa.org/a/tad%C5%BEikistanac-u-avganistanu-na-%C4%8Delu-pripadnika-islamske-dr%C5%BEave-iz-centralne-azije/30105794.html>, 07. 10. 2019.

⁴³⁹ https://www.salto-youth.net/downloads/toolbox_tool_download-file-2040/Digital%20Guide%20-%20How%20to%20prevent%20radicalization.pdf, 09. 10. 2019.

⁴⁴⁰ Ova metoda je prvenstveno bila usmerena ka Jutjub sadržajima koje je plasirao ISIS.

⁴⁴¹ Prema: <https://redirectmethod.org/pilot/>, 01. 10. 2019.

Protiv ovakvih propagandističkih poruka postoji nekoliko načina borbe/prevenције:

1. Jačanje kritičkog mišljenja
2. Edukacija
3. Objektivno i nepristrasno medijsko izveštavanje
4. Preventivne radionice sa najugroženijim grupama (mladi, neobrazovani, targetirane grupe...)
5. Stvaranje adekvatne zakonske regulative i vladavine prava
6. Saradnja države i civilnog sektora

Savet bezbednosti UN je još 2017. godine usvojio odluku o prevenciji ekstremističkih/terorističkih narativa. Ova odluka se značajno odnosi i na virtuelni prostor. Ekstremisti se obično fokusiraju na mlade ljude u onim sredinama u kojima ne postoje druge organizacije koje će se baviti potrebama mladih ljudi. Mnogi stručnjaci predlažu neformalno obrazovanje u cilju prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije. Mi smatramo da je neformalno obrazovanje dobro, ali da bi se puni efekti ostvarili i uvođenjem formalnog obrazovanja.

U prevenciji digitalnog ekstremizma značajnu ulogu imaju mladi ljudi. U prilog tome svedoči i antiekstremistička mreža mladih pod nazivom *Youth Civil Activism Network* (YouthCAN). Ova mreža je okupila oko 1.300 mladih ljudi iz preko 130 zemalja širom sveta, koji razmenjuju iskustva na temu prevencije nasilnog ekstremizma. Pored YouthCAN, treba pomenuti i platformu *One to One*, koja je sastavni deo Instituta za strateški dijalog (Institute for Strategic Dialogue - ISD). Ideja programa *One to One* jeste da povezuje „pokajnike”, tj. bivše ekstremiste koji su se deradikalizovali i nove potencijalne ekstremiste. Cilj programa je da, pored razmene iskustava, spreči mlade ljude da uđu u ekstremističke organizacije.

Against Violent Extremism (AVE) još jedna je u nizu organizacija koja radi na prevenciji onlajn radikalizacije, koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu. Njen cilj je da povezuje nekadašnje ekstremiste i žrtve ekstremizma, kako bi kroz razmenu iskustava radili na prevenciji nasilnog ekstremizma. Pored navedenih meža i organizacija, treba pomenuti i *Global Survivors Network* (GSN), koja promovise nenasilje kroz javna svedočenja i priče žrtava ekstremizma i terorizma. Interesantan je slučaj sa kampanjom koju vodi *English Disco Lovers* (EDL). Akronim ove organizacije identičan je sa akronimom ekstremno desničarske grupe *English Defence League* (EDL). Osnovni cilj „Engleskih ljubitelja diskoteka”

jeste da kroz svoj akronim anuliraju uticaj ekstremista *English Defence League* na internetu i ometaju njihovu violentnu i toksičnu propagandu.

Koristeći veoma kreativne načine izražavanja, pojedine grupe mladih počele su da ispoljavaju antiekstremističke narative preko crtanih filmova. Takav slučaj je sa projektom *Abdullah-X*, koji predstavlja crtani film dostupan na internetu, u kome je glavni junak mladi musliman Abdullah-X, koji živi u Londonu i koji se susreće sa različitim životnim izazovima, uključujući i ekstremizam. Ovde nije reč o lekcijama, već o poukama koje se usvajaju kroz varijantu crtanoog filma za odrasle. Cilj ove crtane serije jeste da spreči radikalizaciju mladih britanskih muslimana i ulazak u ekstremističke grupe.⁴⁴² Slično deluje i virtuelna zajednica pod nazivom *My Jihad*, koja objašnjava značenje ovog kompleksnog pojma u islamu, koji (sem ideologizovanog), može imati i veoma pozitivno značenje. U Americi postoji projekat EXIT USA, koji se bavi prevencijom rasizma i tzv. belog ekstremizma, koristeći kao glavni kanal komunikacije društvene mreže i Jutjuba. Slične ideje zastupa EXIT u Nemačkoj itd.

I zakonska regulativa će u budućnosti imati sve značajniju ulogu kada je reč o prevenciji nasilnog ekstremizma u virtuelnom prostoru. Naime, sve evropske regulative idu ka tome da obavežu provajdere hosting usluga da uklanjaju sporne ekstremističke sadržaje, inače će biti kažnjene i do 4% ukupnog godišnjeg profita.

Da li je borba protiv onlajn ekstremizma i radikalizacije Sizifov posao?

Na prvi pogled deluje da je tako. Samo na Jutjubu se svakog minuta postavlja 100 sati sadržaja⁴⁴³, dok na se na Fejsbuku svakog dana nalazi 300 miliona novih fotografija i 4 milijarde postova.⁴⁴⁴ Iako su ovi statistički podaci pomalo zabrinjavajući, to ne znači da treba odustati od antiekstremističke borbe u virtuelnom prostoru. Neki istraživači (Rachel Briggs, Sebastien Feve) napravili su spektar kontranarativa koji se može koristiti protiv ekstremističke propagande.⁴⁴⁵ On bi uključivao 3 nivoa delovanja:

1. Strategijska komunikacija koju bi sprovodile države putem svojih zvaničnih institucija. To bi podrazumevalo da se javnost redovno

⁴⁴² Serija je bila posebno usmerena na sprečavanje odlaska britanskih muslimana u Siriju i Irak.

⁴⁴³ YouTube's press page, www.youtube.com/yt/press/enGB/statistics.html, 26. 07. 2013.

⁴⁴⁴ Rachel Briggs, Sebastien Feve, *Police Briefing: Countering the Appeal of Extremism Online*, Institute for Strategic Dialogue, London, 2014, str. 11.

⁴⁴⁵ Rachel Briggs, Sebastien Feve, *Police Briefing: Countering the Appeal of Extremism Online*, Institute for Strategic Dialogue, London, 2014, str. 13.

obaveštava o tome šta je sve država uradila na sprečavanju ekstremizma, dok bi fokus bio na otklanjanju lažnih vesti i ekstremističke propagande.

2. Upotreba alternativnih narativa. Ovaj nivo delovanja odnosio bi se na pozitivan sistem vrednosti koji egzistira nasuprot ekstremističkom vrednosnom sistemu i bazirao bi se na slobodi, demokratiji i toleranciji.

3. Kontranarativno delovanje.⁴⁴⁶ Ovo je intenzivniji nivo delovanja u kome bi se na sve načine radilo na diskreditovanju ekstremističkih ideologija kroz humor, satiru, pozitivne oblike ideologija i sl.

Dok bi se prvi nivo delovanja vezivao isključivo za državne institucije, drugi i treći nivo bi značajnu pažnju posvećivali osnaživanju civilnog sektora.

8.1. Veštačka inteligencija i ekstremizam

Veštačka inteligencija (AI)⁴⁴⁷ više nije naša budućnost; ona je uveliko postala naša sadašnjost. Brzina kojom napreduje razvoj veštačke inteligencije je enormna, a njena primena svestrana. Danas se ona može koristiti za mašinsko učenje (*machine learning*), dijagnostikovanje u medicinske svrhe, ali isto tako može biti opasno oružje u rukama terorista i ekstremista.

Razmotrićemo najpre pozitivne efekte AI. Smatra se da će globalni ekonomski rast upotrebom AI biti uvećan za 14 %, tj. za 15,7 triliona dolara.⁴⁴⁸ Najveće benefite od primene AI će po svim predikcionim analizama imati Kina, koja bi do 2030. trebalo da uveća svoj BDP za 26%.⁴⁴⁹ Sve veća primena mašina i robota sreće se u radu sa zaraženim pacijentima tokom pandemije COVID-19, pa su se tako u Kini roboti upotrebljavali za dezinfekciju prostorija, kao i za pregledanje zaraženih.⁴⁵⁰ U Singapuru su tokom pandemije postavljeni roboti u vidu pasa, koji su na javnim površinama upozoravali ljude da održavaju fizičku distancu.

⁴⁴⁶ Ovde je potrebna posebna obazrivost, jer kontranarativi mogu kod ekstremista proizvesti tzv. kontra-kontranarative i rezultirati većom tenzijom i nasiljem u društvu.

⁴⁴⁷ AI predstavlja skraćenicu od engleskog naziva za veštačku inteligenciju (Artificial Intelligence).

⁴⁴⁸ Pashencev Evgeny, „AI and Terrorist Threats: The New Dimension for Strategic Psychological Warfare”, *Terrorism and Advanced Technologies in Psychological Warfare: New Risks, New Opportunities to Counter Terrorist Threat*, ed. Darya Bazarkina, Evgeny Pashentsev, Greg Simons, NOVA Science Publisher, New York, 2020, str. 84.

⁴⁴⁹ Rao Anand, Gerard Verweij, *Sizing the Prize. What's the Real Value of AI for Your Business and How Can You Capitalize?*, PWC, New York, 2018, str. 3.

⁴⁵⁰ <https://balkans.aljazeera.net/news/technology/2020/3/5/kinezi-napravili-robotu-za-preglede-obiljelih-od-korona-virusa>, 13.02.2021.

Japanci su takođe tokom pandemije koristili robote u hotelima u kojima su bili smešteni bolesnici sa lakšim simptomima.⁴⁵¹ Pacijenti su imali aplikacije uz pomoć kojih su sami merili temperaturu i upisivali podatke, a koje bi naknadno proveravali „pravi” doktori, tj. ljudi.

Ono što je za sada neshvatljivo jeste brzina kojom će mašine preuzeti poslove od čoveka. Smatra se da će za samo četiri godine mašine obavljati polovinu poslova za koje je trenutno potrebna ljudska radna snaga.⁴⁵² Dobra vest je da će „revolucija robota” uticati na povećanje otprilike isto toliko novih radnih mesta. Najnovije predikcije ukazuju da će u narednih 10 godina roboti zameniti 20 miliona ljudi u fabrikama.⁴⁵³ To će sigurno uticati na produblјivanje sve većeg jaza između bogatih i siromaših. Pojava koronavirusa je samo ubrzala proces robotizacije, koji je, izgleda, bio neminovan.

Što se tiče negativnih efekata veštačke inteligencije, ona može dovesti do otuđenja čoveka od procesa proizvodnje, slično onom o kome je nekada davno pisao Karl Marks. Samim tim, uprkos pozitivnim efektima, upotreba veštačke inteligencije će verovatno pospešiti i alijenaciju među ljudima. U bezbednosnom smislu reči, veštačka inteligencija može postati interesantna meta koju bi dobro obučeni teroristi mogli napasti i ugroziti funkcionisanje sistema kritične infrastrukture, pa samim tim i čitave države. Zamislimo samo šta bi se desilo kada bi neki terorista uspeo da uđe, na primer, u sistem kontrole letenja aviona?

Veštačka inteligencija će biti veoma opasna i u kreiranju ne samo lažnih vesti⁴⁵⁴, već i u stvaranju lažnih lica, tzv. „Fake Faces”, tj. „Fake People”.⁴⁵⁵ To bi značilo stvaranje fotorealističnih slika (lica) ljudi koji ne postoje u stvarnosti, što bi moglo da se zloupotrebi u kriminalne i terorističke svrhe, a posebno u specijalnim, tj. psihološkim ratovima. Još interesantniji napredak veštačke inteligencije je u kontekstu „fotošopiranja glasa” uz pomoć programa *Adobe Voco*, koji je predstavljen još 2016. godine. Ovaj program omogućava imitiranje nečijeg glasa (glasovnu manipulaciju) uz mogućnost izgovaranja bilo kog sadržaja. Možemo li samo da zamislimo kolike su mogućnosti zloupotrebe ovakvih formi

⁴⁵¹ <https://www.danas.rs/svet/japanci-koriste-robote-u-hotelima-u-kojima-su-zarazeni-korona-virusom/>, 13.02.2021.

⁴⁵² <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-54627396>, 13.02.2021.

⁴⁵³ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-48770269>, 14.02.2021.

⁴⁵⁴ Više o tome videti: <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-49502788>, 15.02.2021.

⁴⁵⁵ Više o tome videti: Karras Tero, Laine Samuli, Timo Aila, “A Style-Based Generator Architecture for Generative Adversarial Networks”, arXiv of Cornell University, <https://arhiv.org/abs/1812.04948>, 15.02.2021.

veštačke inteligencije?⁴⁵⁶ Šta ukoliko neko bude nameravao da iskoristi glas određene bitne političke ličnosti u propagandne svrhe? Da li se polako ali sigurno briše ona sve tanja linija između istine i laži?

Uprkos svim bezbednosnim i etičkim izazovima, veštačka inteligencija će u novoj realnosti biti jedno od najvažnijih sredstava borbe protiv terorizma i nasilnog ekstremizma. To se jasno može videti iz projekta koje su UN pokrenule 30. juna 2020. godine.⁴⁵⁷ Cilj ovakve inicijative biće ispitivanje dualne uloge veštačke inteligencije:

1. Na koje sve načine AI može biti zloupotrebljena od strane ekstremista i terorista?

2. Kako se AI može koristiti u borbi protiv ekstremista i terorista?

Što se tiče uloge AI u borbi protiv terorizma i ekstremizma, ona je višestruka. Pre svega, veštačka inteligencija može biti dragocena kod analize i vizuelizacije podataka. Na taj način se se prate kontakti terorista, prepoznavanje lica, glasova, uspostavlja se kauzalitet itd. Zahvaljujući raznim algoritmima, moguće je za 15-20 minuta detektovati, a potom i ukloniti teroristički sadržaj u onlajn prostoru.⁴⁵⁸ Postoje čak i programi koji mogu predvideti napade određenih terorističkih grupa i organizacija. Istraživači na Univerzitetu u Merilendu su napravili jedan takav program koji se oslanja na 770 varijabli, dobijenih analizom terorizma u poslednjih 20 godina.⁴⁵⁹

Evidentno je da veštačka inteligencija, kao i većina stvari koje je stvorio čovek, može imati dvostruku prirodu – pozitivnu i negativnu. Sve zavisi sa kojim ciljem i namerama će biti korišćena. Ono čega moramo biti svesni je činjenica da su i teroristi upućeni u napredak tehnike i tehnologije i da će sva postojeća dostignuća koristiti za realizaciju političkog nasilja. Koliko teroristi idu u korak sa savremenim

⁴⁵⁶ Dobar primer zloupotrebe nečijeg glasa u kriminalne svrhe desio se 2019. godine u nemačkoj firmi CEO, kada su kriminalci zahtevali hitan prenos 243.000 dolara, zahvaljujući programu koji je imitirao, tj ukrao glas izvršnom direktoru ove firme. Zaposleni su verovali da im je direktor lično izdao nalog putem telefona, jer su poznavali njegov glas. Izvor: <https://www.wsj.com/articles/fraudsters-use-ai-to-mimic-ceos-voice-in-unusual-cybercrime-case-11567157402>, 15.02.2021.

⁴⁵⁷ Još od 2015. godine UN rade na ovim idejama i to zahvaljujući svom centru za AI i robotiku, što je uključivalo kooperaciju sa Interpolom i to kroz mnogobrojne sastanke i konferencije. Više o tome videti: https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org/counterterrorism/files/20200701_press_release_new_joint_ai_research_initiative.pdf, 13.02.2021.

⁴⁵⁸ <https://news.un.org/en/story/2019/09/1045562>, 14.02.2021.

⁴⁵⁹ Ovaj program se zasniva sistemu vremenskih verovatnoća (Temporal Probabilistic Rule System). Videti više o tome na: <http://analyticindiamag.com/fight-terrorism-analytic-application/>, 16.02.2021.

inovacijama, možemo videti kroz primer upotrebe bespilotnih letelica, tj. dronova. Prvi put su dronove u svojstvu oružja upotrebili Amerikanci u Avganistanu 2002. godine u akciji likvidacije Bin Ladena.⁴⁶⁰ Samo četiri godine kasnije Hezbolah će izvesti oružani napad posredstvom bespilotne letelice. U godinama koje dolaze možemo očekivati masovniju upotrebu veštačke inteligencije u borbi protiv terorizma, ali i zloupotrebu iste od strane terorista. Koja opcija će biti uspešnija, ostavljamo neizvesnom vremenu koje je pred nama.

Na kraju ovog odeljka o ekstremizmu možemo postaviti sami sebi pitanje – u čemu je omanuo savremeni čovek, kada je dozvolio razvoj tako destruktivnih ideologija koje generišu nasilni ekstremizam? Ako je ljubav kreacija, stvaralaštvo i život, a mržnja destrukcija, uništenje i smrt, onda je nejasno kako se neko biće može odlučiti za samouništenje. Jer mržnja ne samo da rađa mržnju, ona uništava i onog ko je nosi u sebi, poput otrova koji nagriza posudu u kojoj se nalazi. Jedino objašnjenje za favorizovanje ekstremizma, pa samim tim i mržnje je – ideologija. Njena moć je u tome da opravdava učinjeno u ime viših ciljeva, pa bili oni personifikacija Boga, pravde, jednakosti ili neke druge vrednosti.

Iako je istorija čovečanstva prepuna različitih oblika nasilja, činjenica je da je ovaj svet ipak ponikao na ljubavi. Ona je vanvremenska pozitivna snaga koja je znala da nadvlada i najstrašnije političke zločine, pa čak i da oprost. O tome je pisao i čuveni Alfred Adler, rekavši da „tamo gde prestaje moć, počinje ljubav“. Upravo zbog svega ovoga treba imati u vidu da svet koji počiva na nasilju i goljoj sili neće roditi dobro. Naprotiv – kao što mržnja rađa mržnju, a nasilje rađa nasilje, tako i ekstremizam rađa ekstremizam. Pored vojničke sile, dobro ustrojenog i kvalifikovanog sistema bezbednosti, borba protiv nasilnog ekstremizma trebalo bi da počiva i na jednom malo širem konceptu, a to je – prevencija. Ona bi, po našem dubokom ubeđenju, trebalo da se bazira na nekoliko suštinskih principa:

1. Građenje pozitivnih narativa kroz kreativne principe (uključujući toleranciju, poštovanje različitosti i građenje zdravog sistema vrednosti)
2. Obrazovanje koje će stvoriti kritičku misao i omogućiti ljudima (posebno mladim) da razmišljaju svojom glavom, čime će biti manje pogodniji

⁴⁶⁰ Sifton, John, (February 7, 2012), A Brief History of Drones, <https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones/>, 16.02.2021.

za ekstremističku ideologizaciju. Pod obrazovanjem podrazumevamo i versku edukaciju koja bi ljude učila istinskim religijskim vrednostima.

3. Stvaranje prijateljskih odnosa kroz interkulturalnu razmenu iskustva. Konrad Lorenc je smatrao da ne možemo mrzeti narod kome pripada naš prijatelj.

4. Adekvatnim medijskim izveštavanjem koje će se baviti činjenicama, a ne senzacionalizmom, koji pogoduje teroristima i ekstremistima jer ih promovise kao neku vrstu „antiheroja”.

IX

HULIGANIZAM KAO PREDVORJE EKSTREMIZMA

Huliganizam se, po nekom nepisanom pravilu, pretežno vezuje za fudbal.⁴⁶¹ Interesovanje za huliganizam je utoliko veće, jer fudbal predstavlja „najbitniju sporednu stvar na svetu”. Otuda je i huliganizam globalni fenomen, jer se javlja svuda gde postoji tradicija navijačke kulture. Rodno tle huliganizma je Engleska, što je u neku ruku i logično, jer je to ujedno i mesto rođenja fudbala,⁴⁶² pa se stoga često za huliganizam kaže da predstavlja „britansku bolest”.

O poreklu reči huliganizam, postoje tri dominantna izvora:

1. Prema prvom izvoru (koji je ujedno i najpopularniji), reč *huligan* se prvi put pojavljuje u engleskim policijskim izveštajima iz 1898. godine.⁴⁶³ U pitanju je bio kriminalac, koji je bio pripadnik tročlane bande Huligan- Hudlum-Larkin (Hooligan-Hoodlum-Larkin).

2. Drugi izvor ukazuje na irsku porodicu sa prezimenom Huligan, koja je maltretirala žitelje londonskog naselja „Ist end” (East End).⁴⁶⁴

3. Prema trećem izvoru, Hedberg (Johannes Hedberg) smatra da reč *hooligan* nije engleskog, niti irskog porekla, već da potiče iz istočnjačkog područja. Ukazuje se da je ova reč došla u Švedsku iz Rusije, preko Finske.⁴⁶⁵ Ovo mišljenje deli i poliglota Pent Nurmekund koji tvrdi da reč „huliganizam” dolazi sa Dalekog istoka. On je našao slične izraze kod Turaka u Centralnoj Aziji, ali i kod Korejaca, Japanaca i Kineza, i smatra da je reč ponikla u Tunguziji ili Mongoliji, a da se kasnije prenela na Rusiju. U

⁴⁶¹ To ne znači da huliganizam ne postoji i u drugim sportovima. U balkanskoj kulturi se ova pojava javljala i u košarci, a u nekim skandinavskim zemljama huliganizam se vezuje i za hokej na ledu. Činjenica je da je huliganizam fenomen koji korespondira sa popularnim sportovima, ali je svakako najdominantniji u fudbalu.

⁴⁶² Fudbal je nastao u 13. veku u Engleskoj, pod nazivom folk foobball. Prema: Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, str. 66.

⁴⁶³ Schachtebeck Thomas, *Football Hooligans in England*, GRIN, Verlag, 2011, str. 4.

⁴⁶⁴ Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.

⁴⁶⁵ Gethin Amorey, Gunnemark Erik, *The art and science of learning languages*, Intellect Books, Oxford, 1996.

Mongoliji se reč *chulaghan* koristi za lopova, dok pak u Tunguziji *chulacha* predstavlja naziv za lopova. Konačan zaključak ovih lingvista bi bio da je reč *huligan* ponikla sa prostora Dalekog istoka, da je zatim prihvaćena u carskoj Rusiji, iz koje je, potom, prenetu u Zapadnu Evropu.

Kako god tumačili poreklo reči huliganizam (huligan), činjenica je da se danas radi o veoma rasprostranjenoj pojavi, koja u velikoj meri korespondira sa politikom i ekstremizmom, te će stoga i opravdano, biti predmet ovog istraživanja. Huliganizam se može odrediti na razne načine, ali se uglavnom u legislativi percipira kao *nasilje publike na sportskim priredbama*. Savremeni huliganizam se sve više udaljava od sporta, dok se pak, na drugoj strani, stapa sa organizovanim kriminalom i politikom.

Zvaničan datum nastanka huliganizma ne postoji, ali se neformalno smatra da je huliganizam nastao u Velikoj Britaniji 60-ih godina 20. veka, da bi se potom raširio celim svetom. Ričard Đulijanoti (Richard Guilianotti) navodi da je početak engleskog huliganizma vezan za televizijski prenos utakmice (Tottenham-Sunderland) 1961. godine. On je dobro primetio da su „nasilje između suparničkih navijača, vandalizam, provokacija policije i rivalitet između fanova bili prvi pokazatelji ovog fenomena“.⁴⁶⁶

„Virus huliganizma“ je svakako nastao u Velikoj Britaniji 60-ih godina 20. veka, ali se veoma brzo raširio Evropom tokom 70-ih i 80-ih. Vremenom su počeli da se razlikuju i stilovi navijanja, pa se tako među najtvrdokornijim izdvajaju „ultras“, „barras bravas“⁴⁶⁷, „torcida“. Ultrasi su ponikli u Italiji, ali su veoma brzo kao supkultura prihvaćeni u zapadnoj i severnoj Evropi, da bi na Balkanu predstavljali specifičan kolaž huliganstva, politike, ekstremnog nacionalizma i kriminala. Bara brava je pojava tradicionalno vezana za Argentinu, u kojoj su se huligani neformalno institucionalizovali, te utiču ne samo na sport, već i na mnogobrojne političke odluke. Najpoznatiji bara-brava huligani su iz redova „La 12“ (FK „Boca Juniors“), „Los borrachos del tablón“ (FK „River Plate“), „La gloriosa butteler“ (FK „San Lorenzo de Almagro“) itd. Koliko je huliganima pripadnost ovim grupama bitna radi izgradnje njihovog identiteta, vidimo po njihovim izjavama u kojima se eksplicitno ističe da je pripadništvo bara-brava grupi bitnije od porodice i dece.⁴⁶⁸ Ovi

⁴⁶⁶ Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000, str. 41.

⁴⁶⁷ Termin „barras brava“ je prvi put upotrebio Hose Gariga (Jose Garriga), argentinski sociolog, koji je godinama izučavao ovu pojavu.

⁴⁶⁸ Izvor: <http://www.youtube.com/watch?v=D0NwNS4bxQc>, dokumentarni film „Hooligan 2012“, 28.03.2019.

huligani su se toliko duboko infiltrirali u klupska i politička dešavanja, da bez problema učestvuju u mnogim kriminalnim radnjama.⁴⁶⁹ Poslednjih godina posreduju u transferu fudbalera (za koji dobijaju i do 30% od ukupnog iznosa), dok neretko reketiraju i same igrače (do 20% plate).⁴⁷⁰ Kada je reč o „torcida-stilu“, on se predominantno vezuje za brazilsko podneblje i karakteriše ga neprestano pevanje na stadionima (čak i tokom primanja gola od suparničke strane), koje je praćeno raznim muzičkim instrumentima (uglavnom bubnjevima). Specifičnost brazilskih huligana dolazi iz favela, siromašnih naselja, iz kojih se uglavnom regrutuju članovi torcide. Sprega između kriminalnih grupa i huligana je više nego prisutna, o čemu svedoči egzekucija osmoro huligana koju je organizovala jedna od poznatijih kriminalnih grupa (Primeiro Comando da Capital - PCC).⁴⁷¹

U određenim krajevima sveta, navijačka supkultura, pa samim tim i huliganizam, došli su nešto kasnije. Recimo, u Egiptu se ultrasi javljaju tek početkom 21. veka, što je u velikoj meri bilo predisponirano društvenopolitičkom situacijom u toj zemlji.⁴⁷² Arapsko proleće je pokrenulo lavinu destruktivnih događaja, među kojima su bili i sukobi navijača.

Po Đulijanotiju je bitno napraviti distinkciju između spontanog, izolovanog incidenta nekog pojedinca iz sportske publike, i namerno izazvanog nasilja koji je *differentia specifica* huliganskih grupa.⁴⁷³ Dakle, u pitanju je namera da se izazove nasilni incident, dok je sport trivijalnog karaktera. Zapravo, kod huligana je sport samo povod za nasilje. Osim toga, kod huligana postoji osećaj za grupni identitet, koji se potvrđuje bespogovornom lojalnošću. Recimo, jedno od nepisanih pravila je da novi član huliganske grupe mora imati zabeležen fizički napad nad policajcem – time dokazuje pripadnost grupi i spremnost

⁴⁶⁹ Trgovina drogom, kontrola parking mesta oko stadiona, kontrola nad prodajom karata za utakmice, transfer fudbalera itd.

⁴⁷⁰ <https://www.insightcrime.org/news/analysis/violence-power-soccer-and-drugs-argentinass-barras-bravas/>, 01.02.2021.

⁴⁷¹ <https://igarape.org.br/en/violence-football-hooliganism-and-fragmented-justice-system/>, 01.02.2021.

⁴⁷² Među prvim organizovanim grupama bili su navijači fudbalskog kluba „Al-Ahli“. Neredi koji su izbili 2012. godine u Port Saidu povodom utakmice između kluba „Al-Ahli“ i „Al-Masri“, bili su jedna od najmasovnijih tragedija u fudbalskom svetu. Tom prilikom su poginule 74 osobe, dok je preko 1000 bilo povređeno. Više o tome videti u: Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, str. 181-184.

⁴⁷³ Giulianotti, Richard: „A different kind of carnival“, u: Perryman, Mark, *Hooligan wars. Causes and effects of football violence*, Edinburgh and London, 2001, 141-154, str. 141.

na žrtvovanje, što se može smatrati činom „inicijacije“.⁴⁷⁴ To nas dovodi i do tzv. „plemenskog mentaliteta“ koji vlada u huliganskim grupama.

Poistovećivanje navijača i huligana je jedna od najčešćih grešaka u medijskom, ali i naučnom diskursu. Navijači su svi oni koji pasionirano prate sport i (nenasilno) bodre voljeni klub ili reprezentaciju. Za razliku od njih, huliganima je sport nebitan i on predstavlja povod za nasilno delovanje i ostvarivanje kriminalnih ili čak, političkih interesa. To se jasno može videti i iz definicije huliganizma: „Huliganizam je nasilno ponašanje kojim deo publike, inspirisan sportskim događajima kroz pripadanje navijačkoj grupi, izgrađuje svoj personalni identitet koji iskazuje frustracijsku agresiju destrukcijom materijalnih stvari ili povređivanjem protivnika“.⁴⁷⁵

Za razliku od huliganizma s početka 60-ih godina 20. veka, koji se prvenstveno temeljio na nasilju, današnji huliganizam je mnogo više od samog nasilja. On se danas povezuje sa kriminalnim miljeom i politikom, posebno kada je reč o regionu Zapadnog Balkana.⁴⁷⁶ Iako prve huliganske grupe počinju da se javljaju 80-ih godina 20. veka na prostoru nekadašnje Jugoslavije, građanski ratovi vođeni 90-ih će predstavljati „krešendo“ huliganizma. O tome svedoči i utakmica u Zagrebu između „Crvene zvezde“ i „Dinama“ koja je odigrana 13. maja 1990. godine na stadionu Maksimir, kada su se sukobile srpske i hrvatske huliganske grupe (*Delije i Bed blu bojsi*). Po mnogima je već na ovoj utakmici započeo raspad Jugoslavije.⁴⁷⁷ Zbog toga nije ni čudo što je CNN ovu utakmicu svrstao u jedan od pet najznačajnijih sportskih događaja koji su promenili svet.⁴⁷⁸

Ima nečeg čudnovatog u korelaciji sporta i politike. Naime, nigde se toliko kristalno jasno ne reflektuje društvenopolitička situacija kao u sportu, posebno na sportskim stadionima. Publika koja organizovano skandira određene parole predstavlja *vox populi*, a to su mnogi političari znali da iskoriste, pa čak i da zloupotrebe. Građanski ratovi u SFRJ su bili posebno inspirativni za huligane, što se najbolje videlo iz činjenice da se većina pripadnika paravojskih formacija direktno regrutovala iz

⁴⁷⁴ Prema: Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012.

⁴⁷⁵ Ibid. 73.

⁴⁷⁶ Huligani iz našeg regiona su, u kontekstu povezivanja kriminala i politike, najbližnji bara-brava grupama iz Argentine.

⁴⁷⁷ Više o tome videti u: Đorđević Ivan, *Antropolog među navijačima*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2015.

⁴⁷⁸ <http://edition.cnn.com/2011/SPORT/football/01/05/iraq.asia.six.games/>, 04.02.2021.

huliganskih grupa. Ova pojava je posebno bila rasprostranjena u Srbiji i Hrvatskoj, ali i u drugim republikama.

Hronološki gledano, razvoj huliganske scene u Srbiji možemo podeliti u nekoliko faza:

1. Period do 90-ih godina 20. veka, kada se formira po uzoru na italijansku ultras supkulturu.

2. Od 90-ih do 2000. godine – u ovom periodu huliganizam dostiže kulminaciju i violentnost, najviše zbog građanskih ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

3. Od 2000. godine dolazi do sve izraženije *politizacije huliganizma*. Ova faza je karakteristična po tome što huligani postaju instrument politike, te se koriste za obračun sa političkim neistomišljenicima ili za tzv. „prljave poslove“. Neki istraživači smatraju da od 2000. godine u Srbiji i Beogradu „nije održan nijedan značajniji javni politički skup u kojem nisu učestvovali ekstremni navijači“.⁴⁷⁹

4. Danas izdvajamo i četvrtu fazu huliganizma koju možemo nazvati – *kriminalizacijom huliganizma*. Ovu fazu ne karakteriše samo saradnja huligana i kriminalaca, već se s pravom može reći da su huligani postali prave kriminalne grupe. Ukoliko na to dodamo i direktan upliv određenih političkih faktora, dobija se nesalomiva trijada: kriminal-huliganizam-politika. Otuda nije ni čudo što su najviše državne institucije otvoreno konstatovale da su nemoćne da reše problem sa huliganskim strukturama. Na taj način huliganizam kao fenomen postaje neuništiva „hobotnica“ kojoj, kada joj odsečete jedan krak, izrasta drugi, treći i tako redom... Međutim, kriminal ipak ne može biti jači od države, što se moglo videti po velikoj akciji hapšenja kriminalaca 4. februara 2021. godine. Tom prilikom je uhapšeno 19 osoba osumnjičenih da su unutar organizovane kriminalne grupe počinili krivična dela koja uključuju udruživanje radi vršenja kriminala, otmice i teška ubistva.⁴⁸⁰ Reč je o osobama koje su u medijima predstavljane kao „navijači“, a u stvari su huligani organizovani u kriminalne grupe.

Kada je reč o zakonskoj regulativi, Srbija je još 2003. godine donela *Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim*

⁴⁷⁹ Otašević Božidar, *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 86.

⁴⁸⁰ <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/aktuelno/aktivnosti/addf2252-f881-4798-a367-0fe0aeb552a8>, 04.02.2021.

*priredbama*⁴⁸¹, koji je kasnije izmenjen i dopunjen nekoliko puta.⁴⁸² Ovaj zakon je najvećim delom preuzet iz evropskog, posebno italijanskog zakonodavstva.⁴⁸³ Osim navedenog, Srbija je 2016. godine usvojila i Zakon o sportu, na osnovu kojeg je formiran i Nacionalni savet za sprečavanje negativnih pojava u sportu. Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji je strateški dokument koji se takođe bavi regulacijom nasilja na sportskim priredbama, tj. huliganizmom, dok je ova ideja detaljnije razrađena u Nacionalnoj strategiji za borbu protiv nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama za period 2013-2018. godine, koja je uveliko istekla. Sve zakonske regulative i strateški dokumenti koji se bave prevencijom huliganizma na sportskim priredbama su doneti u skladu sa evropskom i međunarodnom regulativom. Evropa je prvi put ozbiljno reagovala, u pravnom smislu reči, kada je 1985. godine donela Evropsku konvenciju o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama. Ova konvencija je bila posledica dešavanja na stadionu Hejsel 1985. godine.

9.1. Žene i navijaštvo

Do nedavno se smatralo da je navijaštvo, pa samim tim i huliganizam, isključivo „mačo fenomen”. O tome govori i činjenica da je publika na stadionima pretežno muškog pola. Međutim, vremena se menjaju, a ženska emancipacija je polako ali sigurno ušla u sve pore društva, uključujući i navijaštvo. Ovo se posebno može videti unutar ultras supkulture u Italiji, koja je iznedrila „žene-navijače”. Iako je poznato da svako, bez obzira na pol, godište, religiju i nacionalost, može biti navijač, ovde je reč o organizovanom navijanju koje je specifično za ultraše.

Tokom 80-ih godina 20. veka retki teoretičari (Kerber) počinju da otvaraju ovu temu, navodeći kako su muškarci i žene u društvu zauzimali

⁴⁸¹ U sukobima navijačkih grupa od 1997. do 2003. povređena je 501 osoba, nakon čega je usvojen ovaj zakon. Izvor: Đorđević Saša, Jeremić Jovana, *Nasilje i sport: nekad i sad*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2019, str. 10.

⁴⁸² Ubistvo francuskog navijača Brisa Tatona 17. septembra 2009. godine, za koje su osuđeni Partizanovi navijači je, između ostalog, uticalo na pooštavanje kaznene politike prema huliganskim grupama.

⁴⁸³ Inače, prvi zakon koji se direktno bavio prevencijom nasilja na sportskim priredbama (tj. huliganizmom) je donet u Velikoj Britaniji još 1989. godine.

različit „fizički” i „psihički” prostor, sve do kraja 19. i početka 20. veka.⁴⁸⁴ Fudbal, pa samim tim i navijanje na stadionima, bio je „tipično muška stvar”.⁴⁸⁵ Korene ovakvog percipiranja navijaštva možemo naći još u dalekoj prošlosti (antička Grčka) u kojoj je sfera privatnog prostora (*oikos*) bila rezervisana za žene, dok je, pak, javni prostor (*polis*) bio svojstven muškoj populaciji. Tako je, na primer, u staroj Grčkoj ženama bilo zabranjeno ne samo da se takmiče na Olimpijskim igrama, već nisu mogle prisustvovati događaju ni u publici, kao posmatrači.⁴⁸⁶ Da je sve relativno, pa i podela na „muške i ženske” poslove i sfere života, pokazao je 21. vek⁴⁸⁷ u kome su žene postale policajci, vojnici, piloti, hirurzi, pa odatle i – fudbalski navijači.

Prve organizovane ženske navijačke grupe se mogu zapaziti unutar ultras supkulture u Italiji. Na ovu temu do sada nisu rađena neka opširnija istraživanja i generalno se ima malo uvida o tome koliko su žene involvirane u navijačku supkulturu. Presedan u ovoj naučnoj oblasti je napravila Cere Rinela, koja je analizirala razne članke, studije i istraživanja o fudbalu koji su se objavljivali u poslednjih 40 godina.⁴⁸⁸ Istraživanja italijanskih teoretičara (Roversi) ukazuju na to da je ultras navijačka supkultura prihvatila žene kao navijače u mešovitim muško-ženskim grupama, s tim što u nekim fudbalskim klubovima postoje i „čisto ženske” navijačke grupe. To je, recimo, slučaj sa klubovima poput „Parme” (URB Girls) i „Bolonje” kod kojih žene čine 13% navijača.⁴⁸⁹

Salvini (Alessandro Salvini) pojavu ženskih navijača u fudbalu objašnjava fenomenom *allargamento androgino*, što bi u prevodu

⁴⁸⁴ Ne bismo mnogo pogrešili ukoliko bismo rekli da ove podele u određenim društvima i dalje postoje u 21. veku.

⁴⁸⁵ Radeći mnogobrojne dubinske intervjuje za potrebe naučno-istraživačkog rada, razgovarala sam sa muškarcima različitih profesija i godina na ovu temu i gotovo svi su imali isti odgovor: „Navijanje na fudbalskim utakmicama je nešto što nas vraća našim iskonskim korenima i predstavlja tipično mušku stvar”. Većina njih su podržavali prisustvo žena na stadionima, ali u svojstvu „dekora” ili pratnje. Sećam se jednog duhovitog odgovora mog sagovornika: „To je jedina stvar u kojoj se osećamo kao svoj na svome i nemojte vi žene i to da nam oduzimate”.

⁴⁸⁶ Prema: Đorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, str. 29.

⁴⁸⁷ Žene su i pre toga obavljale navedena zanimanja (i pratile sportske priredbe), ali je kulminacija svakako ostvarena u ovom periodu.

⁴⁸⁸ Videti više o tome u: Cere, Rinela, “Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, str. 46-61.

⁴⁸⁹ Cere, Rinela, „Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, str. 54.

značilo „širenje andogenizma”.⁴⁹⁰ On na ovaj način pokušava da dokaže da se muškarci i žene sve više približavaju jedni drugima (u svakom, pa i polnom smislu reči), što se manifestuje i u polju navijačke supkulture. Studija o fenomenu žena-navijača, koju je 2005. godine sprovedla Kjara Di Mauro sa Univerziteta La Sapienca u Rimu, polazi od toga da je prosek godina ženskih navijača između 35 i 40 i da su to pretežno visoko obrazovane osobe. Zaključci ovih istraživanja su da su žene-navijači u Italiji delimično uticale na ultras navijačku supkulturu, jer su uspele da smanje nasilne aktivnosti na stadionima.

Situacija je još interesantnija ukoliko počnemo da analiziramo huliganizam kod ženske publike. Činjenica je da je ova pojava za sada raritetnog karaktera i da gotovo i nema naučnih radova koji su se bavili njome. Mekdauel (Matt McDowell) sa Univerziteta u Edinburgu je došao do značajnog saznanja o prvom zabeleženom incidentu u vezi sa fudbalskom utakmicom povodom koje su se sukobile isključivo žene (možemo ih nazvati pretečama savremenih „huliganki”). Reč je o tuči koja se desila 1898. u Škotskoj nakon utakmice između kluba „Morton” (danas „Greenock Morton”) i sada već neaktivnog kluba „Glasgow Athletic”.⁴⁹¹

Kada je reč o savremenom „ženskom huliganizmu”, on je prisutan na marginama – ali postoji. Tako su, recimo, četiri Ruskinje dobile zabranu prisustvovanja na poslednjem Svetskom prvenstvu u fudbalu, upravo zbog huliganizma.⁴⁹² One su uglavnom optuživane za nasilje, izazivanje nereda, paljenje pirotehnike, govor mržnje na društvenim mrežama i sl. Danas u Rusiji postoje neke huliganske grupe koje su sastavljene isključivo od pripadnica lepšeg pola, poput grupe *Slavjanki* (Salavyanki), koje navijaju za FK „Spartak” ili članica *Mališki* (Malyshki), vernih fanova kluba CSK. Poput njihovih muških „kolega” i one zakazuju međusobne obračune i tuče u predgrađima i na poljanama, kako bi izbegle privođenje od strane policije.⁴⁹³

⁴⁹⁰ Salvini A. Ultra. Psicologia del tifoso violent, Giunti, Firenze, 2004, str. 101, citirano prema: Cere, Rinela, „Forever Ultras: Female Football Support in Italy”, *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012, str. 54.

⁴⁹¹ <https://www.heraldscotland.com/news/13138284.riot-girls-study-finds-females-were-the-first-football-hooligans/>, 03.02.2021.

⁴⁹² <https://www.standard.co.uk/news/world/pictured-four-female-russian-football-hooligans-banished-from-world-cup-a3862866.html>, 03.02.2021.

⁴⁹³ Ovde je uglavnom reč o mlađim devojkama (tinejdžerskog uzrasta) za koje je specifično da obično treniraju i neke borilačke veštine, poput kik-boksa.

Neki radovi ukazuju na to da povećanje broja žena u publici na fudbalskim utakmicama dovodi do smanjenja huliganskih napada i pojave koju nazivaju – heteroseksualizacijom publike.⁴⁹⁴ U Turskoj se, nakon intenzivnih violentnih ispada huligana, utakmice često organizuju (po kazni) samo za žene i decu, bez prisustva punoletnih muškaraca. Prisutnost žena na fudbalskim utakmicama datira od prvih dana fudbala, što je dobro primetio Čarls Edvardes (Charles Edwardes) 1892. godine kada je konstatovao da „fudbalska groznica” nije zahvatila samo muškarce iz radničke klase, već da je među publikom bilo i starijih ljudi i žena.⁴⁹⁵

Žene u huliganskom svetu su relativno nova pojava i još uvek predstavljaju raritetni fenomen. Mogli bismo pretpostaviti da je reč o ženskoj potrebi za emancipacijom – ali na negativan način. Iako su žene odvajkada bile zainteresovane za sport (kao učesnice i kao publika), huliganizam je i dalje „mačo” fenomen koji je bio i ostao isključivo „muška stvar”.

9.2. Kockanje i huliganizam⁴⁹⁶

Povezanost između kockanja (u kladionicama) i huliganizma u Srbiji

Ideja za ovo istraživanje je nastala pre nekoliko godina, kada sam sa svojim studentima razgovarala o praksi koju je trebalo da odrade za potrebe master studija. Tokom zajedničkog „brejnstorminga” rodila se lepa ideja da napravimo istraživanje koje do sada nije rađeno u Srbiji i regionu, a koje se tiče svih nas – ispitati vezu između kockanja i huliganizma. Povod za to je bila sve veća prisutnost mladih ljudi u kladionicama, a kako je fudbal ponovo u glavnoj ulozi, to je bila odlična prilika da analiziramo korelaciju huliganizam-kockanje. Moja glavna

⁴⁹⁴ Cere Rinella, „Witches of our age: women ultras, football and the media”, Culture, Sport, Society, Vol 5 No 3, 2002, str. 166-188.

⁴⁹⁵ Taylor Rogan, Football And Its Fans: Supporters and Their Relations With The Game, University Press, Leicester, 1992.

⁴⁹⁶ Ovaj deo knjige je većim delom baziran na radu Đorić Marija, „Povezanost između kockanja i huliganizma: slučaj Srbije”, Politička revija, br. 4, 2017, str. 39-55.

hipoteza je bila da jedna vrsta rizičnog ponašanja (npr. kockanje) može uzrokovati drugu vrstu nekog rizičnog ponašanja, poput huliganizma. Ispostavilo se da nismo bili daleko od istine, sudeći po rezultatima koji su dobijeni iz istraživanja. Ovom prilikom bih se zahvalila svim studentima koji su bili moji saradnici u sprovođenju anketa, jer je njihova uloga bila od neprocenjivog značaja u procesu prikupljanja podataka. Kvantitativni rezultati koji su dobijeni nakon anketiranja ljudi u kladionicama su bili veoma dragoceni u utvrđivanju spone između kockanja i huliganizma.

Ovo istraživanje analizira moguću povezanost između kockarskih sklonosti u sportskim kladionicama i huliganizma u Srbiji. Imajući u vidu da huliganizam i kockanje predstavljaju vrste rizičnog ponašanja, krenuli smo od pretpostavke da postoji određen kauzalitet između ove dve vrste pojava. U tom kontekstu je sprovedeno anketiranje na teritoriji Srbije na slučajnom uzorku (ankete su bile zatvorenog tipa) od 829 ispitanika. Rezultati istraživanja su, sem strukture (polne, starosne, obrazovne) kockara u kladionicama, pokazali da skoro 1/5 ispitanika koji upražnjavaju ovaj tip kocke, pripada huliganskim grupama. Na taj način su ostvareni primarni ciljevi istraživanja. Za dobijanje relevantnih rezultata korišćena je metoda deskriptivne statistike, a osim saznavne, ovo istraživanje ima i aplikativnu vrednost koja se može realizovati u različitim programima prevencije rizičnog ponašanja.

Kako je nasilničko ponašanje sastavni, i čak dominantni deo huliganske grupe, huliganizam s pravom možemo svrstati u sferu rizičnog ponašanja. Iako je široka lepeza onoga što možemo okvalifikovati kao rizično ponašanje, pod ovom pojavom se mogu smatrati sva ona ponašanja kojima se u opasnost dovode vlastito zdravlje i ugrožavaju društvene vrednosti.⁴⁹⁷ Imajući u vidu da je jedno rizično ponašanje često praćeno drugim oblicima rizičnog ponašanja, cilj ovog istraživanja je bio da ispita moguću korelaciju između huliganizma i kockanja u kladionicama. Zapravo, osnovno istraživačko pitanje je bilo: da li je huliganizam, kao rizično ponašanje, na neki način povezan sa kockanjem u sportskim kladionicama?

Za istraživanje je ciljano izabrana ova vrsta kocke, iz razloga što je reč o sportskim kladionicama u kojima se ljudi klade pretežno na fudbalske utakmice, a članovi huliganskih grupa u Srbiji najviše prate fudbal i učestvuju u tučama povodom fudbalskih utakmica. Sportske kladionice su

⁴⁹⁷ Ljubičić Milana, „Pregled definicija i trendova rizičnih ponašanja mladih“, Tema, br. 1, 2012, str. 86.

u našoj sredini postale popularne 90-ih godina 20. veka, da bi danas ostale jedno od omiljenih mesta okupljanja kako muške, tako i ženske populacije.⁴⁹⁸

Do 20. jula 2016. registrovano je 1.750 sportskih kladionica u Srbiji, a ukupan prihod Poreskoj upravi od kladionica je iznosio 1.579.499.385 dinara. U poređenju sa zemljama u regionu, po broju registrovanih kladionica Srbija je na sredini lestvice. Tako na primer, u Hrvatskoj ima 2.329 kladionica, dok je u BiH taj broj 1.107.⁴⁹⁹

Prema međunarodnoj klasifikaciji kockanja⁵⁰⁰, postoje dve osnovne vrste ovog poremećaja:

1. Problematično kockanje koje se povezuje sa određenim načinom života.

2. Patološko kockanje koje podrazumeva poremećaj kontrole impulsa i ponašanja.

Na osnovu podataka Instituta za javno zdravlje, svaki treći učenik prvog razreda srednje škole u Srbiji redovno se kocka.⁵⁰¹ Prema mišljenju psihologa, adolescenti su najrizičnije grupe za tzv. patološko kockanje. Jedan od razloga za to jeste njihova nezrelost.

Istraživanje koje je sproveo „Batut” pokazuje da je u Srbiji 54,6% populacije nekada u životu učestvovalo u igrama na sreću, od čega se 17,2 % stanovništva kladilo u toku života.⁵⁰² Smatra se da ukupno 3,7% odraslog stanovništva u Srbiji poseduje rizik od neke vrste kockanja, dok se od tog broja 0,3-0,7 % može svrstati u patološke kockare. Prema procenama SOS centra za odvikavanje i lečenje od kocke, u Srbiji 350.000 ljudi boluje od bolesti zavisnosti kockanja.⁵⁰³ U zemljama EU kockanje u kladionicama upražnjava 17,2 % ljudi u odnosu na druge oblike kocke.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Iako kladionice pretežno posećuje muška populacija, beleži se sve veći broj žena u kladionicama.

⁴⁹⁹ <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/trecina-srbije-zivi-od-kladionice-sportske-igre-na-srecu-postale-jaka-privredna-grana/vvg5xm2>, 05.10.2017.

⁵⁰⁰ Treba razlikovati kockanje kao vid zabave, od patološke vrste ove pojave. Patološki kockari su posebna kategorija kod kojih je sve podređeno kocki, što uključuje dugove, destrukciju privatnog života i međuljudskih odnosa itd. Ova vrsta kockara često pati i od depresije, anksioznosti, poremećaja pažnje, a neretko se javlja i zavisnost od drugih vrsta poroka poput droge, duvana i alkohola.

⁵⁰¹ <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/kocka-kladionice-srbija/tx3hz06>, 02.02.2021.

⁵⁰² <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>, 02.10.2017.

⁵⁰³ http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=08&dd=06&nav_category=12&nav_id=632772, 22.10.2017.

⁵⁰⁴ Zoričić Zoran, Torre Robert, Orešković Anto, “Kockanje i klađenje – ovisnosti novog doba”, *Medicus*, br. 2, 2009, str. 207.

Na osnovu postojećih izveštaja vidimo da se srpski prosek kladenja u sportskim kladionicama poklapa sa prosekom EU.

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je utvrđivanje moguće povezanosti između kockanja u urbanim sredinama (koje se najeksplicitnije iskazuje u posećivanju sportskih kladionica) u Srbiji i pripadnosti navijačko-huliganskim grupama. Istraživačko pitanje glasi: Da li je huliganizam, kao rizično ponašanje, povezan sa kockanjem (i na koji način)?

Ovim istraživanjem smo želeli da realizujemo još jedan cilj, a to je stvaranje uvida o strukturi (starost, pol, obrazovanje) ljudi koji se kockaju u sportskim kladionicama. Rezultati istraživanja bi mogli biti primenjeni u široj socijalnoj podršci, u cilju prevencije rizičnih oblika ponašanja.

Uzorak

Ispitivanje je sprovedeno na uzorku od 829 ispitanika (korišćena je metoda slučajnog uzorka). Ispitanici su osobe koje upražnjavaju kockanje u sportskim kladionicama, u okviru čega je pokrivena gotovo celokupna teritorija Srbije: Ruma (42 ispitanika), Vrnjačka Banja (48 ispitanika), Beograd (206 ispitanika), Novi Sad (84 ispitanika), Vranje (35 ispitanika), Niš (50 ispitanika), Kragujevac (55 ispitanika), Kikinda (32 ispitanika), Vlasotince (23 ispitanika), Sremska Mitrovica (44 ispitanika), Bajina Bašta (28 ispitanika), Arandjelovac (23 ispitanika), Ivanjica (40 ispitanika), Stara Pazova (21 ispitanik), Barajevo (35 ispitanika), Pirot (63 ispitanika). Anketiranje je sprovedeno od 1. aprila do 1. maja 2016. godine.⁵⁰⁵

Metode

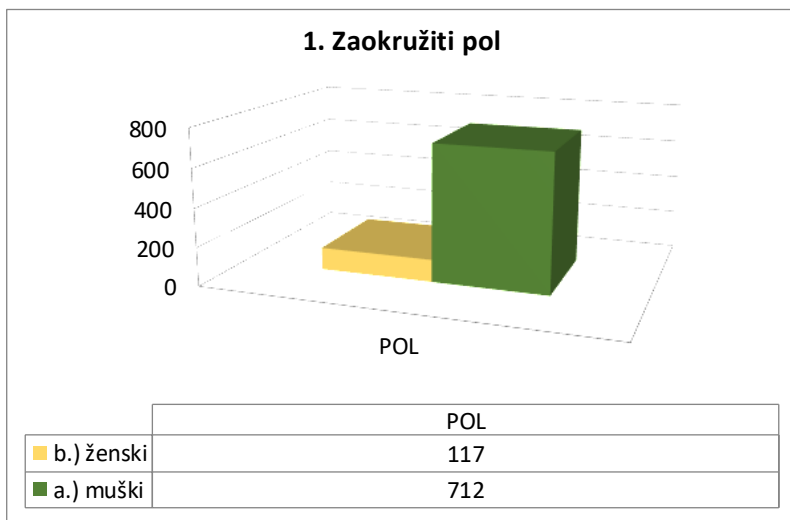
Za potrebe istraživanja je napravljen anketni upitnik koji su popunjavale osobe u sportskim kladionicama širom Srbije. Upitnik je zatvorenog tipa i sadrži osam pitanja. Analiza podataka koji su prikupljeni anketiranjem ispitanika se zasniva na primeni metoda deskriptivne statistike. Na osnovu dobijenih odgovora, nastojali smo da prikupimo relevantne podatke koji su u skladu sa ciljevima istraživanja.

⁵⁰⁵ Iako je istraživanje sprovedeno pre četiri godine, smatramo da su rezultati do kojih smo došli i dalje svrsishodni, te da ih treba prikazati široj čitalačkoj publici.

Rezultati istraživanja i rasprava

U ovom odeljku će se izneti deskriptivni rezultati istraživanja, koji mogu biti od koristi kada je reč o spoznavanju kockarskih sklonosti našeg stanovništva, uključujući njegovu strukturu (pol, starost, obrazovanje). Osim toga, istraživanjem ćemo pokušati da utvrdimo na koji način su pripadnici navijačko-huliganskih grupa involvirani u kockanje u sportskim kladionicama, s obzirom da je tačka koja spaja kockanje i nasilje huligana okvalifikovana kao – rizično ponašanje.

1. Prvo pitanje (grafikon br. 1) u upitniku je utvrdilo polnu strukturu stanovništva u Srbiji koje se kladi u sportskim kladionicama. Od ukupno 829 ispitanika, 712 su bili pripadnici muškog pola, tj. 86%, dok su žene činile 14 % anketiranih (117 ispitanika). Procentualno gledano, najveći broj anketiranih su muškarci, što možemo objasniti time da su pripadnici muškog pola po prirodi više zainteresovani za praćenje sportskih dešavanja, a time i za klađenje u sportskim kladionicama.⁵⁰⁶

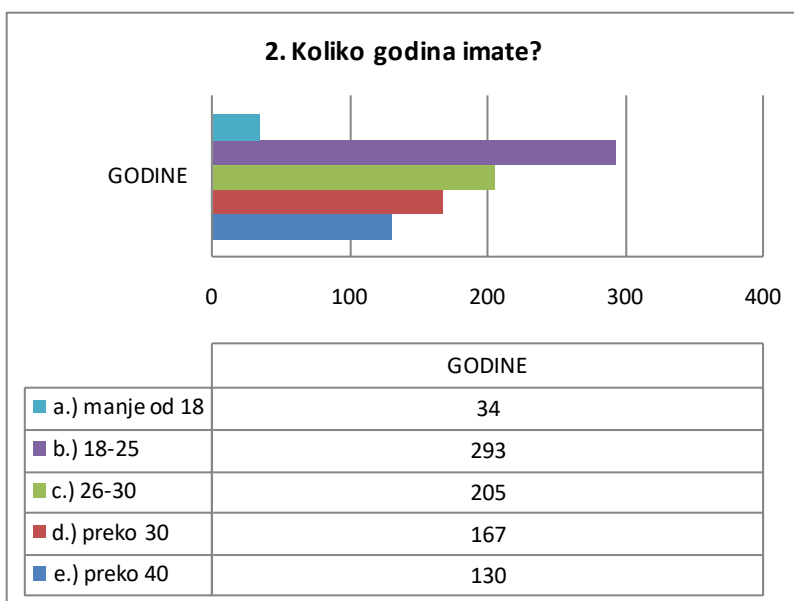

Grafikon br. 1

2. Uz pomoć drugog pitanja smo utvrdili starosno doba ljudi koji se kockaju u sportskim kladionicama (grafikon br. 2). Kada analiziramo

⁵⁰⁶ Prema opsežnom istraživanju koje je sproveo Institut za javno zdravlje “Batut”, oko 91% muškaraca se kladi u sportskim kladionicama, dok su ostatak ispitanika činile žene. Izvor: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/Izvestaj%20srpski%20web.pdf>, 02.10.2019.

rezultate iz drugog pitanja, možemo videti da od 829 anketiranih, njih 34 pripada starosnoj grupi koja ima manje od 18 godina (4%), 293 ispitanika pripada starosnoj grupi 18-25 godina (35%), 205 pripada starosnoj grupi 25-30 godina (25%), dok 167 osoba čini starosnu grupu koja ima preko 30 godina (20%), da bi 130 anketiranih pripadali starosnoj grupi koja ima preko 40 godina (16%). Kuriozitet je da je čak 4% anketiranih osoba koji su maloletne učestvovalo u kockanju, iako je to zakonom zabranjeno. Najveći broj anketiranih, tj. 35% njih koji odlaze u sportske kladionice, sačinjavaju mladi ljudi (uglavnom srednjoškolci i studenti) uzrasta od 18 do 25 godina.

Grafikon br. 2

3. Treće pitanje je analiziralo stepen obrazovanja. Na pitanje koji nivo stručne spreme imaju, 36 ispitanika je odgovorilo „osnovna škola“, 481 „srednja škola“, „fakultet“ 280, „magistrature“ ili „doktorat“ 32. Procentualno posmatrano, to izgleda ovako:

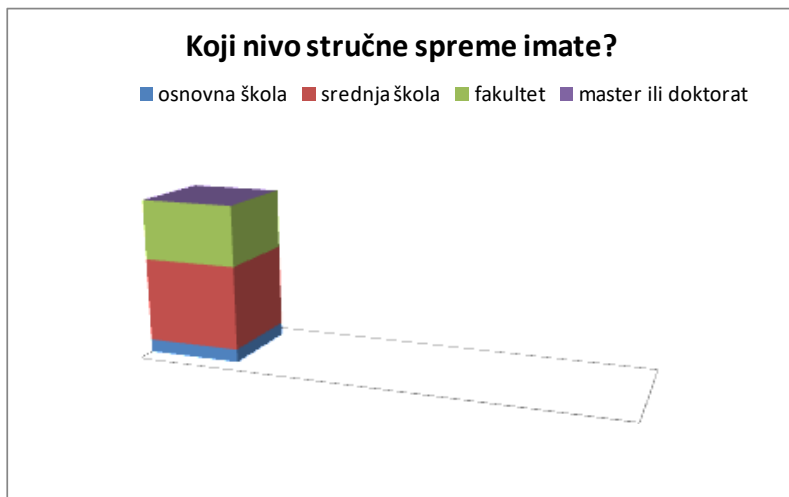
Osnovna škola: 4%

Srednja škola: 58%

Fakultet: 34%

Master ili doktorat: 4%

Ispitanici sa najnižom stručnom spremom (osnovna škola), kao i oni koji imaju drugi i treći stepen stručne spreme (magistraturu i doktorat) najmanje posećuju kladionice. Najbrojniji posetioци kladionica su oni ispitanici koji imaju srednjoškolsku stručnu spremu (58%).

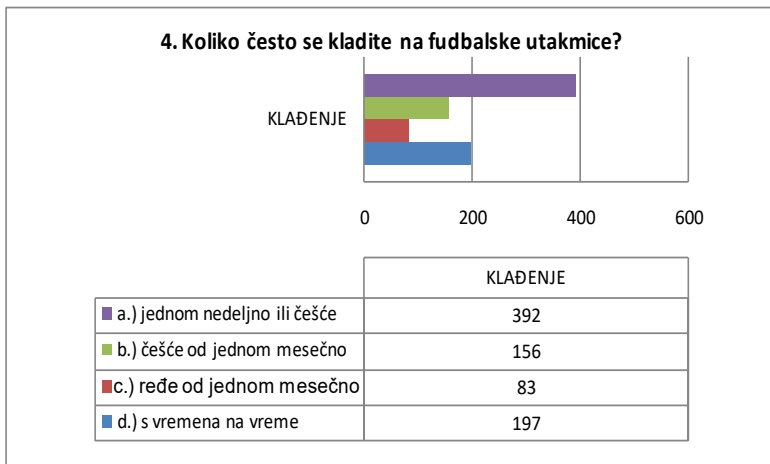

Grafikon br. 3

4. Četvrto pitanje je glasilo: „Koliko često se kladite na fudbalske utakmice“? Ovim pitanjem je trebalo da se utvrdi kontinuitet kockanja. Analiza rezultata je pokazala da se jednom nedeljno ili češće kladi 392 anketiranih, češće od jednom mesečno 157, ređe od jednom mesečno 83, dok se s vremena na vreme kladi 197 anketiranih. Procentualno posmatrano to izgleda ovako:

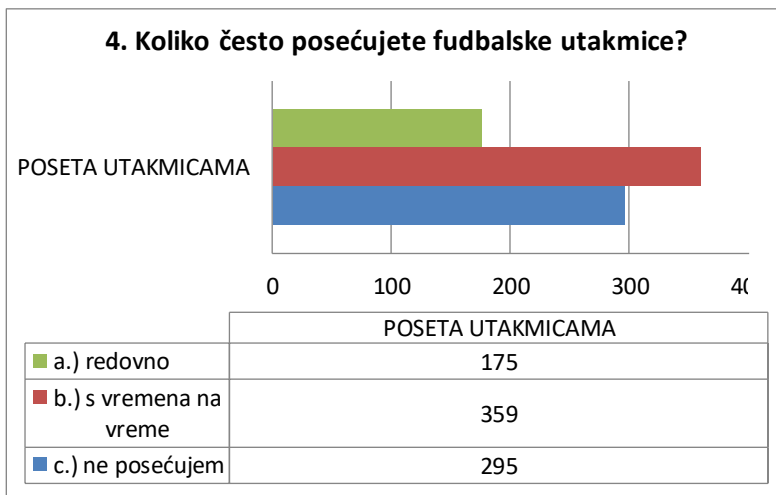
- Jednom nedeljno ili češće: 47%
- Češće od jednom mesečno: 19%
- Ređe od jednom mesečno: 10%
- S vremena na vreme: 24%

Kod najvećeg broja anketiranih (47%) može se primetiti kontinuitet u klađenju, tj. jednom nedeljno ili češće, što ukazuje na određeni stepen zavisnosti od kocke. Većina iz ove prve i najmnogobrojnije grupe je čak sugerisala anketarima da fali odgovor koji se ne nalazi u upitniku i koji bi oni zaokružili, a to je – da se kockaju svaki dan.

Grafikon br. 4

5. Iz petog pitanja („Koliko često posećujete fudbalske utakmice?“) smo utvrdili koliko su oni koji se kockaju u kladionicama pasionirani ljubitelji fudbala (grafikon br. 4). Rezultati su sledeći: redovno fudbalske mečeve posećuje 175 anketiranih (21%), s vremena na vreme posećuje 359 anketiranih (43%), dok 295 anketiranih (36%) uopšte ne posećuje fudbalske utakmice. Nas je najviše interesovala ova prva grupa ispitanika, jer je potencijalna baza iz koje ćemo tražiti sponu između klađenja i navijačko-huliganskih grupa.

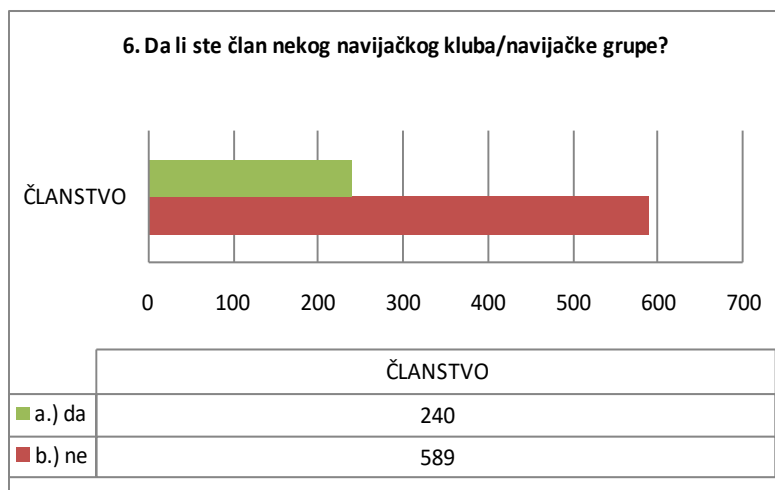

Grafikon br. 5

6. Šesto pitanje (grafikon br. 5) je veoma važno za ovo istraživanje jer će nam direktno dati odgovor na pitanje koji procenat navijačke populacije posećuje sportske kladionice. Na pitanje „Da li ste član neke navijačke grupe?“, pozitivno je odgovorilo 240 ispitanika, dok je 668 anketiranih dalo negativan odgovor. Procentualno posmatrano to izgleda ovako:

- Da: 29 %
- Ne: 71 %

Skoro 1/3 anketiranih (29%) su priznali da su članovi navijačkih grupa. Međutim, najveći broj ispitanika (71%) ne pripada nijednoj navijačkoj grupi. Ukoliko napravimo komparaciju sa prethodnim pitanjem, videćemo da 21% redovno ide na utakmice, dok čak 29% anketiranih ističe da su i članovi navijačkih grupa. To nas navodi na zaključak da određeni broj osoba koje su anketirane, iako su članovi navijačkih grupa, ne posećuje redovno fudbalske utakmice.

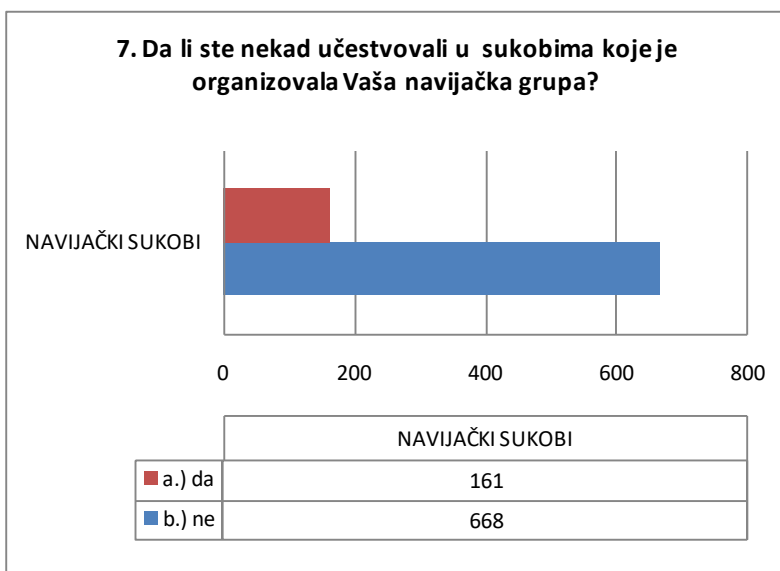
Grafikon br. 6

7. Na pitanje Da li ste nekad učestvovali u tučama koje je organizovala⁵⁰⁷ Vaša navijačka grupa?, potvrdno je odgovorio 161 ispitanik (19%), a negativno 668 ispitanika (81%). Ovo pitanje će nam na najdirektniji način pokazati koji procenat ljudi koji se klade u sportskim kladionicama, mogu biti potencijalni članovi huliganskih grupa, jer

⁵⁰⁷ Ova reč je naglašena, jer su organizovani sukobi *differentia specifica* huliganskih grupa.

je violentnost najdominantnija karakteristika huliganske supkulture. Uzimajući u obzir potvrdne odgovore iz:

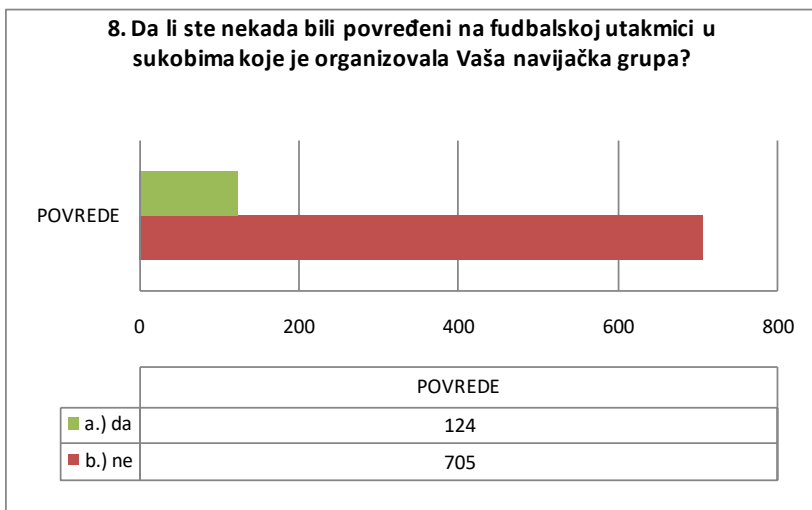
- 4. pitanja („Da li redovno posećujete fudbalske utakmice?“),
- 5. pitanja („Da li pripadate nekoj navijačkoj grupi?“) i
- 6. pitanja („Da li ste nekad učestvovali u organizovanim navijačkim sukobima“), možemo videti da je procenat približan (oko 20%), iz čega proizilazi zaključak da se skoro 1/5 ljudi koji odlaze u sportske kladionice mogu dovesti u potencijalnu vezu sa huliganskom supkulturom.

Grafikon br. 7

8. Poslednje, osmo pitanje takođe može biti pokazatelj pripadnosti huliganskoj supkulturi i ono glasi: „Da li ste nekada bili povređeni na fudbalskoj utakmici u sukobima koje je organizovala Vaša navijačka grupa?“ Potvrdno je odgovorilo 124 ispitanika (15%), a negativno 589 ispitanika (85%). Shodno zaključcima iz prethodnih pitanja, možemo videti da je ovde nešto manji procenat anketiranih odgovorio potvrdno, i za njih se može pretpostaviti da su članovi navijačko-huliganskih skupina.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ Naravno da treba uzeti u obzir i mogućnost da neko bude slučajno povređen, a da nije tendenciozno učestvovao u organizovanim huliganskim tučama, ali to je retkost.

Grafikon br. 8

Zaključak

Osnovni zaključak ovog istraživanja jeste da se različite vrste rizičnog ponašanja (u našem slučaju kockanje i huliganizam) često međusobno dopunjuju u komorbiditetu, tj. idu zajedno. Sličan zaključak je izveden i u istraživanju⁵⁰⁹ sprovedenom u Hrvatskoj, čime se utvrdilo da, na primer, osobe koje su sklone kockanju uglavnom pokazuju i druge vrste rizičnog ponašanja poput alkoholizma, narkomanije, nasilničkog ponašanja itd.

Naše istraživanje je nedvosmisleno pokazalo da među populacijom koja se kocka u kladionicama u Srbiji (bez teritorije autonomne pokrajine Kosova i Metohije), 1/5 dolazi iz navijačke supkulture. Interesovanje za sport je ono što spaja kockare u kladionicama i fudbalske navijače, s tim što moramo naglasiti da je za obe grupe sport tek periferna kategorija. Primarna kategorija za kockare je dobit ili uzbuđenje koje sa sobom nosi popunjavanje tiketa (i iščekivanje rezultata klađenja) u sportskim kladionicama, dok je, pak, za one ekstremne navijače (huligane) primarna vrednost nasilje u vezi sa sportskim priredbama.

⁵⁰⁹ Neven Ricijaš, Dora Dodig, Aleksandra Huić, Valentina Kranželić, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, str. 24. [https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVIJESTAJ - KOCKANJE ADOLESCENATA.pdf](https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVIJESTAJ%20-%20KOCKANJE%20ADOLESCENATA.pdf)

Pokazali smo da od ukupnog broja kockara u sportskim kladionicama, 20% njih dolazi iz navijačke supkulture, koju čak možemo smatrati huliganskom, jer su ispitanici potvrdili da su učestvovali u organizovanim, tj. dogovorenim sukobima navijačkih grupa. Jedna od osnovnih karakteristika koja huliganizam odvaja od običnog (slučajnog) incidenta, jeste – organizovanost. Poenta je u tome da iza huliganskih napada uvek stoji namera. To je ujedno i tačka koja razdvaja huliganizam od vandalizma, jer je „huliganizam uvek unapred smišljeno i organizovano nasilje, za razliku od vandalizma”.⁵¹⁰ Ono što dodatno potkrepljuje naše pretpostavke o tome da među kockarskom populacijom u kladionicama ima određen broj pripadnika huliganskih grupa, jeste analiza odgovora na sledeće pitanje: „Da li ste nekada bili povređeni na fudbalskoj utakmici u sukobima koje je organizovala Vaša navijačka grupa?“ Iako se povreda na ovako masovnim skupovima, kakve su fudbalske utakmice, može desiti i onima koji ne pripadaju huliganima, akcenat u ovom pitanju je stavljen na to da su sukobi bili već unapred organizovani i planirani od strane navijača (u ovom slučaju reč je o ekstremnim navijačima, tj. huliganima).

Osim toga što smo pokazali da neosporno postoji kauzalitet između huliganizma i kockanja kao oblika rizičnog ponašanja, ostvarili smo još jedan cilj istraživanja, a to je sticanje uvida u navike kockara u sportskim kladionicama u Srbiji. Što se tiče polne strukture, dominantan broj kockara u kladionicama su muškarci (86%). Interesantno je da je pozamašan (i neočekivan) broj žena (14%) koje se klade u sportskim kladionicama, što se može objasniti potrebom za emancipacijom na negativan način.

Rezultati istraživanja su pokazali da je ovoj vrsti kocke u urbanim sredinama najviše sklona mlada populacija uzrasta od 18 do 25 godina (35%). Interesantno je da neke kladionice krše zakon jer dozvoljavaju osobama mlađim od 18 godina da učestvuju u kockanju – prema našem istraživanju to je 4% ispitanika.

U pogledu stručne spreme, najbrojniji posetioci kladionica su oni ispitanici koji imaju srednjoškolsku stručnu spremu (58%), ali se među kockarima mogu naći i oni najobrazovniji koji su završili master ili doktorske studije (4%), kao i oni sa najnižim stepenom (osnovnoškolskog) obrazovanja (4%).

Kada je reč o kontinuitetu klađenja, zapazili smo da skoro ½ ispitanika praktikuje redovno kockanje u kladionicama, tj. jednom nedeljno ili češće. Naši anketari su nam napomenuli da su ispitanici sugerisali da bi upitnik trebalo da ponudi odgovor o svakodnevnom kockanju, što nam ukazuje da je kockarski porok kod ovog dela ispitanika uzeo maha.

⁵¹⁰ Dorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012, str. 78.

Sveukupno uzev, možemo konstatovati da je ovo istraživanje na relevantnom i reprezentativnom uzorku od 829 ispitanika bilo akuratno i da je ostvarilo sve postavljene ciljeve istraživanja. Dobijeni rezultati istraživanja značajan su korak u sticanju uvida u navike kockara u kladionicama, kao i o njihovoj strukturi (polnoj, starosnoj, obrazovnoj). Značaj ovog istraživanja se može videti i kroz njegovu moguću aplikativnost u kontekstu sprečavanja različitih rizičnih oblika ponašanja, poput huliganizma i kockanja. U okviru planiranja potencijalnih preventivnih aktivnosti (na osnovu rezultata ovog istraživanja) treba uzeti u obzir i činjenicu da su muškarci dominantna skupina u kockarskim i huliganskim aktivnostima.

U završnom delu zaključnih razmatranja, predložimo da se rezultati ovog istraživanja iskoriste za implementaciju i evaluaciju različitih programa prevencije rizičnih oblika ponašanja, kao što je to slučaj sa huliganizmom i kockanjem. Mišljenja smo da sa programima prevencije treba krenuti od najranijeg uzrasta⁵¹¹, s obzirom da su prema rezultatima naše ankete, mladi ljudi (uključujući i maloletnike) najveće žrtve huliganizma i kockanja.

9.3. Da li će koronavirus „uništiti“ huliganizam?

Za mnoge navijače utakmice predstavljaju smisao života. Na utakmicama se ljudi druže, raduju, plaču, grle, stvaraju osećaj pripadništva i zajedničkog identiteta, doživljavaju katarzu i kolektivnu moć (kroz psihologiju gomile).⁵¹² Određeni klub (ili reprezentacija) se voli i podržava i kada pobeđuje i kada gubi. Lojalnost voljenom klubu je nešto što se podrazumeva, a izdaja ma koje vrste se kažnjava ekskomunikacijom. Ovo je možda romantičarski prikaz navijačke supkulture, ali nije daleko od istine. Problem je u tome što uvek postoje dva lica novčića, te osim ovih pozitivnih vrednosti, postoji i ona mračna strana navijaštva – nju nazivamo huliganizmom. Sport udružen sa kriminalom i politikom predstavlja veliku društvenu pošast, upravo zbog amalgamiranja ove tri sfere moći.

Pojava koronavirusa je zadala veliki udarac ne samo sportu i navijaštvu, već i huliganima. Usporeni su transferi fudbalera (od kojih su huligani ubirali dobar procenat), noćni klubovi u kojima su huligani

⁵¹¹ Predlažemo preventivne programe još od osnovnih škola, kako bi se na vreme sprečile ove rizične vrste ponašanja.

⁵¹² Videti više o tome u: Le Bon Gistav, *Psihologija gomile*, Algoritam, Beograd, 2018.

imali kontrolu obezbeđenja⁵¹³ su prestali sa radom, poznate ličnosti koje su im plaćale reket su ostale bez angažmana... Zakon ponude i tražnje je uticao i na krah „huliganskog tržišta“.

Pa ipak, kao što voda uvek nađe svoj put, tako i huligani pronadu nove načine svog delovanja. Zapaženo je da su u mnogim državama širom sveta huliganske strukture imale značajnu ulogu u anti-korona protestima, koji su uglavnom bili usmereni protiv policijskog časa, ograničavanja ljudskih prava i sl. Tako su, na primer, nemački huligani svoja mesta okupljanja sa stadiona pomerili na klubove borilačkih veština i ulice. Poznato je da se od marta 2020. godine u Nemačkoj fudbalske utakmice organizuju pred praznim tribinama, a to deluje frustrirajuće na navijačke skupine. Izgleda da su ovaj prazan prostor nemački huligani upotpunili na antivladinim protestima, što možemo nazvati „transferom agresije“. Specifičnost nemačke huliganske scene je u tome što je ona tesno povezana sa neonacističkim strukturama, a od pre nekoliko godina i sa borilačkim klubovima. Tipičan primer takve sinteze je „Imperijal fajt tim“ u Lajpcigu koji okuplja borce MMA, neonaciste i huligane.

Ni druge zemlje nemaju mnogo drugačiju sudbinu od Nemačke. Huliganska scena je i dalje veoma aktivna, uprkos koronavirusu. To se dobro videlo na protestima čeških i slovačkih huligana protiv „koronamera“ u proteklom periodu. Ne miruje ni Italija kao „kolevka ultrasa“, te su huligani neizostavni element svih antivladinih protesta koji su usmereni protiv pandemijskih mera. „Korona neredi“ u kojima su učestvovali i fudbalski huligani su najviše pogodili Holandiju⁵¹⁴, te nije ni čudo što je Koen Simers, predstavnik sindikata holandske policije, izjavio da je ovo najintenzivnije nasilje u poslednjih 40 godina.⁵¹⁵

Ni Srbija nije ostala izuzetak kada je reč o „korona protestima“ u Evropi. Kulminacija ovih nemilih događaja se desila tokom jula meseca 2020. godine kada je na pomen države o mogućem ponovnom uvođenju policijskog časa, masa ljudi izašla na ulice. Među njima su bili i huligani koji su radikalizovali proteste i koji se dovode u direktnu vezu sa kriminalnim miljeom.

Zaključak je da nasilje huligana nije uništeno, uprkos koroni. Ono

⁵¹³ Poznato je da onaj ko ima kontrolu nad obezbeđenjem, kontroliše i tržište droge, tj. određuje ko može prodavati drogu po klubovima.

⁵¹⁴ U Holandiji su protestanti, između ostalog, palili i centre za testiranje na COVID-19.

⁵¹⁵ <https://www.dw.com/bs/u-evropi-raste-nezadovoljstvo-zbog-restriktivnih-mjera/a-56350330>, 04.02.2021.

se samo dislociralo sa fudbalskih terena na ulice, a kao glavni povod se uglavnom navode anti-pandemijske mere koje preduzimaju države širom sveta. U narednom periodu možemo očekivati sledeća dešavanja:

1. Huliganizam sa stadiona će se sve više prenositi na ulice.

2. Kao povod za nasilje će se koristiti razni društveni protesti, kojih će biti sve više u budućnosti.

3. Huliganizam će se sve više približavati kriminalu i ideološkim opcijama (pre svega ekstremnoj desnici), dok se, sa druge strane, sve više udaljava iz sfere sporta.

4. Najveća opasnost po demokratiju društva leži u tome što huligani mogu biti politički upotrebljivi. Kao organizovane i hijerarhijski čvrsto ustrojene grupe, mogu lako raspirati ili smiriti društvene tenzije – sve po potrebi. To mogu zloupotrebiti određene političke i kriminalne strukture.

Da bi se uspešno stalo na put ovoj toksičnoj pojavi u društvu, moguće je delovati na dva efektna načina:

1. Sankcija – države moraju odlučno delovati u sprovođenju zakona, a kazne koje se tiču huliganskog nasilja treba da budu drakonske. Iznad svega toga, zakoni moraju da se primenjuju u potpunosti, jer često u mnogim državama postoje dobri zakoni koji su samo „prazno slovo na papiru”. Da bi se zakonska regulativa sprovela kako treba, potrebno je postaviti kvalifikovane pojedince na važnim institucionalnim mestima, koji će, osim znanja i stručnosti, posedovati i etičke principe, kako bi odoleli potencijalnoj korupciji.

2. Prevencija – mnogo pre sankcije treba raditi na prevenciji. To bi podrazumevalo široku lepezu društvenih aktivnosti u kojima bi učestvovali ne samo državni i represivni organi, već i civilno društvo, profesori, akademski radnici, socijalni radnici, psiholozi, sportski radnici i svi oni koji bi bili u stanju da naprave programe edukacije u kojima će se mladim naraštajima objasniti princip „navijačkog bontona” i pristojnog ponašanja na sportskim priredbama. Ovaj segment zahteva mnogo više vremena i energije, ali daje dugoročnije i stabilnije rezultate u odnosu na sankcije.

Čini se da je huliganizam neuništiv, da je pustio jako duboke korene kojima se ne nazire kraj i da mu nove društveno-političke krize samo pogoduju. Ovaj fenomen je do sada bio poput feniksa – čak i kada se smatralo da je u potpunosti uništen, on bi se dizao iz pepela prilagođavajući se novonastalim okolnostima, što se i sada može očekivati u „novoj normalnosti”.

X

KAKVA NAM BUDUĆNOST PREDSTOJI NAKON ZAVRŠETKA PANDEMIJE?

Uprkos pronalasku vakcine, mi još uvek ne znamo kada će u potpunosti nestati koronavirus i kada ćemo se vratiti „starom životu”. Možda ćemo zauvek ostati zaglavljani u „novoj realnosti”? Ukoliko se to desi, onda nas očekuju velike promene, kako na personalnom, tako i na globalnom, a posebno na bezbednosnom nivou. Koronavirus nije samo zdravstveni problem, to je jedna od onih prekretnica u čovečanstvu, nakon kojih ništa više nije isto.

Pandemija virusa COVID-19 će promeniti, pre svega, shvatanje našeg privatnog prostora. Usled fizičke distance, koja je bila glavna pandemijska mera, ljudi su se distancirali jedni od drugih i smanjila se realna komunikacija, dok se na drugoj strani intenzivirala uloga onlajn prostora. Kako je, po prirodi stvari, čovek socijalno biće, kod mnogih ljudi je usled društvene izolacije došlo do poremećaja u mentalnom zdravlju, poput anksioznosti, depresije, pa čak i samoubistva. Setimo se kako nam je nekada bilo prirodno da se rukujemo i grlimo sa poznanicima. Danas je to koronavirus promenio. Osim fizičke distance, među ljudima je stvorena i mentalna distanca u kojoj je strah preuzeo primat nad empatijom prema drugima. Poput zveri koje se bore za opstanak u surovim uslovima života, tako su se i ljudi borili za respiratore, vakcine, medicinska sredstva... U danima, pa i godinama koje su pred nama, možemo očekivati sve više posla za psihologe i psihijatre, imajući u vidu da se za 10-15% stanovništva život nikada neće vratiti u normalu, s obzirom na poremećaje u njihovom mentalnom zdravlju koji su uzrokovani ovom pandemijom.⁵¹⁶ Izolacija predugo traje, a najveći problem u psihološkom smislu reči je što se epidemiji ne nazire kraj. Istraživanja su pokazala da je upravo neizvesnost ono što najviše utiče na psihi ljudi, jer je poznato da je i najgora istina bolja od neizvesnog ishoda koji nas uvodi u stanje kolektivne frustracije.

⁵¹⁶ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-55041334>, 17.02.2021.

Virus COVID-19 je ostavio velike posledice i na ekonomiju. Uništeni su mnogi lanci prodavnica i restorana, ali je zato sa druge strane „procvetala” onlajn trgovina i dostava hrane. Tako je, na primer, tokom pandemije Amazon zaposlio preko 100.000 radnika, zbog povećanja obima posla.⁵¹⁷ U danima koji dolaze možemo očekivati gašenje mnogih zanimanja, posebno u oblasti turizma i trgovine, ali isto tako i rađanje nekih novih poslova, kao što je npr. „korona-menadžer”.⁵¹⁸ „Korona-križa” nije samo zdravstvena kriza, to je multiplikovana kriza jer pogađa sve segmente društva: ekonomiju, politiku, društvene odnose, kulturu, sport, umetnost. Iako smo svi u istom problemu, nećemo se nositi sa njim na isti način. Tako su, recimo, u ekonomskom smislu reči, pandemijom najviše pogođene mlađe žene i manjine, jer češće ostaju bez posla.⁵¹⁹

Sve veća upotreba veštačke inteligencije i robota umesto ljudske radne snage će ostaviti snažan pečat na društvo i ekonomiju. Već sada se predviđa da će do 2025. roboti obavljati čak polovinu poslova za koje je trenutno potrebna ljudska radna snaga. Da li je to nova faza alijenacije čoveka? Robotizacija svakako može biti korisna i praktična, posebno u vreme pandemija, kada se roboti koriste za rad sa bolesnim pacijentima i dezinfekciju bolnica. Postavlja se samo jedno pitanje: ko će nam nadomestiti brigu i toplinu, koje samo živa bića mogu da podare jedni drugima? To sigurno neće biti roboti.

„Korona-križa“ je već stvorila i nove navike, kao što je nošenje maski, onlajn komunikacija umesto realnih susreta, distanciranje i navikavanje na usamljenost. O tome koliko je samoća postala „bolest savremenog društva”, govori i činjenica da su neke države (najpre Velika Britanija, a sada i Japan), oformile ministarstva za pitanja samoće. Da li će „pandemija samoće” biti ono što nam predstoji nakon pandemije koronavirusom?

I ljudska prava i slobode će sve više biti pod znakom pitanja. Od ograničenja kretanja i karantina, do nošenja „kovid-znački” – tako bi se ukratko mogla napisati evolucija ljudskih prava u tzv. „kovid-periodu”. Zapravo, reč je o aplikacijama (značkama) koje se u Izraelu ovih dana uvode kao znak lakšeg raspoznavanja zdravstvenog stanja ljudi (da li su

⁵¹⁷ <https://nova.rs/vesti/biznis/zanimanja-koja-ce-biti-najtrazenija-posle-pandemije/>, 17.02.2021.

⁵¹⁸ Korona-menadžeri su prisutni u prodavnicama, kafićima, restoranima, pijacama i mnogim drugim objektima, a osnovni zadatak im je da organizuju i kontrolišu poštovanje svih epidemioloških mera (nošenje maski, broj ljudi u objektima, distancu među ljudima...).

⁵¹⁹ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-52533995>, 18.02.2021.

vakcinisani/revakcinisani, bolesni...). Tako će, na primer, samo oni koji budu imali zelenu značku (što znači da su se vakcinisali i revakcinisali), moći da posećuju teretane, bioskope, pozorišta, restorane, religijske objekte... Interesantno je to da ovaj sistem obeležavanja ljudi primenjuje država čiji je narod tokom nacističkog perioda bio obeležavan žutim trakama (Davidova zvezda), koje su bile simbol najgore diskriminacije. I na američkim fakultetima počinju da primenjuju ovakav način raspoznavanja zdravstvenog stanja, te će na pojedinim koledžima crvena značka predstavljati zaraženu osobu koja bi trebalo da je u karantinu, narandžasta boja bedža označava da je ta individua bila u kontaktu sa zaraženima, žuta da osoba čeka rezultate testiranja, zelena da je student negativan na testu za koronavirus, dok plava boja ukazuje da je student izabrao onlajn nastavu i da ne dolazi na predavanja. Da li nas „nova realnost” vodi u neku modernu vrstu neototalitarizma? I koliko ćemo uopšte više imati prava na privatnost?

Državni intervencionizam je dobio na snazi tokom pandemije, pa je liberalna zamisao o državi kao „noćnom čuvaru” već gurnuta u zapećak. To za sobom povlači i onu najosetljiviju ideju o demokratiji i ljudskim pravima, koja je u značajnoj meri okrnjena tokom vanrednog stanja. Jedan od najvećih izazova u „post-korona” svetu biće svakako, očuvanje demokratije. Još od antičkih Grka znamo da je demokratija „najmanje loš” društveni poredak, ali da li imamo neku bolju alternativu? Kako će se izborni procesi odvijati u budućnosti? Da li će sve više biti zastupljena „digitalna demokratija” i glasanje putem interneta? Koliko će tu biti prostora za manipulaciju? Pitanja je mnogo, a odgovora nigde. Pandemija je u isto vreme predstavljala i izazov za medijske slobode. Mnogo je lažnih vesti, poluistina i „teorija zavera” plasirano putem društvenih mreža i portala, ali i zvaničnih, tzv. „mejnstrim” sredstava informisanja. U takvoj poplavi informacija, čovek više nije siguran u šta da veruje, što je veoma negativno uticalo na poverenje u zvanične državne institucije širom sveta.

Svoje nezadovoljstvo i frustracije koje su predisponirane „krizama u krizi”, ljudi su iskazivali pre svega nasilnim demonstracijama koje su se odvijale širom sveta, a što je u zvaničnim medijima uglavnom bilo minorizovano. „Korona protesti” su nešto što možemo očekivati i u budućnosti, a što će prvenstveno biti generisano sve izraženijim socijalnim razlikama, koje će ova pandemija produbiti. Očigledno je da

će se stvoriti sve veći jaz između bogatih i siromašnih i da će na globalnom planu najviše biti ugrožena srednja klasa, koja se polako ali sigurno topi. To će ujedno otvoriti put ekstremistima levičarske provenijencije koji ponovo doživljavaju svoju renesansu u vidu anarhističkih pokreta, dok u pojedinim zemljama dolazi i do radikalizacije Antifa pokreta.⁵²⁰ Gotovo po nepisanom pravilu, tamo gde je ekstremna levica, rađa se i ekstremna desnica. Desničarski ekstremizam je pojava koja već nekoliko godina dominira svetskom političkom scenom i predstavlja veliki bezbednosni izazov. Na jačanje desničarskog ekstremizma je prvenstveno uticala migrantska kriza, kao i religijski ekstremizam koji se najeksplicitnije mogao videti u delovanju organizacija poput Al Kaide i ISIS-a. Sasvim je očigledno da se pred našim očima odvija reciprocitet ekstremizma. To znači da jedna vrsta ekstremizma generiše neku drugu vrstu, pa zatim treću... i tako redom, što ukazuje na to da se savremeno čovečanstvo nalazi u „začaranom krugu” ekstremizama. Na jačanje ekstremizma kao negativnog političkog fenomena svakako utiče i virus COVID-19, koji je dodatni destabilizujući faktor i to posebno u kontekstu teorija zavera i stvaranja novih kriza. Poznato je da svakoj vrsti ekstremizma pogoduje stanje društvenih kriza, jer se u takvim nestabilnim vremenima stvara plodno tle za razne vrste manipulacija. Prednost ekstremizma u vreme koronavirusa je u tome što nudi „laka rešenja u teškim vremenima”, koja su uglavnom violentnog karaktera.

Iako je na prvi pogled delovalo da su se i najokoreliji teroristi povukli pred „smrtonosnim virusom”, teroristički napadi širom sveta su pokazali da je terorizam „žilav” fenomen i da ga je teško uništiti. Teroristi su pokazali fantastičnu sposobnost prilagođavanja, te su u skladu sa novonastalom situacijom više pažnje posvetili virtuelnoj komunikaciji. Ovo je posebno bilo usmereno na propagandističke poruke uz pomoć kojih su radili na regrutaciji potencijalnih novih članova. Među najugroženijim kategorijama su svakako tinejdžeri i mladi ljudi, koji u velikom procentu koriste društvene mreže i koji su laka meta terorističkim regruterima. Intenziviranje onlajn kontakata među teroristima je novi izazov za bezbednosne službe jer se posao usložnjava i raste, ali sa druge strane omogućava adekvatniji nadzor, jer daje mogućnost presretanja komunikacija koje se odvijaju u virtuelnom svetu.

⁵²⁰ Dobar primer je Amerika u kojoj se ANTIFA toliko radikalizovala, da je bivši predsednik Donald Tramp čak insistirao na tome da se ovaj pokret svrsta u red „homegrown” terorizma.

Pored zdravstvenih i ekonomskih, biće i sve više bezbednosnih izazova u vremenu koje je pred nama. Koronavirus može biti samo jedna od ideja koja će poslužiti mračnim ideolozima terorističkih organizacija. Šta će biti sa našom bezbednošću ukoliko bi neka teroristička organizacija rešila da napravi novi virus kojim bi ucenjivala čitav svet ili jednostavno namerno zarazila stanovništvo već postojećim opasnim virusima?⁵²¹ Biološki terorizam nije prazno slovo na papiru⁵²², ne iziskuje velika finansijska sredstva, a daje dalekosežne posledice u političkom smislu reči. Očigledno je da će u budućnosti morati da dođe do redefinisanja koncepta bezbednosti, koja će se, osim pomoći u ljudstvu, sve više oslanjati i na veštačku inteligenciju. Već sada postoje programi koji mogu dati predikciju napada određenih terorističkih organizacija (Temporal Probabilistic Rule System).

Migracije bi takođe mogle pogodovati teroristima za infiltriranje unutar „neprijateljskih država”, s tim što je upravo koronavirus zaustavio putovanja i neometano kretanje ljudi. Mnogi migranti su zaglavljani u kampovima sa nehumanim uslovima širom sveta, a poseban izazov će predstavljati kampovi sa teroristima i njihovim porodicama (npr. kamp Al Hol) koji čekaju povratak u zemlje porekla. Da li će savremena društva imati snage da integrišu novopridošle migrante sa Bliskog istoka i Severa Afrike? Šta će se dešavati sa teroristima i njihovim porodicama koji su izgubili san o kalifatu „Islamske države”? Nemoguće je da ove teme ostanu *status quo* na duži vremenski period.

Sudeći po svemu priloženom, izgleda da savremeni svet nema neku blistavu budućnost. Međutim, virus COVID-19 je doneo i neke pozitivne promene. To je svakako mogućnost introspekcije, za koju savremeni čovek u trci za novcem, poslom i obavezama i nije imao vremena. Možda smo naučili da osluškujemo potrebe jedni drugih; možda smo naučili da je svet velika celina i da deluje po sistemu spojenih sudova; možda smo naučili da cenimo zagrljaj voljenih; možda smo shvatili da uprkos bolestima, smrti, stradanjima, terorističkim napadima i ratovima – život uvek ide dalje.

Ne znamo pouzdano kakva će biti naša budućnost u „novoj realnosti”, ali ono što je sasvim sigurno jeste da će, uprkos drastičnim promenama i turbulentnim periodima, „biti sunca i proleća”⁵²³ – baš kao u aforizmu Duška Radovića.

⁵²¹ Uцена bi se verovatno svodila na ponudu u vidu vakcine i antivirusa.

⁵²² Iako su se ovakve vrste napada dešavale mnogo ređe u odnosu na konvencionalne terorističke napade.

⁵²³ „Biće proleća i sunca – uprkos svemu, za inat svemu, protiv svega i svakoga što se suprotstavlja životu”.

LITERATURA

Adnan R. Khan 2018. „How the Internet may be Turning us all into Radicals.” Macleans, June 26. www.macleans.ca/society/technology/how-the-internet-may-be-turning-us-all-into-radicals

Ahtar Salman, *Psihologija dobrote: hrabrost, rezilijentnost, zahvalnost, velikodušnost, praštanje i žrtvovanje*, Clio, Beograd, 2016.

Anthony Riccio, *The Italian American Experience in New Haven*, State University of New York Press, NY, 2006.

Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.

Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1991.

Backes Uwe, „Meaning and Forms of Political Extremism in Past and Present”, <http://www.cepsr.com/dwnld/backesx20040401.pdf>

Backes Uwe, Eckhard Jesse, *Gefährdungen der Freiheit: extremistische Ideologien im Vergleich*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Backes Uwe, *Politische Extreme: eine Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Bade, Klaus, *Migration in European history*, Blackwell Pub., Malden, 2003.

Baggio Fabio, Descriptive Classifications of Migration, <http://www.cserpe.org/wp-content/uploads/2015/09/Classification-Baggio-EN.pdf>

Bailey Allison, Hurd Peter, „Finger length ratio (2D:4D) correlates with physical aggression in men but not in women”, *Biological Psychology*, br. 3, 2005.

Baričević Vedrana, „Izbjeglička i migracijska pitanja kao izvor trajne krize Europske unije: neuspeh europskih politika azila i migracija”, *Političke analize*, br. 23, 2015.

Blee Kathleen, *Women of the Klan*, University of California Press, Berkeley (Calif.), London, 2009.

Briggs Rachel, Feve Sebastien, *Police Briefing: Countering the Appeal of Extremism Online*, Institute for Strategic Dialogue, London, 2014.

Browne Deborah, „Children as Agents of Terrorism and Political Conflict”, *Routledge Handbook of Terrorism and Counterterrorism*, ed. Andrew Silke, Routledge, London, 2019.

Care Justin et al., „Digit ratio (2D:4D) and psychopathic traits moderate the effect of exogenous testosterone on socio-cognitive processes in men”, *Psychoneuroendocrinology*, December 2015.

Carus W. Seth, *A short history of biological warfare: from pre-history to the 21st century*, National Defense University Press, Washington, D.C., 2017.

Cere, Ranela, "Forever Ultras: Female Football Support in Italy", *Sport and Its Female Fans*, (ed. Toffoletti Kim, Mewett Peter), Routledge, New York, 2012.

Ceylan Rauf, Michael Kiefer, *Salafismus: Fundamentalistische Strömungen und Radikalisierungsprävention*. Springer VS, Wiesbaden, 2013.

Choudhury, Tufyal and Helen Fenwick, „The Impact of Counter-Terrorism Measures on Muslim Communities,” *International Review of Law, Computers and Technology* 25 (23), 2011.

Ćorović Vladimir, *Istorija srpskog naroda*, Glas srpski, Banja Luka; Ars Libri, Beograd, 1997.

Dašić Sanja, *Regrutacija žena na Bliskom istoku za vršenje terorističkih aktivnosti* – master rad, Beograd, 2018.

Davidov Dinko, *Totalni genocid: Nezavisna država Hrvatska 1941-1945*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2013.

Dejana Vukčević, „Bezbedonosna politika EU u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa”, *Srpska politička misao*, vol. 27, br.1, 2010.

Dembek Zygmunt, *Medical Aspects of Biological Warfare*, Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007.

Diklić Momčilo, „Svetac” – može li Alojzije Stepinac biti svetac?”, Institut za evropske studije, Beograd; Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd; 2016.

„Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera”, *Novi list*, 16.06.1941, Zagreb, 1946.

Dokumentarni film „NDH-Muk”, RTS 1, 21. 09. 2018.

Đorđević Saša, Jeremić Jovana, *Nasilje i sport: nekad i sad*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2019.

Đorić Marija, „Impact of the Migration Crisis on the Development of Islamic Extremism and Terrorism”, *Science and Society*, br. 1 leto, 2017.

Đorić Marija, „Kju kluks klan kao međunarodna ekstremistička organizacija”, *Kultura polisa*, br. 29, 2016.

Đorić Marija, „Neoustaštvo u savremenoj Hrvatskoj”, *Nacionalni interes*, br. 3, 2016.

Đorić Marija, „Teorijsko određenje ekstremizma”, *Kultura polisa*, br. 17, 2012.

Đorić Marija, „Uticaj migracija na jačanje nasilnog ekstremizma u Francuskoj”, *Kultura polisa*, br. 36, 2018.

Dorić Marija, „Uticaj savremenih migacija na jačanje ekstremizma u Nemačkoj”, *Kultura polisa*, posebno izdanje 2, 2017.

Dorić Marija, *Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2014.

Dorić Marija, *Ekstremna levica: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.

Dorić Marija, *Huliganizam: nasilje i sport*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2012.

Dorić Marija, *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*, Biro za operativnu koordinaciju – Nacionalni operativni tim, Podgorica, 2020.

Dorić Marija, „Povezanost između kockanja i huliganizma: slučaj Srbije”, *Politička revija*, br. 4, 2017.

Duan Li, Zhu Gang, “Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic”, *THELANCET Psychiatry*, vol7, issue4, 2020, <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2215-0366%2820%2930073-0>

Elisabeth Mahase, “Covid-19: UK starts social distancing after new model points to 260 000 potential deaths”. *The BMJ* (2020), <https://www.bmj.com/content/bmj/368/bmj.m1089.full.pdf>

Eltis David, *Coerced and free migrations: global perspectives*, Stanford University Press, Stanford, 2002.

Emily Chen, Kristina Lerman, Emilio Ferrara, “#COVID-19: The First Public Coronavirus Twitter Dataset”, University of Southern California, Information Sciences Institute, <https://arxiv.org/pdf/2003.07372.pdf>

Evandelska lestvica vrlina Svetoga Ave Justina, ur. Nevenka Pjevač, Manastir Velika Remeta, 2014.

Fear and Fences: Europe's Approach to Keeping Refugees at Bay, Amnesty International, London, 2015.

Fellows at the Balsillie School of International Affairs, Canada, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:kWQghfWV90J:https://www.balsillieschool.ca/wp-content/uploads/2019/02/The-Role-of-Artificial-Intelligence-in-Countering-Online-Violent-Extremism.pdf+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=rs>

France Far-right documentary: why are many young people turning to Marine Le Pen's National Front?, <https://www.youtube.com/watch?v=H6cGA8-TH5o>

From Erih, *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984.

Gallagher Eugene, Ashcraft Michael, *Introduction to new and alternative religions in America/ 5*, African diaspora traditions and other American innovations, Greenwood Press, Westport, Conn. London, 2006.

Gethin Amorey, Gunnemark Erik, *The art and science of learning languages*, Intellect Books, Oxford, 1996.

Grimaldi Antonio, Teoxi, *Mayan Prince: II. Montezuma's Rage*, Author House, Bloomington, 2012.

Grujičić Roberto, Bogdanović Jasmina, Stupar Sanja, Maslak Jovana, Milovančević Pejović Milica, „COVID-19 pandemija – uticaj na decu i mlade”, *Psihijatrija danas*, br. 1-2, 2020.

Guilianotti, Richard, *Football – a sociology of the global game*, Policy Press, London, 2000.

Harzig C., Hoerder D., Gabaccia D., *What is Migration History?* NY John Wiley & Sons, New York, 2013.

Hegel Georg Wilhelm, *Fenomenologija duha*, Dereta, Beograd, 2005.

Helena Ledigo-Quigley, “The resilience of the Spanish health system against the COVID-19 pandemic”, *The Lancet Public Health*, 2020, [https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667\(20\)30060-8/fulltext?utm_campaign=tlcoronavirus20&utm_source=twitter&utm_medium=social#articleInformation](https://www.thelancet.com/journals/lanpub/article/PIIS2468-2667(20)30060-8/fulltext?utm_campaign=tlcoronavirus20&utm_source=twitter&utm_medium=social#articleInformation)

Ho Cyrus , Chee Cornelia, Ho Roger, “Mental Health Strategies to Combat the Psychological Impact of COVID-19 Beyond Paranoia and Panic”, <http://www.anmm.org.mx/descargas/Ann-Acad-Med-Singapore.pdf>

Humphreys Margaret, „The influenza of 1918 Evolutionary perspectives in a historical context”, *Evolution, Medicine, and Public Health*, br. 1, 2018.

Jing-Bao Nie, „In the Shadow of Biological Warfare: Conspiracy Theories on the Origins of COVID-19 and Enhancing Global Governance of Biosafety as a Matter of Urgency”, *Nature Public Health Emergency Collection*, 2020, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7445685/>

John Bowlby, *Attachment and loss: attachment*, Basic Books, New York, 1969.

Kant Imanuel, *Večni mir*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 1995.

Karras Tero, Laine Samuli, Timo Aila, “A Style-Based Generator

Architecture for Generative Adversarial Networks”, *arXiv* of Cornell University, <https://arxiv.org/abs/1812.04948>

Khosrokhavar Farhad, Todd, Marie Jane, *Radicalization: Why Some People Choose the Path of Violence*, The New Press, New York, 2017.

Koblentz Gregory, *Living Weapons: Biological Warfare and International Security*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2009.

Kontos Louis, Brotherton David, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.

Kundnani Arun, „Radicalisation: The Journey of a Concept”, *Race & Class*, 54, no. 2, 2012.

Lena Forsell, „Meanings of hugging: from greeting behavior to touching implications”, *Comprehensive Psychology*, br. 13, 2012.

Lewin Nicholas Adam, *Jung on war, politics, and Nazi Germany: exploring the theory of archetypes and the collective unconscious*, Karnac Books, London, 2009.

Livingston Smith Susan, *Keeping the promise: the critical need for post-adoption services to enable children and families to succeed*, Evan B. Donaldson Adoption Institute, New York, 2010.

Ljubičić Milana, “Pregled definicija i trendova rizičnih ponašanja mladih”, *Teme*, br. 1, 2012.

Lolak Sermsak, Dannemiller Elisa, Andres Francis, „48 XXYY Syndrome, Mood Disorder, and Aggression”, *The American Journal of Psychiatry*, vol. 162, No 7. 2005.

Lombardi Marco, *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, IOS Press, Amsterdam, Netherlands 2015.

Lorenz Konrad, *O agresivnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1970.

Louis Peny, *Jefferson's scissors: solving the conflicts of religion with science and democracy*, Xlibris Corp., 2009.

Majeed Khader et al., *Combating violent extremism and radicalization in the digital era*, IGI Global, Hershey, Pennsylvania, 2016.

Manning P., Trimmer T., *Migration in World History*, Routledge, London and New York, 2013.

Mary Sharpe, *Suicide bombers: the psychological, religious and other imperatives*, NATO, IOS Press, 2008.

Mc Cauley Clark, SophiaMoskalenko, „Mechanisms of political radicalizations: Pathways toward terrorism and political violence”, *Political Violence*, br. 3, 2008.

Milosavljević Rade, *Dečji ustaški koncentracioni logor Jastrebarsko*, GAMBIT, Jagodina; Donja Gradina: javna ustanova spomen-područja Donja Gradina, Muzej žrtava genocida, 2009.

Midić I. (2003a): „Etika i ontologija”, *Sabornost* 1/4, 14. Cf. Janz, P. D. (2011): „Metaphysic” u *The Cambridge Dictionary of Christian Theology* (Eds. I. McFarland, D. A. S. Fergusson, K. Kilby, I. R. Torrance), Cambridge University Press.

Neumann Peter, *Countering Violent Extremism and Radicalisation that Lead to Terrorism: Ideas, Recommendations, and Good Practices from the OSCE Region*, <https://www.osce.org/chairmanship/346841?download=true>

Nobuyuki Kutsukake, Suetsugu Noyuri, Hasegawa Toshikazu, “Pattern, distribution, and function of greeting behavior among black-and-white colobus”, *International Journal of Primatology*, br. 27, 2006.

Nojman Franc, „Strah i politika”, *Ideje*, br. 4-5, 1971.

Novak Viktor, *Magnum Crimen - drugi deo*, Catena Mundi, Beograd, 2015.

Nye Joseph, *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization*, Routledge, London and New York, 2004.

OEBS, *Sprečavanje terorizma i borba protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu: pristup putem rada policije u zajednici*, OEBS, Beč, 2014.

Otašević Božidar, *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015.

Pashencev Evgeny, „AI and Terrorist Threats: The New Dimension for Strategic Psychological Warfare”, *Terrorism and Advanced Technologies in Psychological Warfare: New Risks, New Opportunities to Counter Terrorist Threat*, ed. Darya Bazarkina, Evgeny Pashentsev, Greg Simons, NOVA Science Publisher, New York, 2020.

Perry Valery (ed.), *Extremism and violent extremism in Serbia: 21st-Century Manifestations of an Historical Challenge*, ibidem-Verlag, Stuttgart, 2019.

Perryman, Mark, *Hooligan wars. Causes and effects of football violence*, Edinburgh and London, 2001.

Pheng Zou, „A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin”, *Nature*, 3. februar, 2020, <https://www.nature.com/articles/s41586-020-2012-7#author-information>

Popović Justin, *Svetosavlje kao filozofija života*, Manastir Čelije, Valjevo, 1993.

Purić Jovan, *Hrišćanstvo u 21. veku*, ur. Dragoljub Đorđević, Predrag Stajić, Dragan Todorović, Prometej, Novi Sad; Leskovački kulturni centar, Leskovac; JUNIR, Niš, 2014.

Rao Anand, Gerard Verweij, *Sizing the Prize. What's the Real Value of AI for Your Bussines and How Can You Capitalize?*, PWC, New York, 2018.

Ricijaš Neven, Dodig Dora, Huić Aleksandra, Kranželić Valentina, *Navike i obilježja kockanja u urbanim sredinama*, Zagreb, 2011, [https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ - KOCKANJE ADOLESCENATA.pdf/](https://bib.irb.hr/datoteka/654654.IZVJESTAJ_-_KOCKANJE_ADOLESCENATA.pdf/)

Ristanović Elizabeta, „Medicinski i bezbednosni izazovi 21. veka – bioterorizam”, *ABC časopis urgentne medicine*, br. 1, 2016.

Schachtebeck Thomas, *Football Hooligans in England*, GRIN, Verlag, 2011.

Schinkel Willem, *Aspects of violence: a critical theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York, 2010.

Schmid Alex, *Violent and Non-Violent Extremism: Two Sides of the Same Coin?*. International Centre for Counter-Terrorism, The Hague, 2014.

Sifton, John, (February 7, 2012), A Brief History of Drones, <https://www.thenation.com/article/archive/brief-history-drones/>

Simeunović Dragan, „Migracije kao uzrok političkih anomalija u Evropi”, *Bezbednost, nauka, policija*, br. 3, 2015.

Simeunović Dragan, *Nacija i globalizacija*, Zograf, Niš, 2009.

Simeunović Dragan, *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd, 1989.

Simeunović Dragan, *Teorija politike*, Nauka i društvo Srbije, Beograd, 2002.

Simeunović Dragan, *Terorizam*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.

Simeunović Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.

Southers Erroll, *Homegrown Violent Extremism*, Routledge, London and New York, 2015.

Spielvogel Jackson, *Western civilization*, Cengage Learning, Stamford, 2015.

Starac Tadej Vitonički, *Bez ljubavi nema života*, ur. Matej Arsenijević, Jovan Srbljub, Versko dobrotvorno starateljstvo Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke, Beograd, 2011.

Stojadinović Miša, „Religija i identitet u savremenom društvu”, *Nacionalni identitet i religija*, ur. Zoran Milošević, Živojin Đurić, Institut za političke studije, Beograd, 2013.

- Taggart Paul Adam, *Populism*, Open Univ. Press, Buckingham, 2000.
- Taylor Rogan, *Football And Its Fans: Supporters and Their Relations With The Game*, University Press, Leicester, 1992.
- The power elite*, Oxford University Press, London, 2000.
- Thomas Renard, CoolsaetRik, eds., *Returns: Who Are They, Why Are They (Not) Coming Back and How Should We Deal with Them?*, vol. 101, The Royal Institute for International Relations, Egmont, 2018.
- Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Biblioteka XX veka, Beograd, 1999.
- United Nations, „Rome Statute of the International Criminal Court”, A/CONF.183/9 § (2002)
- USAID, *The Development Response to Violent Extremism and Insurgency: Putting Principles into Practice*, USAID, Washington DC, 2011.
- Van der Heide Liesbeth, Bart Schuurman, „Reintegrating Terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch Approach”, *Journal for Deradicalization*, no. 17, December 2018.
- Veber Maks, *Privreda i društvo II*, Prosveta, Beograd, 1976.
- Vidino Lorenzo, *Countering radicalization in America: lessons from Europe*, Institute of Peace, Washington, DC, 2010.
- Wang Cuijan et al, “Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. No 5 (2020). <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/5/1729>
- William Sha, *The Struggle Over the Past – Fundamentalism in the Modern World*, University of America Press, New York, 1989.
- Wilson, Jason. 2016. “Gab: Alt-Right’s Social Media Alternative Attracts Users Banned from Twitter.” *The Guardian*, November 17. www.theguardian.com/media/2016/nov/17/gab-alt-right-social-media-twitter
- Wintrobe Ronald, *Rational extremism: the political economy of radicalism*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2006.
- Wither Kenneth, „Salafi – Jihadists: a Threat to the Western Balkans?“, *Violent Extremism in the Western Balkans*, ed. Filip Ejdus and Predrag Jureković, Collection of papers presented at the PfPC workshop, Belgrade, 2016.
- World Health Organization, *Joint Leaders’ statement - violence against children: a hidden crisis of the COVID-19 pandemic*, Geneva, World Health Organization, 2020.

World Migration Report 2015: Migrants and Cities – New Partnership to Manage Mobility, IOM, Geneva, 2015.

World report on violence and health: summary, Geneva, World Health Organization, 2002.

Zoričić Zoran, Torre Robert, Orešković Anto, “Kockanje i klađenje – ovisnosti novog doba”, *Medicus*, br. 2, 2009.

BELEŠKA O AUTORU

Prof. dr Marija Đorić je diplomirala na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu (Međunarodni odnosi). Na istom fakultetu je završila master studije (Političko nasilje i država), specijalističke studije (Terorizam i organizovani kriminal) i doktorske studije politikologije, odbranivši doktorsku disertaciju pod nazivom „Ideološki motivisan ekstremizam kao generator političkog nasilja”.

Objavila je preko 80 naučnih radova iz oblasti politikologije (političko nasilje, ekstremizam, terorizam, huliganizam, politička teorija, bezbednost) i četiri naučne monografije: „Huliganizam: nasilje i sport”, „Ekstremna desnica: međunarodni aspekti desničarskog ekstremizma”, „Ekstremna leвица: ideološki aspekti levičarskog ekstremizma” i „Nasilni ekstremizam: multidisciplinarni pristup”. Član je Saveta naučnog časopisa „Kultura polisa” i član redakcije naučnog časopisa „Politička revija”. Učestvovala je na preko 50 domaćih i međunarodnih konferencija, tribina i okruglih stolova. Urednik je nekoliko naučnih zbornika.

Autorka je „Priručnika za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika”, koji je rađen za potrebe nastavnika osnovnih i srednjih škola.

Dobitnica je internacionalnog priznanja „Terra Incognita” za doprinos međunarodnoj nauci i kulturi, kao jedan od autora knjige „Komunikacija i terorizam”.

Bila je bila angažovana u nastavi na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu i multidisciplinarnom master programu pri Univerzitetu u Beogradu „Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost”. Učestvovala je na nekoliko domaćih i međunarodnih naučnih i stručnih projekata.

Prof. dr Marija Đorić je kao konsultant/ekspert saradivala sa mnogim međunarodnim organizacijama (OEBS, IRI, RESOLVE, RCC...). Održala je veliki broj radionica na temu ekstremizma, i to učenicima osnovnih i srednjih škola, pripadnicima lokalne samouprave, psiholozima, socijalnim radnicima, prosvetnim radnicima, nevladinom sektoru i pripadnicima političkih stranaka. Trenutno je angažovana kao nacionalni tutor za Srbiju pri Savetu Evrope, na projektu koji se bavi prevencijom radikalizacije u zatvorima.

Od 2020. godine, prof. dr Marija Đorić je član savetodavnog odbora za naučnoistraživački rad (Research Advisory Council), u okviru međunarodnog konzorcijuma RESOLVE, koji se bavi istraživanjem ekstremizma.

Zaposlena je na Institutu za političke studije u Beogradu (u zvanju višeg naučnog saradnika) i na Fakultetu za medije i komunikacije na Univerzitetu Singidunum (u zvanju vanrednog profesora). Gostujući je profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.647.7:32

316.624

316.647.7:159.9

616.98:578.834]:316.62

ЂОРИЋ, МАРИЈА, 1981-

Ekstremizam i nova realnost : svet u doba koronavirusa / Marija Đorić. - Beograd : Institut za političke studije, 2021 (Beograd : Birograf). - 200 str. : tabele i graf. prikazi ; 25 cm

Tiraž 100. - Str. 7-10: Predgovor / Ljubiša Despotović. - Beleška o autoru: str. 199-200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 190-198.

ISBN 978-86-7419-339-6

а) Екстремизам -- Мултидисциплинарни приступ б) Друштвене појаве, негативне в) Ковид 19 -- Пандемија -- Друштвени аспект

COBISS.SR-ID 3680820